

Bloemenspeculatie in Nederland

De Tulpomanie van 1636-'37 en de Hyacintenhandel 1720-'36

Ernst Heinrich Krelage

bron

Ernst Heinrich Krelage, *Bloemenspeculatie in Nederland. De Tulpomanie van 1636-'37 en de Hyacintenhandel 1720-'36*. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam 1942

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/krel002bloe01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Inleiding

Er is nauwelijks een bloem onder onze tuinbloemen aan te wijzen, die gedurende zoo vele eeuwen onafgebroken de aandacht heeft geboeid door schoonheid, rijke verscheidenheid en als bron voor de vorming van nieuwe rassen als de tulp. Toegerust met eenigszins geheimzinnige, althans vele eeuwen onverklaard gebleven eigenschappen, heeft zij een betooverende bekoring geoefend op alle volken, die haar leerden kennen.

Als tuinbloem het eerst verzorgd door de Perzen en de Turken, in wier vaderland de tulp inheemsch is, ontwikkelde zich reeds daar terstond een ware eeredienst voor deze bloem. Er werden feesten gehouden tijdens den bloei en nauwkeurige schoonheidsregels voor haar vastgesteld. Na de komst van de tulp in het Westen werden de Europeanen door denzelfden hartstocht voor de gevierde schoone aangetast. In alle talen werd de tulp bewierookt in dicht en proza.

Petrus Hondius (1621) is getroffen door haar groote verscheidenheid:

Laet de schilders al te mael
 Vrij haer best doen in haer tael,
 Om alleen maer dese bloemen
 Met haar verwen te benoemen.
 Al haer conste licht in d'assen,
 Want in mijnen hof alleen
 Aen dees bloem meer verwen wassen
 Dan sy connen onderscheen.

John Parkinson (1629) borduurde op hetzelfde stramien:

‘.... Threescore severall sorts of colours simple and mixed of each kind I can reckon up that I have, and of especiall note, and yet I doubt not, but for every one of them there are ten others differing from them, which may be seen at severall times and in severall places, and besides this glory of variety in colors that these flowers have, they carry so stately and delightfull a forme, and do abide so long in their bravery (enduring above three whole moneths from the first unto the last) that there is no lady or gentlewoman of any worth that is not caught with this delight or not delighted with these flowers.’

In het midden der 17e eeuw was de geestdrift nog hoger opgelaaide. Hoort hoe de la Chesnée Monstereuil (1654) de tulp boven alle andere bloemen stelt:

‘Comme l'on voit qu'entre les animaux l'homme a la domination, entre les astres le soleil tient le premier rang et entre les pierres précieuses le diamant est le plus estimable, aussi il est certain qu'entre les fleurs la tulipe emporte le prix, comme le sujet où la nature influe toutes ses beautés et l'instrument sur lequel elle fait voir aux yeux du monde les plus beaux ornements dont son divin auteur l'a enrichie’.

De Duitsche dichter Triller bezong de tulp in de 18e eeuw:

Hier streckt der Gärten Glantz und Zier,
Der Tulpen Heer, sein buntes Haupt herfür.
O welcher Schmuck, o welch ein Prangen!
Denn aller Farben Trefflichkeit
Ist auf die Tulpen ausgestreut,
So, dass nichts schöneres zu verlangen.

Fast aller Edelsteine Strahlen
Sind an den Tulpen zu erkennen:
Es glänzt an ihnen der Saphir,
Der Amethyst, Rubin und Rubisell.

Sardonych, Prasam, Carniol,
 Topas, Granat und Girasol,
 Der Chrysolith und Chrysopras,
 Opal, Beryll, Achat, Balas,
 Und was dergleichen mehr, herfür.

Tot modebloem verheven in Frankrijk en Nederland (tussen 1610 en 1620) en weldra ook elders, verdringt de tulp de meeste harer zusters, waarna de teelt zich in enkele centra vastzet, waar de toewijding van geestdriftige bewonderaars haar verjongt en in nieuwe schoonheid doet ontbloeien. Zoo ontstaat de Vlaamsche, de Hollandsche en de Engelsche late tulp der 18e eeuw, elk aan eigen schoonheidsideaal beantwoordend, totdat in 't begin der 19e de kortstelige, vroege tulp op den voorgrond komt, die aan de nieuw geschapen behoefte voor perkbeplanting moet voldoen. Nu ontstaan de bollenelden, aanvankelijk zich niet verder uitstrekkend dan Noordwaarts tot Uitgeest en Zuidwaarts tot Oegstgeest, voor welker geheel eigen schoonheid het schildersoog later ontvankelijk werd. De vroege tulpenelden vooral bezielde A.L. Koster (1859-1937) tot vele werken, waarin hij de zonnige voorjaarsfeer van de felle kleurvakken tegen de vochtige, ijle lucht in, zoo gelukkig wist weer te geven.

‘Een felle duizel van kleuren - zoo ziet Quérido dit schouwspel (Menschenwee 1903) - tulpenbrand, die het land te schroeien lei in laaiende kleuren..... Als een orgie van vlammen, kroop, sloeg, rilde, leefde, ijde 't licht dáár op de aarde. Heel stille groene hoeken lagen plots verdrongen door vlammenbrand van tulpen, hellschhevig en schroeiblakerend, als levende kleurkreet; vermiljoen, daar aangeblazen tot hellevuur in kelken, vlammen die in wond'ren brand, zich zelf styleerden in levend spel van vonklijnen, uitlekten en rank weer opgroeiden tot flonkerende wijnschalen, op blauw waas van loof, grijs zacht bedauwd Als was daverende stoet Oosterlingen neergestort en verpulverd op de lage landen, als had titanische vulkaan-ruk één heet kleur-

doordoopt brok zuideraarde uitgeslingerd en weggespoten, midden in den verbluften Hollandschen Mei, met z'n malsche wei-groening en grazige zoetheid, zoo onopgelost bleven daar gloeien de bollenakkers, helsch opengebarsten brand, met eerst koesterend groen van prachtig sierloof.'

De vroege tulp binnenshuis in wintertijd bezong Hélène Swarth (1859-1941):

Dooradem nu mijn kamer, gele tulpen,
Met teedre weelde van vioolaromen
En laat me, in bleeken regenlevel, droomen
Van Gouden Lente, strooiende over fulpen
Duin gele bloemen die geen zeewind schromen
En zóó vermooiend ronde strooien stulpen,
Dat ze uit een zee van gulden zonnegulpen
Als gouden koeplen, vonklend pralen komen.

Maar ook het rijk der vroege tulpen neigde ten ondergang, sinds in het laatste decennium der 19e eeuw een nieuwe opbloei van de langstelige, in Mei bloeiende tulpen zich aankondigde, ditmaal niet in bont, gestreept en gevlamd gewaad, maar in felle, zuivere kleuren in groote verscheidenheid.

Met de komst toch van de Darwintulpen (een ras van éénkleurige tulpen met zuivere, sprekende kleuren, in tegenstelling tot de meerendeels doffe tinten der oude hollandsche éénkleuren) brak een geheel nieuwe aera voor de tulp aan, en na vijftig jaar had de langstelige late tulp de vroege verdrongen in de grafiek van den uitvoer. In 1934 werden nog 300 miljoen bollen vroege tulpen uitgevoerd tegen 274 miljoen late, maar het volgend jaar had zich deze verhouding ten nadeele van de vroege aldus gewijzigd, dat het aantal uitgevoerde late tulpen 285 miljoen bollen tegen slechts 251 miljoen vroege bedroeg en in 1939 was het eerste cijfer zelfs tot 395 miljoen gestegen en het tweede tot 249 miljoen gedaald.

Deze getallen betreffen echter niet uitsluitend Darwintulpen. Omstreeks 1900 was men in de bollenstreek begonnen met doelbewuste kruisingen ter verkrijging van nieuwe tulpenrassen. En wederom deed de tulp de wereld verbaasd staan. Deze bloem, toen ruim drie eeuwen in cultuur, waarvan reeds de Turken geregeld nieuwe vormen uit zaad hadden verkregen en die voortdurend een onuitputtelijke variabiliteit getoond had, bleek in staat, bij de eerste poging tot kruising met een vooropgesteld doel, een resultaat te geven, dat daaraan volkomen beantwoordde. Zoo ontstonden achtereenvolgens de leliebloemige tulpen, een reeks onderlinge kruisingen tusschen Darwin en andere laatbloeiende rassen, de Mendeltulpen (die de vroege broeieigenschappen der Ducjes met de kleurenpracht en den langeren steel der Darwintulpen in zich vereenigen) en de Triomftulpen (kruisingen van vroege met Darwintulpen). Wat in dit opzicht bereikt is en nog voortdurend bereikt wordt, beteekent een radikale omwenteling in den aard van onze gekweekte tulpen, waarbij steeds rekening gehouden wordt met de veranderende eischen, die vooral in het buitenland aan het bloemengebruik worden gesteld. Dat een zóó oude kultuurbloem als de tulp daartoe met een nooit falend aanpassingsvermogen het materiaal heeft kunnen leveren, is in hooge mate merkwaardig.

‘Vier Jahrhunderte haben sich an der Tulpenzucht und -sammlung gemüht, ihre Arbeit ist für die meisten Europäer noch so gut wie ungeschehen. Die Entwicklung der Tulpenherrlichkeit wird immer dramatischer und überraschungsreicher. Wir leben im grössten Zeitalter der bisherigen Tulpenentwicklung.’

Deze ontboezeming ontlokten de nieuwe tulpen den begaafden tuinkunstenaar Karl Foerster (Gartenbau im Reich, October 1941), toen deze op de Hamburger ‘Planten un Blumen’-tentoonstelling van Mei 1941 op even grootscheepsche als kunstzinnige wijze door het Centraal Bloembollen Comité waren getoond. En hij voegde er aan toe:

‘In all diesen hohen Blumenreichen [der Tulpen] haben sich Wunder aufgetan, die wie Lauffeuer durch die halbe Welt eilen müssten. Doch bleibt es noch still um diese hohen Dinge. Die Freude begibt sich, wie im luftleeren Raum, weil sie noch nicht von einem grossen Volksgartengefühl getragen werden. Die Leute haben keine Ahnung, wie wenig Ahnung sie haben.’

Behoeft het dan verwondering te wekken, dat een bloem van zóó bijzondere eigenschappen, zoo rijk aan onbegrensde mogelijkheden, zoo bezielend en boeiend voor kunstenaars van de meest uiteenlopende neigingen, ook een dankbaar object voor speculatie zou blijken te zijn? Het is een zwarte bladzijde in haar geschiedenis, maar zij toonde spoedig er te goed voor te zijn en vervolgde ongebroken en onbesmet haar weg, die tot een reeks van triomfen leiden zou, waarvan het einde nog niet is te voorzien.

De tulpenspeculatie heeft drie eeuwen lang de aandacht gaande gehouden. Tallooze anecdoten hebben geregeld den rondgang door de pers gemaakt, en er zijn eenige ernstige pogingen gedaan om het verschijnsel der tulpenspeculatie te verklaren.

De geschiedschrijvers uit den tijd zelf, Van Wassenauer¹), de duitsche voortzetting van Van Meteren²), Van Aitzema³) en Schrevelius⁴) verbonden aan de vermelding der feiten slechts zeer beknopte bespiegelingen. Een uitvoeriger beschouwing volgde pas in de tweede helft der 18de eeuw: in 1780 trachtte Johann Beckmann (1739-1811)⁵), hoogleeraar in de oeconomie te Göttingen, het karakter van den windhandel te verklaren.

In ons land valt in 1840 een artikel te vermelden van P.W. Lothes⁶) en toonden later, gelijktijdig in 1865, de Roosendaalsche predikant H.W.T. Tydeman (1823-1887) en Mr. W.P. Sautijn Kluit (1838-1894), vooral bekend als geschiedschrijver der Nederlandsche dagbladpers, belangstelling in het onderwerp. De eerste bepaalde zich tot een beknopt artikel ‘Iets over den tulpenhandel’⁷). Ofschoon de tweede in ‘De Tulpen- en Hyacinten-

handel⁸⁾ grondiger te werk ging, eindigde hij met de erkenning, zelfs nu nog ‘geen volledig helder denkbeeld’ te hebben van ‘dit zoo algemeen bekende feit’ en eindigde hij met den wensch, ‘dat spoedig een ander een beter gebruik make van onze bronnen en de gebeurtenis volkomen opheldere’.

Nieuwe gegevens werden aan het licht gebracht door A. van Damme (1834-1909)¹⁰⁾, die in het Weekblad voor Bloembollencultuur, copieën van archiefstukken mededeelde, en in het Economisch-Historisch Jaarboek XIII¹³⁾ en XVIII¹⁴⁾, waarin uittreksels uit de Amsterdamsche en Haalemsche notarieele protocollen werden opgenomen. Tevens werd daarin een herdruk geplaatst van de belangrijkste contemporaine bron van den windhandel, de ‘Samenspraeken tusschen Waermondts ende Gaergoeds¹²⁾. In aansluiting daarop werden de gezamenlijke overige pamfletten in deel XI der Werken van het Economisch-Historisch Archief herdrukt¹⁶⁾.

In onzen tijd werd de tulpomanie wetenschappelijkeconomische en juridische studie waardig gekeurd. N.W. Posthumus gaf scherpzinnige toelichtingen op een deel der bovengenoemde documenten. Max Wirth¹⁷⁾ besprak het onderwerp in enkele bladzijden in zijn Geschichte der Handelskrisen en Rudolf Stammeler¹⁸⁾ beoordeelde de rechtsgevolgen van de liquidatie der crisis in zijn Deutsches Rechtsleben im alten Reich.

Een volledig inzicht in het geval kan slechts verkregen worden, wanneer de tulp zelf en hare eigenschappen in het middelpunt der belangstelling worden geplaatst. De speculatie in deze bloem is te verklaren uit haar bijzonderen aard, waaraan tot dusver niet voldoende aandacht geschonken is.

Met de Hyacint staat het heel anders. Deze stijve, eentonige, veel te sterk geurende, eenigszins protserige bloem - mogen mijn voormalige vakgenooten mij dit vergeven! - mist elke geheimzinnigheid en heeft geen geschiedenis. Haar bloem heeft geen kunstenaars geïnspireerd, al werden er honderden portretten in water-

verf van haar gemaakt in de 18e eeuw; slechts haar velden boden later materiaal voor kleur-impressies.

Dichters hebben zich zelden tot de Hyacint aangetrokken gevoeld. De Hyacint beroept zich gaarne op Ovidius, die haar bloem zou hebben doen ontspruiten uit het bloed van den jongeling Hyacinthus, maar dit beroep faalt, want deze bloem kan alleen die eener Gladiolus geweest zijn.

Tegelijk met de tulp deed de Hyacint haar intrede in Nederland, maar er ging meer dan een eeuw voorbij, al eer zij een bloem van beteekenis werd. Maar toen steeg zij ook met parvenu-achtige snelheid tot de eerste plaats onder de meest geliefde tuinbloemen der 18e eeuw. Ook zij zou haar dwazen tijd hebben, al werd het geen windhandel in optima forma.

De Hyacintenhandel van 1720-36 had een geheel ander karakter dan de tulpomanie en heeft nimmer, als deze, alle lagen der bevolking aangetast. Ook deze rage heeft verschillende publicaties uitgelokt en is voor het nageslacht belangrijk genoeg om er kennis van te nemen. Daarom wordt de Hyacintenhandel uit de eerste helft der 18e eeuw eveneens in dit boek behandeld. Daartoe bestaat te meer aanleiding, omdat de eenige navorscher, die tot dusver een poging tot verklaring voor dezen handel heeft gedaan, daarin, naar zijn eigen opvatting, niet is geslaagd. In zijn bovenvermeldde verhandeling noemt Dr. W.P. Sautijn Kluit⁸) de voornaamste bron voor dit onderwerp 'zoo onbepaald, dat men zeker het beste doet het werkje verder op zijde te leggen', en hij eindigt met 'den Hyacintenhandel aan de verdere nasporingen van anderen aan te bevelen'. Een aansporing, waaraan hier met groote ingenomenheid is voldaan.

De tulpomanie van 1636-37

I. Hoe de tulp in Nederland kwam

Ofschoon de windhandel zich ontwikkelde op een tijdstip, waarop de tulp reeds drie kwart eeuw in West-Europa bekend was, moet aan de behandeling van dat onderwerp een overzicht van de oudste geschiedenis der tulp in Nederland voorafgaan. De speculatie toch viel niet plotseling uit de lucht, maar kon welig opschieten uit een bodem, die reeds in vijf en twintig jaar daarvoor allengs rijp geworden was.

De eerste beschrijving van een tulp, die in een Europeeschen tuin in bloei kwam, is afkomstig van Conrad Gesner (1516-1565), den eersten botanicus, die de beteekenis van den bouw van bloemen en vruchten voor de verwantschap der planten erkende. Hij gaf die beschrijving in een bijvoegsel²¹⁾ tot een in 1561 door hem uitgegeven werk van zijn overleden vriend Valerius Cordus (1515-1554). Blijkbaar wilde hij de uitgave van een eigen afzonderlijke publicatie niet afwachten, ten einde zonder eenige vertraging deze wonderbloem te kunnen bekend maken. Aan zijn geestdriftige beschrijving voegde hij de eerste, ooit verspreide afbeelding van een tulp toe.

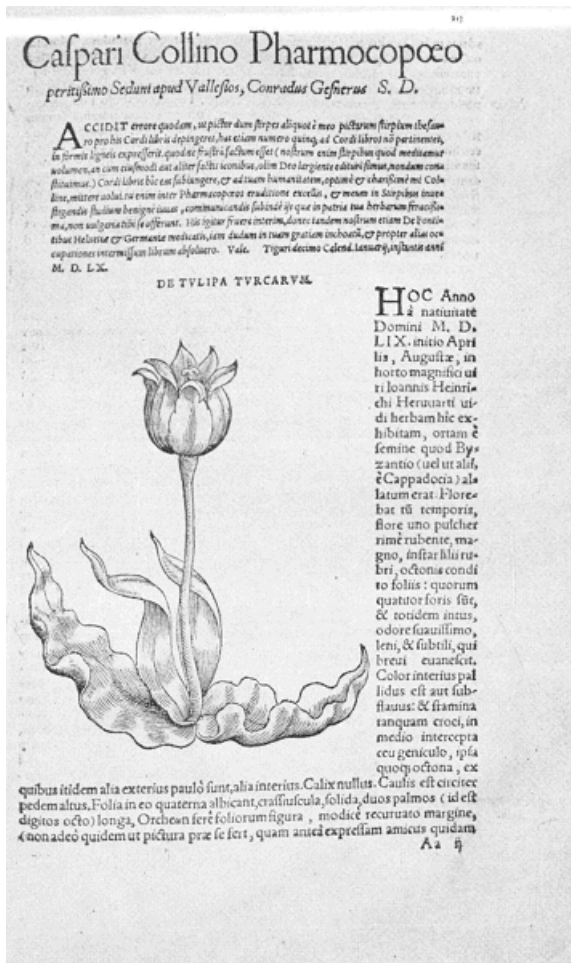
Gesner had haar in bloei gezien in den tuin van Johann Heinrich Herwart te Augsburg in 1559. Het was een gloeiend scharlakenroode bloem met puntige bloemblaadjes, op tamelijk korten steel en tot de in April bloeiende tulpen behoorende. Het is licht te begrijpen, dat een bloem van dezen aard, te midden van de destijds bekende voorjaarsbolgewassen, zooals sneeuwkllokjes,

Scillas, Crocussen en Winteraconieten, alle van veel bescheidener uiterlijk, een geweldigen indruk maakte.

Het is deze tulp, die Linnaeus aanleiding heeft gegeven tot de naamgeving van *Tulipa Gesneriana*. Maar welke wilde tulp daarmee bedoeld wordt, is volkomen onzeker. Gemakshalve zegt men Linnaeus na, dat *T. Gesneriana* de stamvorm is van onze gekweekte tulpen, maar wie kent deze tulp in haar vaderland in wilden staat? Gesner's beschrijving doet trouwens meer aan *T. suaveolens* denken dan aan eenige andere species. Tijdens zijn verblijf in ons land was Linnaeus verbijsterd door het groot aantal verscheidenheden tulpen van uiteenlopende typen, dat hij in onze tuinen aantrof en hij verklaart geen kans te zien de species, naar zijn opvatting, van de tuinvormen te onderscheiden. 'Tentavi in hac florum sede - zegt hij in zijn Hortus Cliffortianus⁸⁹) (1737) - fundamenta artis haurire, sed omni studio, omni adhibita autopsia oleum operamque perdit; hoc tantum intellexi, doctissimum esse botanicum qui species a varietatibus distinguere novit, nec falsis speciebus botanices onerat.'

Er worden in de cultuur eenige vormen gevonden, die als variëteiten van Linnaeus' *T. Gesneriana* opgevat worden. Hiervan is *spathulata*, rood met blauwe basisvlak, het best bekend. Het is deze tulp, die in de 19e eeuw in Nederland als *T. Gesneriana* werd verhandeld. Zij was afkomstig van den kweeker Vincent van der Vinne (1799-1879), die haar vermoedelijk uit Zuid-Europa ontvangen had, waar zij waarschijnlijk verwilderd werd aangetroffen en verzameld. Het zal nu wel duidelijk zijn, dat het onjuist is, om Gesner's tulp te identificeeren met *T. Gesneriana* L., en evenmin mag men deze in de lucht zwevende species voor den oorspronkelijken stamvorm onzer tuintulpen houden.

Een paar jaar later zag Gesner ook tulpen bloeien in den tuin van den bankier Fugger in dezelfde stad. Deze Augsburgsche tulpen waren uit zaad gekweekt, dat uit Constantinopel, of volgens anderen uit Cappadocie, ontvangen was.

Eerste bladzijde van Conrad Gesner's beschrijving van de tulp (1561)

Naar alle waarschijnlijkheid was dit zaad afkomstig van den ambassadeur van den Oostenrijkschen keizer Ferdinand I bij den Sultan van Turkije, Ogier Ghislain de Busbecq (1522-1592), een edelman van Vlaamsche afkomst, die in zijn reisbrieven gewaagt van tulpen, die hij in 1554 in bloei had gezien in de buurt van Adrianopel¹⁹). Ten onrechte meende hij, dat de Turken deze bloemen tulipan noemden, want vast staat, dat het eenige turksche woord voor tulp ‘lale’ is. Het woord tulipan is door de Europeanen afgeleid van het perzische ‘dulbend’, d.i. neteldoek, dat door de Turken om hun fez gewikkeld wordt. Hiervan maakten zij ‘turban’, dat wegens de overeenkomst van een tulpebloem met deze hoofdbedekking als ‘tulipan’ op deze planten overging.

Busbecq ontmoette in 1573 den vermaarden botanicus Clusius (1526-1609) te Weenen, waar deze juist dat jaar was aangesteld als praefectus van den Keizerlijken medicinalen kruidtuin. Hij ontving van Busbecq bollen en zaden van tulpen en kon daardoor de voornaamste verspreider van tulpen in West-Europa worden. Alvorens daarover nader uit te weiden, valt nog te vermelden, dat, volgens het verhaal van een geloofwaardigen lateren tijdgenoot¹) de eerste tulp te Amsterdam te zien was bij den apotheker Walich Ziwerstsz. Het heele jaar, waarin dit voorviel, wordt niet opgegeven, maar valt vermoedelijk vóór de verspreiding der tulpen door Clusius sinds 1573. Vanwaar deze Amsterdamsche tulp afkomstig was, wordt niet vermeld en valt niet meer na te gaan.

Een ander verhaal, dat omstreeks 1570 zich afspeelt en van Clusius^{26c}) afkomstig is, vermeldt, dat een koopman uit Antwerpen, die bollen uit Constantinopel ontvangen had, deze als uien behandelde, en het afval in zijn tuin wierp. Hieruit werden ze gered door Joris Rye, een koopman uit Mechelen, die veel belangstelling had voor botanie. Hij wist er fraaie tulpen van te kweken. Dit is een op zich zelf staand geval van invoer van tulpen in West-Europa, dat echter van geen beteekenis is geweest in verhouding tot de belangrijke gevolgen, die de

verspreiding der tulpen door Clusius heeft gehad.

In Clusius' geschriften^{26a, b)} van 1576 en 1583 wordt de tulp vermeld, doch uitvoeriger behandeld in zijn *Rariorum Plantarum Historia*^{26c)}, die in 1601 verscheen.

Maar zijn vriend en niet minder vermaarde tijd- en vakgenoot Dodonaeus (1517-1585) gaf reeds een beschrijving met afbeelding van een tulp in een in 1567 verschenen werkje²²⁾. De tweede, in 1563 verschenen, druk van zijn bekend kruidboek zweeg nog over deze plant, hoewel Gesner's aankondiging van de nieuwe bloem hem toen bekend moet zijn geweest. Dodonaeus vermeldt niet, waar hij deze tulp gezien heeft of vanwaar hij ze ontvangen heeft. Vermoedelijk langs een omweg van Busbecq, die vele relaties met Vlaanderen onderhield, maar niet van Clusius, die pas zes jaar later de tulp leerde kennen. Die tulp van Dodonaeus bloeide, evenals die van Gesner, in April, en was geel van kleur in rood overgaande, maar met een geel hart.

Toen elf jaar later de engelsche vertaling van Dodonaeus' kruidboek²³⁾ verscheen, werd daarin dezelfde afbeelding opgenomen, maar inmiddels waren talrijke verscheidenheden van de meest uiteenlopende kleuren bekend geworden: geel, wit, helder purper, diep rood, soms met gele, witte of roode randen, maar in 't hart geel, of wel zwart, of zwart gevlekt, ook wel vermengd met wit en rood, en meestal reukeloos.

Uit deze groote variatie van kleuren en basisvlekken blijkt wel, dat deze afwijkende vormen niet van Dodonaeus' eerste tulp afkomstig kunnen zijn. Inderdaad waren inmiddels de door Clusius aan zijn Vlaamsche vrienden gezonden tulpen in hun tuinen tot haar recht gekomen, waar zij terstond algemeen opzien baarden.

Toen Clusius zelf de tulpen beschreef in zijn laatstgenoemd werk, verdeelde hij ze in vroege, middelvroege en late. Hij kende eenkleurige, zoowel als gestreepte en gevlamde bloemen in groote verscheidenheid. De wilde species, thans bekend als *Tulipa suaveolens*, *T. Clusiana*, *T. sylvestris* en *T. praecox*, zijn gemakkelijk te herkennen

naar Clusius' beschrijvingen en afbeeldingen, maar het schijnt vrijwel onmogelijk aan de vele andere juiste species namen toe te kennen. Bovendien vermeldt hij talrijke kleurvariëaties van bepaalde soorten, en kennelijk waren er tal van gekweekte vormen onder.

Deze rijkdom aan verscheidenheden, waardoor de tulp zich bij haar komst in West-Europa terstond onderscheidde, kan alleen verklaard worden uit het feit, dat de tulp reeds langen tijd gekweekt werd door de Perzen en de Turken, voordat deze bloem in Europa bekend werd. Er groeien in de door hen bewoonde streken in Azië verschillende wilde Tulpen-species, al kan thans niet meer worden nagegaan, welke daarvan zij als uitgangspunt voor hun tulpenteelt hebben gebruikt. Maar vast staat, dat zij hun collecties door zaaiing geregeld hebben uitgebreid, en dat zij de voorkeur gaven aan gestreepte en gevlamde bloemen van twee of meer kleuren. Dat zij bloemen met puntige bloemblaadjes het meest volmaakt vonden, blijkt niet alleen uit het groot aantal dergelijke verscheidenheden, die in den eersten tijd in West-Europa werden gekweekt, maar volgt ook uit de tot ons gekomen beschrijving van de eischen, waaraan een ideale tulp bij de Turken moest voldoen.

Deze komt voor in een der beide Turksche handschriften uit het jaar 1744, waarvan Von Diez (1751-1817)²⁰⁾ een Duitsche vertaling heeft uitgegeven. De vraag zou gesteld kunnen worden, of de Turken de schoonheidsregels voor de tulp van West-Europa hadden overgenomen, maar met Solms Laubach (1842-1925)¹¹⁾, die het eerst de aandacht op de mededeelingen van Von Diez gevestigd heeft, komt het mij zeer aannemelijk voor, dat in het Turksche handschrift geen invloed van dien aard kan worden ondersteld, en zeer onwaarschijnlijk, dat een volbloed Turk in dien tijd iets dergelijks van de ongeloovigen zou hebben overgenomen. Veeleer geeft het handschrift de oude Turksche tulpentraditie weer.

Het eene handschrift, uit twee hoofdstukken bestaande, waarin de schoonheidsregels en de behandeling der

tulpen vrij uitvoerig besproken worden, is van de hand van Scheik Mohammed Lalezari (tulipist), die onder Sultan Achmed III (1703-1730) tijdens het grootviziraat van Ibrahim Pasja (1708-1730) leefde. Hij schreef het voor dezen laatste en ontving van den Sultan, die zelf een groot bloemenliefhebber was, den vleienden bijnaam van Schukjufé Perwera (bloemenkenner). Volgens den Franschen gezant in Turkije, van wien een brief van 24 April 1726 aan zijn Koning door d'Ardene⁹¹) wordt medegedeeld, stonden er niet minder dan 500.000 tulpebollen in den tuin van den Grootvizier. Als de Sultan in den bloeitijd zelf kwam, werden de niet opgekomen bollen door bloemen uit andere tuinen vervangen, die in flesschen op de open plekken werden geplaatst. Er werden kooien met vogels opgehangen, versieringen aangebracht met een overvloed van bloemen in flesschen. De verlichting geschiedde door een ontelbaar aantal kristallen lampen van verschillende kleur, die in opzettelijk voor dat doel verplante heesters werden opgehangen; door een groot aantal spiegels werd de uitwerking nog verhoogd. Luidruchtige muziek luisterde het tulpenfeest op, dat tijdens den bloeitijd elken nacht gevierd werd op kosten van den grootvizier, die al dien tijd gastvrijheid moest verleenen aan den sultan en zijn gevolg.

Evenals ten onzent, onderscheidde men ook in Turkije de tulpen door namen. Als voorbeelden hiervan worden aangehaald, Mihir Suleimani (Suleiman's geliefde) en Ferah efza (vreugde verhoogend).

Het tweede handschrift bevat een systematische lijst van 1323 tulpen, waarvan 74 uitvoerig zijn beschreven; het handschrift bleef onvoltooid. Deze uitgebreide verzamelingen waren door zaaiing verkregen en werden op die wijze nog steeds vergroot. Natuurlijk was hybridisatie bij Perzen en Turken geheel onbekend, maar dit behoefde hen niet te weerhouden van het winnen en uitzaaien der zaden, het verzorgen en opkweken der jonge bolletjes, en het zorgvuldig uitzoeken van verdienstelijke verscheidenheden, die dan verder vegetatief werden voort-

gekweekt ter verkrijging van eenigen voorraad dier soorten.

Daar een tulp zes jaar noodig heeft om van een zaadje tot een bloeibare bol te ontwikkelen, en het behandelen der zaadplantjes en der jonge bolletjes in haar eerste ontwikkelingsfase zeer zorgvuldig moet geschieden, behoeft het geen betoog, dat de talrijke soorten, die in West-Europeesche tuinen gekweekt werden, binnen weinige jaren na den eersten invoer der tulp, niet in Europa uit zaad gewonnen kunnen zijn, te meer, daar de behandelingsmethode niet terstond bekend kon zijn, maar door ervaring gevonden moest worden.

De Turken - gelijk later alle volken, die de tulpen leerden kennen - hebben daarbij kunnen vaststellen, dat de bloem van een tulp, uit zaad gekweekt, eenkleurig of ten hoogste van een rand van andere kleur voorzien is, maar dat de bol van deze zaailing, na eenigen tijd te zijn voortgekweekt, soms plotseling bonte of gestreepte bloemen voortbrengt, waarin de oorspronkelijke kleur zich als strepen of vlammen op witten of gelen grond vertoont. Dergelijke tulpen werden sinds de 18e eeuw 'fijne' genoemd, en in den laatsten tijd, in navolging van Engeland, 'gebroken'. Wordt de dus ontstane verscheidenheid vegetatief (door voortkweeking door bollen) vermeerderd, dan blijft het gestreepte karakter der bloemen in de nakomelingschap behouden.

Bij vegetatieve vermenigvuldiging zijn alle in den loop der jaren uit een oorspronkelijke bol ontstane exemplaren volkomen aan elkander gelijk, in tegenstelling met de uit zaad verkregen planten, die onderling verschillen. Evenwel geldt deze regel voor de 'gebroken' tulpen niet volkomen. De strepen of vlammen der van geheel gelijke exemplaren eenkleurige afkomstige 'gebroken' planten toonen onderling geringe afwijkingen en soms zijn de teekeningen in de bloem in volgende jaren ook weer eenigszins verschillend. In de tweede helft der 18e eeuw is men begonnen, hierop de onderscheiding te grondvesten van den graad van fijnheid; waarna, in het begin

der 19e eeuw, zeer nauwkeurig geformuleerde regels werden vastgesteld, waaraan een 'fijne' 'florist's tulip' op straffe van waardeloosheid moest voldoen. Maar ook toen die reglementeering nog niet werd toegepast, onderscheidde men van één en dezelfde gebroken of fijne tulp soms drie kwaliteiten (en prijzen) van 'fijnheid', bekroond door het non plus ultra, dat men als 'superfijn' aanbood. Deze laatste term werd toegepast, als de oorspronkelijke kleur der moedertulp zich in den gebroken vorm tot een smal randje langs de witte of gele bloembladen beperkte. Ongelukkigerwijze bestond er niet de geringste zekerheid, dat deze bol elk jaar een even 'superfijne' bloem zou voortbrengen: gewoonlijk 'vergrofde' zij weer en verloor daardoor haar waarde.

Dit teleurstellend verschijnsel wordt ook reeds in de eerste Samenspraak tusschen Waermond en Gaergoed over den tulpenhandel⁴²⁾ vermeld. De afkeurenswaardige gewoonte, toen ontstaan, om tulpebollen te verhandelen buiten den bloeitijd, wanneer men dus zich niet overtuigen kon, wat men kocht, had ten gevolge, dat bollen van *Viceroy*, *Gouda*, *Roosje*, en andere soorten, 'welcke qualijck een dobbele couleur verstreckten', d.w.z. welke bloemen het gestreepte karakter nagenoeg geheel hadden verloren, op den naam afgaande, tot de hoogste prijzen werden verkocht.

En als Waermond in ander verband vraagt of men in den bloeitijd in een tuin vol bloemen de namen van alle tulpensoorten zou kunnen noemen, antwoord Gaergoed: 'Dat ken de beste bloemist niet doen, want de bloemen houden haar streeck niet'. De bollen, die bij de planting als 'alderbest' waren aangeteekend (naar de waarnemingen in den laatsten bloeitijd) brengen soms zoo slechte (bedoeld zijn vergrofde, weinig of niet gestreepte) bloemen voort, dat ze niet te herkennen zijn.

Bij de behandeling der tulpenspeculatie komen wij op het verschijnsel der gebroken tulpen terug, om thans de geschiedenis der oudste tulpen in Nederland te vervolgen.

Het schijnt niet overbodig, er op te wijzen, dat Hon-

garije niet betrokken is geweest bij de verspreiding der tulpen in West-Europa, zooals men misschien zou afleiden uit de omstandigheid, dat de tulp sinds eeuwen door de Hongaren vereerd wordt als nationale bloem, en in hun volkskunst veelal als motief gediend heeft. Het staat echter vast, dat alle voortbrengselen van dezen aard stammen uit een tijdvak na den invoer van de tulp in West-Europa. Hongarije leerde de tulp niet kennen via Turkije, maar via Nederland²⁴).

Er is nauwelijks een tweede voorbeeld van een tuinbloem, die onder soortgelijke omstandigheden als de tulp werd ingevoerd. De regel is de ontdekking van een tot dusver onbekende species, welke veelbelovend schijnt voor hybridisatie, en zoo bijdragen kan tot de ontwikkeling van nieuwe tuinrassen met verbeterde eigenschappen.

De tulp daarentegen wekte van het eerste oogenblik van haar verschijning in Europa verbazing door haar onuitputtelijke verscheidenheid, die aansprakelijk was voor haar ongeëvenaard succes als tuinbloem. De bloemenliefhebbers waren verrast door een uitgebreide sorteering van een onbekende bloemsoort in rijke verscheidenheid van schitterende kleuren, die des te meer in de gunst stond, naarmate de ervaring bij het zaaien van deze merkwaardige nieuwigheid geleerd had, dat de kleurenvariatie inderdaad onbeperkt was.

Hierdoor werd de begeerte om een keuze van de beste en merkwaardigste exemplaren te bezitten opgewekt en de naijver tusschen de bloemenliefhebbers aangewakkerd.

De bloembedden werden niet beplant met hoeveelheden bloemen in weinige felle kleuren, maar met een keuze van enkele exemplaren van talrijke verscheidenheden, die zorgvuldig konden worden bestudeerd en vergeleken.

Ruil en onderlinge handel tusschen tulpenliefhebbers moet spoedig zeer levendig zijn geweest, ofschoon zonder eenige speculatieve bijbedoeling. De eigenschappen van de tulp beantwoordden nauwkeurig aan den eisch, waaraan een bloem, die een exclusieve liefhebberij weet uit te lokken, moet voldoen. De latere ontwikkeling van de

tulp en haar geschiedkundige avonturen zijn daarvan een uitvloeisel.

Eerst waren het de adel en het patriciaat in Vlaanderen, die de bekoring van de exotische gast in hun tuinen ondergingen. De vele betrekkingen van Clusius met zijn Belgische vrienden maakten hun de uitbreiding hunner collecties mogelijk.

De Prins van Chimay, Karel van Croy, Jan van Brancion, Jan Boisot, Jan van der Delft, Marie de Brimeu, huisvrouw van Coenraad Schetz, Joris Rije en Jan Mouton worden in 1581²⁵) genoemd als pioniers-tulpenliefhebbers, later gevolgd door Philips Marnix van St. Aldegonde en tal van anderen.

In Noord-Nederland drong de tulp wat later door. In 1590 had Joh. van Hoghelande te Leiden ze in zijn tuin^{26c}). Sedert Clusius zijn ambt te Leiden aanvaard had (in 1593) werden de tulpen ook in Nederland weldra vermenigvuldigd. Hij deed van de door hem gekweekte tulpen moeilijk afstand en hieraan zal het wel zijn toe te schrijven, dat de meeste en de fraaiste hem 's nachts ontstolen werden, waardoor hem de moed ontzong om zijn tulpenteelt voort te zetten. Anderen legden zich daarop echter met ijver toe en verspreidden de tulp over de verschillende provinciën. Van den aanvang af werd de tulp als een weeldebloem van waarde beschouwd, waarbij alle andere bloemen achter stonden en verwaarloosd werden. Van een geregelden handel in bollen was toen nog geen sprake. Aanvankelijk voorzag men zich van gewassen en bollen voor den tuin, door ze te koopen van rondreizende wortelsnijders (rhizotoni)^{26d}), die ze in de Pyreneeën, Spanje, Portugal en elders op haar vindplaatsen verzamelden. Deze lieden stonden niet in den roep van onberispelijke betrouwbaarheid, althans Clusius beklagt zich af en toe over hen. Daar de apothekers hun geneesmiddelen zelve uit kruiden bereidden en onder hun materiaal ook wel sierplanten voorkwamen, werden ook zij een kanaal voor de aanschaffing van tuingewassen. In het begin der 17e eeuw

wordt gewag gemaakt van hoveniers en tuinlieden, van wie tuinbezitters hun planten en bollen betrokken, voor zoover ze deze niet door onderlingen ruil of ten geschenke ontvingen. Emanuel Sweerts (1552-1612) was de eerste, die exotische bolgewassen van overzee invoerde. Hij hield deze met tal van andere reeds in West-Europa bekende soorten te Amsterdam in voorraad ten verkoop, en bood ze zelfs aan op de najaarsmis te Frankfort a.d. Main. Een folio plaatwerk met honderden afbeeldingen van bloemen diende hem als catalogus²⁷). Hij was tot deze kostbare uitgave in staat gesteld door Keizer Rudolph II (1552-1612), wien hij aanzienlijke hoeveelheden bollen en planten leverde.

Omstreeks terzelfder tijd zag de Hortus floridus²⁸) van den vermaarden graveur Chrispijn de Pas het licht, het is graveerkunst van onovertroffen gehalte en het karakter van sommige planten kan niet beter worden gegrepen, dan in dit werk is geschied. In de Hollandsche uitgave (het verscheen behalve in het latijn ook nog met afzonderlijke franschen en engelschen tekst) komt een merkwaardige lijst voor van ‘bloem ende cruytliefhebbers’, die in een afzonderlijk bijvoegsel²⁹) aan de tulpen gewijd, na eenige jaren nog belangrijk wordt uitgebreid, zelfs met namen van liefhebbers uit Frankfort, Brussel, Keulen, Rijssel, Valenciennes, Antwerpen en Straatsburg. Uit deze internationale naamlijst mag zeker wel worden afgeleid, dat er reeds toen handels- of ruilbetrekkingen ten aanzien van tulpenbollen tusschen ons land en zijn naburen hebben bestaan, al was van geregelden afzet van bloembollen nog geen sprake.

Hollandsche tulpentuin. Frontispice van het Lente-deel van Chr. de Pas, Hortus Floridus 1614.

II. De tulp wordt modebloem

Hoezeer reeds tusschen 1610 en 1620, dus ruim twintig jaar vóór den eigenlijken windhandel, de overdreven tulpenliefhebberij een algemeen verschijnsel was, blijkt uit Roemer Visscher's Sinnepoppen³⁰), verschenen in 1614. Hij hekelde zoowel degenen, die hun geld besteedden aan hoorntjes en schelpen als de Tulpenvrienden. Bij de afbeelding van twee tulpebloemen prijkt als bovenschrift: 'Een dwaes en zijn gelt zijn haest ghescheijden' en als onderschrift:

De lust kost seker veel. Dus tuylighe bloemisten
Om een zoo teeder waer, hun herde gelt verquiste.

en hij voegt er aan toe: '.... een vreemt hoornken of nieuw bloemken, 't is niet dan tyulery, maer de hoornsotten behoeven zoo groote spilpenningen of hoven niet te koopen of te onderhouden als de bloemisten'.

Uitvoeriger trok Pieter de Hondt (Petrus Hondius) (± 1578-1621) ongeveer gelijktijdig tegen de tulpenliefhebberij te velde. Deze Zeeuwsche predikant beschrijft in een zeer langademig dichtwerk³¹) het leven op zijn buiten, de Moufeschans. Over de tulpen, waarmede in zijn bloemhof zes bedden beplant waren, is hij zelf vol geestdriftige bewondering:

Soo ick mijn geheele leven
Anders niet en had gedaen,

Dan tot schildren mij begeven
 Sonder boucken gae te slaen;
 En om verwen onder een
 Costlicken t'onderscheen,
 En op trouwe haer al te samen
 Uyt te drucken met haer namen,
 Al mijn conste en al mijn weten
 Ware noch al veel te cleen,
 De coleuren af te meten
 Van de tulipans alleen;
 Laet de schilders altemael
 Vrij haer best doen in haer tael
 Om alleen maer dese bloemen
 Met haer verwen te benoemen,
 Al haar conste licht in d'assen,
 Want in mijnen hof alleen
 Aen dees bloem meer verwen wassen
 Dan sij connen onderscheen.

Maar over de reeds toen overdreven liefhebberij voor tulpen is hij slecht te spreken.

Haren roem draecht nog een vleck
 Vergeselschapt met de schae,
 Daer ick altijts mede gecke
 Als ick in de tulpe stae.
 Dat men hier in Nederlant
 Soo veel sotten bij der hant
 Vinden can, die in haer hoven
 Dese bloem alleene loven,
 Die het heel jaar uyt verbeyden
 Sonder yet in 't hof te zien,
 Weerdich om my in te leyden
 Of mijn ooge te verblien,
 Om een weke, drije of vier
 In haer hof gheen enckel sier
 (Min of meer, naer hitte of regen
 Haest de bloemen heeft verslegen)

Dan de tulpen aen te schouwen
 Om de tulpen maer alleen.
 Sotten die haer hoven bouwen
 Voor één bloeme en anders geen.

Noch Roemer Visser, noch De Hondt hebben door hun spot de tulpenzotten kunnen genezen. De tegenwerkende krachten waren sterker.

Immers, ook in Frankrijk had de tulp in die periode grooten opgang gemaakt. De oneindige verscheidenheid der gestreeptbloemige tulpen stempelde ze tot zeer begeerde blijken van vereering om door de jeunesse dorée aan haar vriendinnen te worden aangeboden, die gaarne de zeldzaamste bloemen aannamen, waarop geen mededingster zich beroemen kon. Bij het huwelijk van Lodewijk XIII zag men tulpebloemen ter waarde van diamanten.

Op last van Prins Maurits vertoefde de beroemde graveur Chrispijn de Pas in 1616 te Parijs, om tekenlessen te geven aan jonge patriciërs in de Kunstacademie van Antoine Pluvenel. Zijn aanwezigheid te Parijs verklaart, dat zijn onovertroffen gravures reeds in dat jaar gecopieerd werden door Antoine Serrurier, die zich niet ontzag zijn eigen naam als graveur er bij te vermelden in den door Jean Franeau uitgegeven *Jardin d'Hyver ou Cabinet des Fleurs*³²).

Franeau, voluit: licencié-ès-droits Seigneur de Lestocquoy, ruimde in dit boek een zeer belangrijke plaats aan de tulp in. De voorkeur, die haar werd toegekend, spreekt uit verscheidene der 26 aan de bloemen gewijde elegieën. Hij erkent zijn onmacht om de schoonheid der tulp naar den eisch te beschrijven en haar naar waarde te schatten.

Mesme Appelle y serait encore un apprenti,
 S'il voulait entreprendre à les tirer au vif.
 Qui pourrait estimer le prix et l'excellence
 De l'émail fleuroné de leur magnificence?
 Ny la grande beauté qui perdit Ilion,
 Ny les rares habits du grand roy Salomon,

Ny aussi de Junon la majesté connue,
 Ny encore des iviaux la grande revenue
 Ne sont en contrepoids aux prix des tulipes.
 On fait plus grand trafique et on fait plus de cas
 De ces diversités et de ces broderies
 Que du luisant esmail des bagnes, pierreries.

Menige tulp wordt afzonderlijk bezongen. Geestig beschrijft hij de *Ductulp* rood, met gelen rand.

D'un grand prince ou d'un duc le riche manteau taille,
 L'étoffe est sang caillé alentour elle émaille
 Et brode richement un magnifique bord
 Dextrement pourfillé et passementé d'or.
 Tant plus le rouge est brun de tant plus on le prise,
 Lors la bordure jaune en est beaucoup plus riche.

Zoo komt ook de tulp *Testament van Brancion*, afkomstig van den reeds vroeger genoemden Vlaamschen liefhebber van dien naam, aan de beurt, met nieuwe aanwinsten van verscheidene tulpenvrienden, ook uit Rijssel. Wij vinden hier in verzen reeds de namen *Coulombin à bordure argentée* en *Incarnadin* vermeld, kennelijk dezelfde verscheidenheden, die later in ons land als *Columbijn wit rood en argenthijn* en *Incarnadijn* met toevoeging van een kweekersnaam bekend waren. Daar ze in Nederland eerst 25 jaar later genoemd worden, mag worden aangenomen, dat deze verscheidenheden uit Frankrijk afkomstig zijn.

Een tulp, die *Tulipe flagellée* genoemd wordt en waarvan niet bekend is onder welken naam ze in ons land gekweekt werd, geeft stof tot deze ontboezeming:

L'autre aussi qui ressemble au dos d'une pucelle
 Qui souffre pour la foy qu'un bourreau le flagelle.
 Sa tendre chair blanche est marquée de sang
 Aussi qu'est le Tulipe empourpré sur le blanc.
 (bij Franeau is Tulipe mannelijk)

Een wildgroeïende oostersche tulp, die ook in 't Zuiden van Europa verwilderd voorkomt, *T. Chusiana*, heeft kleine, spitse, witte bloemen, die van buiten karmijn getint zijn met witten rand. Men herkent ze terstond uit de regels:

Celuy qui est tout blanc, mais sur le dos qu'il porte
 Le teint d'oeillet enclois en une blanche porte
 Ne fait ressouvenir la joue et l'oeil accort
 De la chaste Suzanne, alors que sur le bord
 D'un ruisseau cristallin une rougeur bien prompte
 Luy alluma le front de sa pucelle honte,
 Lors qu'haussant le sourcil vit au devant de ses yeux
 Ces lascifs vieillards, infames, vicieux,
 Le coral s'enchassa dans le lis de la joue
 Comme est ce tulipan, que de beaucoup je loue.

Wij hebben ons een aantal aanhalingen uit dit aardige boekje veroorloofd, omdat het zoo buitengewoon zeldzaam is. Er zijn in 't geheel niet meer dan vier exemplaren van bekend, waarvan geen enkel in ons land. De citaten zijn dan ook niet ontleend aan het boek zelf, maar aan een tijdschriftartikel: *Les tulipes sous Louis XIII*, van Ad. van den Heede, die de spelling der gedichten eenigszins gemoderniseerd heeft.

Weinige jaren later werden de Pas' gravures wederom nagedrukt in het *Livre des fleurs* van L'Anglois³³), een nieuw bewijs van waardeering van zijn kunst, maar een motief te meer voor de bescherming van den artistieken en literairen eigendom.

Deze beide fransche uitgaven zijn welsprekende getuigen van de groote belangstelling voor de tulp daar te lande.

Ofschoon de Pas in zijn lijst van bloemenliefhebbers in zijn *Hortus floridus* geen melding maakt van Parijsche tulpenkweekers, werden daar ongetwijfeld tulpen geteeld. Dat er betrekkingen bestonden tusschen Rijssel en Valenciennes met Nederland, mag uit dezelfde lijst wor-

den afgeleid, waarop liefhebbers uit die plaatsen voorkomen. Hetzij rechtstreeks of over Noord-Frankrijk zullen tulpebollen uit Nederland Parijs bereikt hebben ter voorziening in de vraag naar nieuwe of zeldzame soorten. Omgekeerd ontving Nederland ook tulpen uit Rijssel, waar men zich met zaaien ter verkrijging van nieuwe soorten bezighield.

De Parijsche mode moedigde de tulpenliefhebberij in Nederland nog meer aan. Zij stegen snel in waarde en trokken algemeene belangstelling. Drie jaar achtereenvolgens gaf Nicolaas van Wassenae¹⁾ een merkwaardig verhaal over gebeurtenissen in de tulpenwereld.

In 1623 bezocht hij het landgoed van Dr. Adriaan Pauw, pensionaris van Amsterdam te Heemstede, waar hij een tuin bewonderde, beplant met een groote menigte tulpen rondom een glazen kabinet, waarin de bloemen bijzonder aantrekkelijk weerkaatst werden. De meest vermaarde soort van het jaar was *Semper Augustus*, met regelmatige, vuuroode strepen op witten grond en blauwe basisvlek. Eén bol was voor f 1000.- verkocht, maar de verkooper achtte zich te kort gedaan, daar hij te laat bemerkte had, dat de bol twee jongen zou hebben, die het volgend jaar volgroeid zouden zijn; daardoor had hij f 2.000.- verloren.

Bollen werden een veiliger bezit geacht dan diamanten of paarden, daar deze dikwijls gestolen werden of verloren gingen, terwijl niemand, zelfs in oorlogstijd, zich zou bekommeren om een in den tuin geplante tulpebol, of die, als ze droog was, gemakkelijk in een doosje in den zak kon worden gedragen. Tulpen hadden derhalve als veilige belegging de voorkeur. Tevergeefs werd een bod gedaan van f 12.000.- voor 10 bollen *Semper Augustus*.

Zeer juist merkt Van Wassenae op, dat zulke transacties alleen gedaan moeten worden door degenen, die een grondige kennis van de bloemen hebben, en weten, hoe zij deze in waarde en op prijs kunnen houden, want alleen in dat geval kunnen zij er winst mede behalen.

Het volgend jaar steeg de prijs van *Semper Augustus*

Semper Augustus. - Naar een aquarel uit een tulpenboek van 1637

tot f 1200.- per stuk voor het eenige daarvan bestaande dozijn bollen. Deze soort was oorspronkelijk in Noord-Frankrijk uit zaad gewonnen, maar de winnaar had haar waarde niet ingezien. Eenige liefhebbers maakten er jacht op in Vlaanderen, Brabant en Noord-Frankrijk zonder ze te kunnen vinden. Zij slaagden er wel in, menige andere goede soort te verwerven, waaronder *Pareus Augusto*, echter evenals de andere minder mooi dan de echte *Semper Augustus*.

In 1625 was de kleine voorraad van deze matador onder de tulpen nog steeds in één hand. De eigenaar weigerde biedingen van f 2.000.- en f 3.000.- per bol. Later maakt Van Wassenaeer er geen mededeeling meer van. Er zijn geen prijzen bekend van andere tulpensoorten. Ofschoon ze zonder twijfel veel lager in prijs waren dan *Semper Augustus*, is het toch duidelijk, dat alleen zeer vermogende lieden zich in die jaren de weelde van tulpenteelt konden veroorloven.

De ‘gebroken’ tulpen, die in deze periode nog steeds uitsluitend in tel waren, worden volgens de in de 19e eeuw gebruikelijke indeeling naar haar kleuren verdeeld in *Rosen*, waartoe gerekend worden alle verscheidenheden, die eenige nuance van rood of roze op witten grond vertoonen, *Violetten*, met violette of lila strepen op witten grond en *Bizarden*, met roode, bruine, violette of anders gekleurde strepen op gelen grond. *Violetten* worden ook wel *Bijbloemen* genoemd, maar deze term is in den loop der eeuwen op zoo verschillende wijze toegepast, dat wij hem hier beter vermijden kunnen.

Met de geleidelijke verdwijning der oude Hollandsche tulpencollecties raakt ook deze terminologie bij de vakmensen in onbruik. Zij vatten thans de ‘gebroken’ tulpen samen onder den naam *Rembrandt* tulpen, ofschoon deze alleen toekomt aan de uit de eenkleurige Darwintulpen ontstane ‘gebroken’ vormen, die in tint en teekening afwijken van de overeenkomstige oude hollandsche verscheidenheden.

De tijdens den windhandel vervaardigde tulpenboeken

(⁶⁰⁻⁷⁷) toonen aan, dat verreweg de meeste verscheidenheden tot de *Rosen* behoorden, slechts een dertigtal, zoo- als *Vicerói, Bruynpurper, Otto de Man, Generael van der Eyck* en *Admiraal van Enckhuysen* droegen de kenmerken der *Violetten*. Tot de groep, die later *Bizarden* genoemd werden, zouden een tiental geel en rood gestreepte, zooals *Root en geel van Leyde, Root en geel van Catoleyn, Admiraal Pottebacker, Jan Symons*, gerekend kunnen worden.

Daar de ‘gebroken’ tulpen van den hedendaagschen handel alle tot de late, d.i. in Mei bloeiende rassen behooren, zou men geneigd zijn te vermoeden, dat dit ook het geval was met de tulpen van de 17e eeuw. Dit is echter niet zoo. Die oude tulpen behoorden gedeeltelijk ook tot de vroege, in April bloeiende verscheidenheden. Voorbeelden hiervan zijn *Vicerói, Root en geel van Leyde, Wit en rood Boode*.

Van eenige verscheidenheden was zoowel een vroege als een laatbloeiende bekend. Wij kunnen thans niet meer nagaan, of één dezer als sport uit de andere is ontstaan, zooals in onzen tijd vastgesteld kan worden voor vroegbloeiende vormen van de bekende Darwintulp *Bartigon*. Het staat zelfs niet vast, of men terecht aan de vroege en de late vormen denzelfden naam gegeven heeft, dan wel of het hier geldt twee zeer op elkaar gelijkende vormen, maar van geheel verschillende oorsprong.

Daar in dit boek herhaaldelijk bepaalde tulpensoorten ter sprake zullen komen, moge de naamgeving der tulpen in de eerste helft der 17e eeuw hier nader worden toegelicht.

Aanvankelijk onderscheidde men de tulpen door niet geheel onberispelijke latijnsche omschrijvingen²⁸) als *Tulipa latifolia albo flore coccinreis lineis ac flammis vario*, maar spoedig ging men ze naar den eigenaar of winnaar noemen: *T. Honesti*, naar een te Leiden wonenden bloemenliefhebber. *T. Semmi*, naar Johannes Sem te Utrecht, en ook wel zonder latiniseering *T. Catolijn*

(Abraham Catolyn te Amsterdam) en *T. Coornhert* (Volckert Coornhert te Amsterdam). Ook kwamen namen in zwang, waarmede de eigenschappen der bloemen werden aangeduid: *Lap-rock*, die deels geel en deels rood gevlamd was als een uit lappen gemaakte rok, *Goude lakens* en *Silver laecken*, rood respectievelijk op gelen en op witten grond.

De baljuw van Kennemerland was de gelukkige winner van een uitzonderlijk fraaie tulp van bijzonder mooien vorm, zeer regelmatig rood op witten grond geteekend, waaraan de naam *Admiraal* gegeven werd. Deze naam kreeg daardoor de beteekenis van het hoogst bereikbare in den tulpenhandel en werd een groepsnaam voor alle verscheidenheden van hetzelfde type. Zoo ontstond die reeks van wel 50 *Amirael*-tulpen, waaraan de naam van den winner of eigenaar of diens woonplaats ter nadere onderscheiding werd toegevoegd. (*Admiraal Aerssen*, *Admiraal Bogaert*, *Admiraal da Costa*, *Admiraal van Enckhuysen* enz.).

Naar analogie van dit geval ontstond ook een serie *Generael*-tulpen (*Generael Bol*, *Generael van der Eijck*). Hiervan was in de jaren van den windhandel *Generael der Generaelen van Gouda*, of kortweg *Gouda*, een forsche bloem met vurig scharlaken strepen op witten grond, de beroemdste.

De naam *Paragon* werd aan een dertigtal soortnamen toegevoegd, als aanduiding van een verbetering eener reeds bestaande verscheidenheid, hetzij door grooter of fraaier vorm, hetzij door schitterender kleur en mooier teekening. Er werd geklaagd over het misbruik, dat de naam *Paragon* ook op minderwaardige tulpen werd toegepast. Dan waren er nog een tiental *Brabansons* van verschillende kleurnuancen, acht *Lacken*, zeven *ghemarmerde*, vijf *Merveilles*, vier *Morillons*, zeven *Tournays*, vijf *bruyn purpers* enz., die onderling onderscheiden werden door toevoeging van den naam van den winner of bezitter.

Wanneer wij de winners of eigenaars als uitgangspunt

nemen, vinden wij die vermeld voor de achter hun namen vermelde verscheidenheden. Dit staatje toont tevens, hoe velen zich met het zaaien van nieuwe verscheidenheden bezighielden.

Aerssen [Den Haag?]: *Admirael, Generael, Paragon*.

Backer: *Admirael*.

Bastiaen: *Admirael, Generael*.

Beemans: *Admirael*.

Bogaerdt: *Admirael*.

Bogge: *Merveille*.

Bol [sr. Pieter Bol, Haarlem], *Anvers, Brabanson, Generael, Sayblom*.

Boode: *wit en rood*.

Boskaert: *ghevlamde*.

Boterman: *Admirael*.

Busscher [Andries de Busscher, Haarlem]: *Purper en wit*.

Casteleyn: *Bruyn purper, Sayblom, Tournay, Paragon, Blijenburgh*.

Catolyn [Abraham Catolyn, Amsterdam]: *Admirael, Gery, Roosje, Root en geel, Witroos*.

Ceelen: *Merveille*.

Cenecourt: *Ghevlamd*.

Christiaan [Pieter]: *Lack*.

Clompmaecker: *Branson*.

Coningh: *Sayblom*.

Coopall [Jan Govertsz Coopall, Haarlem]: *Camelot*.

Coornhert [Volckert Coornhert, Amsterdam]: *Admirael, ghevleugelde, Laprock*.

Cornel: *Duck*.

Cromhout [Amsterdam]: *Camelot*.

Cruyshoeck: *Admirael, Paragon*.

da Costa [Francisco Gomes da Costa, Vianen]: *Admirael, Agaat, Blijenburgh, Bruyn purper, Generael, Generalissimo, Morillon, Paragon, Phoenix, Plumage, Tournay*.

Jan van Damme: *Brabanson*.

Delphius: *Admirael, Paragon*.

Domine: *Admirael*.

Donville of Novil [Samuel en Balthasar de Novil, Haarlem]: *Anvers, Branson, Generael, Tournay, Troys Couleurs*.
 Van der Eijck: *Admirael, Generael, Morillon, Ghemarmerde*.
 Flory [Anthony van Flory, Wassenaar]: *Duck*.
 Jan Gerritsz: *Admirael*.
 Van Ghelder: *Admirael*.
 Golsien: *Admirael*.
 de Goyer [Abraham de Goyer, Amsterdam]: *Admirael, Blijenburgh, Ghemarmerde, Generael, Isabelle*.
 Grebber: *Paragon*.
 de Groot: *Admirael*.
 Van der Heyde: *Admirael*.
 de Hoogh: *Lack*.
 Honsbeet: *Lack*.
 van Houten: *Admirael*.
 Huyck: *Brabanson*.
 Jacot: *Ghevlamde*.
 Jansen [Jacob]: *Present*.
 Jasper: *Ghemarmerde*.
 Jeroen: *Purper en wit, Fama, Paragon*.
 Kaer: *Brabanson, Ghemarmerde*.
 Krijntje [Crintien]: *Admirael*.
 Kuyp [van der]: *Admirael, Paragon*.
 de Lange: *Admirael*.
 Latour: *Admirael, Generael*.
 Liefkens: *Admirael, Gery, Ghemarmerde, Paragon, Present, Tournay*.
 de Man: *Admirael, Generael, Otto, Paragon*.
 van der Meer: *Lack*.
 de Meester [Jeremias de Meester, Rotterdam]: *Admirael, Colombyn*.
 Meelman [Utrecht]: *Blijenburgh*.
 Noppen: *Ghemarmerde*.
 Novil: zie Donville.
 Paspoort: *Lack*.
 Petter: *Generael*.

Pauw: *Root en wit*.
 van der Poel: *Admiraal, Lack, Paragon*.
 Poelenburch [Simon van Poelenburch, Amsterdam]: *Carmesijn met columbijn, Columbijn en wit*.
 Pottebacker [Henric Bastiaensz Pottebacker, Gouda]: *Admiraal*.
 Quaeckel [Jan Cornelisz Quaeckel, Haarlem]: *Incarnadyn ghevlamt, Merveille, Spitslack*.
 van Rossem: *Admiraal*.
 Rotgans: *Admiraal, Violet ghevlamt*.
 Rijckers: *Purper en wit, Tournay*.
 van Rijn: *Lack*.
 Schapesteyn: *Violet gheboorde*.
 van der Schellinck [Amsterdam]: *Admiraal, Ghemarmerde*.
 Schuyl: *Morillon*.
 Secretaris [Aerssen, den Haag?]: *Admiraal*.
 Spoor: *Brabanson, Sayblom*.
 Spranger: *Anvers*.
 Swart: *Brabanson*.
 Terlon [Treslong]: *Admiraal*.
 Tol: *Admiraal*.
 Verwint: *Purper en wit, Root ende geel, Root ende wit*.
 Victor [Victory]: *Admiraal, Anvers, Generael, Grebber, Incarnaat ghevlamt, Paragon, Scipio, wit en incarnaat*.
 Willemsz [Willem]: *Branson, Ghemarmerde*.
 Winckel: *Admiraal, Duck*.

Sommige soorten droegen de namen hunner winners zonder eenige toevoeging, als: *Boterman, Grebber, Latour, Pottebacker, Rotgans, Schilder, Secretaris, Victor*.

De *Admiraal* en *Generael*-namen hebben, vooral in het buitenland, aanleiding gegeven tot de opvatting, dat de Hollanders de tulpen naar hun zeehelden en veldheeren noemden, van wie echter juist geen enkele in tulpennamen vereeuwigd is.

De spelling der namen is dikwijls zeer onnauwkeurig,

vermoedelijk ten gevolge van de mindere ontwikkeling van vele belanghebbenden. Eigennamen worden zeer verschillend geschreven. *Kattelyn* naast *Catolijn* en *Catelijn*, *Butterman* naast *Boterman*, *Vestjens* naast *Vestus*. *Gery*, *Jory*, *Sery*, *Sory*, *Sgeri* en *Juri* worden afwisselend gebruikt voor één en hetzelfde begrip, namelijk een soort van zijde, waarnaar de tulp *Sery naeby* (lat. *serica*, zijde stoffen) genoemd is, om uit te drukken, dat de bloem de glans van zijde heeft. Het woord komt in tulpennamen ook voor met de toevoeging 'beste' en 'late'.

Het behoeft niet te verbazen, dat sommige dezer namen, toen haar beteekenis niet meer begrepen werd, verminkt werden. Zoo werd *Wit en rood Boode*, waarin het laatste woord den werkring van den winner aanduidt, veranderd in *Wit en rood bordé*, toen de man vergeten was; een zonderlinge vereeniging van Nederlandsch en Fransch in één naam.

Twintig jaar lang had de tulp haar vooraanstaande plaats als een luxe-modebloem weten te handhaven, eerst in Frankrijk en vervolgens spoedig ook alom in West-Europa. De voornamen tulpenliefhebbers behaalden aardige winsten, wanneer zij het geluk hadden uitblinkende zaailingen te winnen. De tijdgenooten uit eenvoudigen stand zullen allengs zijn gaan meenen, dat dit altijd wel zoo blijven zou en derhalve de tulp ook voor hen een waardevol artikel zou kunnen zijn voor belegging, bijverdienste of winstbejag. De ontwikkeling der gebeurtenissen, welke geleidelijk den befaamden windhandel hebben voorbereid, toont aan, dat deze allermint als een verrassing kwam.

Men heeft de tulpen speculatie wel toegeschreven aan den economischen invloed van de stad Amsterdam, die toen juist een tijd van voorspoed en welvaart doormaakte. De nabijheid van Amsterdam en de daar heerschende speculatieve handelsgeest zouden zeer stimuleerend op den tulpenhandel gewerkt hebben¹⁵).

De geschiedenis van de tulp, sinds haar verschijning in

West-Europa, bewijst veeleer, dat de bijzondere eigenschappen van de gestreeptbloemige tulpen en haar onbegrensde verscheidenheid verantwoordelijk zijn voor de geleidelijk toenemende populariteit, die op den windhandel uitliep. Geen sporen van eenigen Amsterdamschen invloed kunnen hierbij worden waargenomen. Wel hadden speculatieve neigingen voor alle lagen der Nederlandsche bevolking zekere bekoring, en de tulpenspeculanten hadden stellig geen bijzondere stimulans van Amsterdam noodig.

III. De windhandel

De eerste vermelding van den windhandel door een tijdgenoot dateert van 1633. Dit jaar, zegt Velius in zijn Chronijk der stad Hoorn³⁵), begon de tulpenhandel zeer algemeen te worden, ik had haast gezegd te woeden, want het was een razernij, die groot was door Holland en West-Friesland, ja, zelfs voor de grootste negotie van geheel Nederland gehouden werd.

Voor den kleinen man, die de kans wilde grijpen tot verhooging van zijn inkomen door zich groote winst uit den tulpenhandel te verzekeren, werd dit een aantrekkelijke speculatie. De vermogende liefhebbers, tot dusver de eenige tulpenverzamelaars, konden een mogelijk verlies zeer goed dragen en waren bovendien deskundig genoeg ter zake van de eigenschappen der soorten om hun bollen met volle verantwoordelijkheid te kunnen verhandelen. De nieuwe tulpenhandelaren waren beginnelingen zonder voldoende ervaring van de teelt of behoorlijke kennis van de reeds zoo talrijke soorten. Zij waren niet hartstochtelijke liefhebbers, die de tulpen voor hun aesthetische bevrediging kweekten, maar op voordeel bedachte speculanten, die zich op elk ander artikel geworpen zouden hebben, dat hun kans op winst bood.

Zoo is klaarblijkelijk het begin geweest. Eerst in den loop der volgende jaren stak de gokzucht de geheele bevolking aan. Daaronder traden vooral de talrijke naar Nederland uitgeweken wevers op den voorgrond. De

pestepidemie van 1635, die talrijke offers eischte, ook nog in 1636, was verantwoordelijk voor het fatalisme, dat de gewetensbezwaren tegen speculatie gemakkelijk tot zwijgen bracht.

De tulpenhandel bloeide voornamelijk in eenige steden, waar de oudere liefhebbers reeds jaren geleden begonnen waren met tulpenkweken: Haarlem, Utrecht, Amsterdam, Leiden, Gouda, Hoorn, Enkhuizen, Alkmaar, Rotterdam en Vianen.

Aan de vraag naar bollen werd ook voldaan door beroepskwekers. Er is weinig omtrent hen bekend, ofschoon eenige namen geïdentificeerd kunnen worden als die van kwekers en handelaren.

Van Barend Cardoes is bekend, dat hij in 1605 geboren werd en na vele jaren als tuinbaas in dienst te zijn geweest van Sr. Pieter Bol, waar hij zeer veel kennis van de bloementeel opdeed, zich als zelfstandig kweker te Haarlem vestigde. Hij werd herhaaldelijk als deskundige bij geschillen geraadpleegd en was o.a. aangesteld als beheerder van den boedel van een onmondigen wees, wiens vader kweker was. Hij behoorde tot de gecommitteerden, die in 1637 een notarieel accoord onderteekenden nopens de liquidatie van de loopende tulpentransacties. Het zijn alle aanwijzingen, dat hij in den roep van betrouwbaarheid stond. De zaak, die inmiddels den export van bloembollen had ter hand genomen, bestond nog onder zijn naam in de eerste helft der achttiende eeuw, vermoedelijk onder leiding van zijn kleinzoon. Zijn bollenlijst van 1722 is in een engelsch handboek over bloemen⁸⁷⁾ afgedrukt. De tulp *Duc Cardoes* was van hem afkomstig.

Francisco Gomes da (of: del) Costa, die ook tot de onderteekenaars van genoemd accoord behoorde, was een Portugees, wiens naam, zooals wij reeds zagen, aan verscheidene tulpenaanwinsten verbonden is.

Het tulpenboek van den schilder Jacob Marrel van Frankenthal⁶⁶⁾, dat voor hem van tulpennamen in fonetische spelling (cuy voor koe enz.) voorzien was, bevat

een verzameling van een paar honderd meesterlijke portretten van tulpen in waterverf, geschilderd tusschen 1636 en 1645. Da Costa was gevestigd te Vianen.

Het archief van de Haarlemsche Weeskamer¹⁰⁾ bevat de verantwoording van de nalatenschap van Jan van Damme, een bloemist te Haarlem, wiens eigendom gelegen was aan den kleinen Houtweg, reeds toen een der centra van de bollentuinen. In 1634 en 35, en waarschijnlijk ook reeds vroeger, huurde hij gronden te Overveen van het St. Elisabeths Gasthuis te Haarlem. Zijn erfenis bedroeg f 42.000. - voor zoover de tulpebollen betrof.

In de rekening van een anderen boedel¹⁰⁾, nagelaten door Davidt de Mildt, wiens tuin aan den kleinen Houtweg, genaamd 't Hof van Flora, later eigendom werd van Barend Cardoes, worden meermalen uitgaven voor bier vermeld, als een toevoeging aan het weekloon der arbeiders. Tijdens hun werk was het gebruikelijk hun bier te schenken.

In deze rekeningen komen verscheidene namen voor van debiteuren, die de door hen van de overleden kweekers ontvangen bollen nog moesten betalen, en van crediteuren, wien zij nog geld schuldig waren. Slechts in enkele gevallen kan uit den aard der transacties afgeleid worden, dat daarbij beroepskweekers betrokken waren. Waarschijnlijk moeten hiertoe gerekend worden Salomon Pieter Saeys van Haarlem, Bastiaan Heyndricxsen van Utrecht en Willem Willemsen van Amsterdam.

In een notarieele acte van 20 Juni 1637¹³⁾ wordt door vijf kweekers, waaronder Barend Cardoes een deskundige verklaring afgelegd over de liquidatie van de tulpentransacties. Hun namen zijn Davidt Clement (53 jaar), Willem Gade (37 jaar), Daniel Olthoff (37 jaar) en Pieter Joosten de Sanger (48 jaar).

Het is mogelijk, dat de genoemden nog meer vakgenooten hadden, wier namen verloren zijn gegaan, zonder eenig spoor achter te laten, maar in allen gevalle was hun aantal zeer gering Indien de bollenteelt als beroep reeds van eenig belang geweest was in die dagen, zou dat in de

geschriften van tijdgenooten niet onopgemerkt zijn gebleven.

De overgrootste meerderheid der belanghebbenden bij de tulpeneteelt waren burgers van alle gading. Van een ‘Liedeken van de Kappisten’³⁸), een der eerste, die langs de straat gezongen werden, luidt het tweede couplet:

Men siet dese blom verheffen,
Van veel lieden wijs gheacht:
Groote kraghen, lange beffen
Hebben 't nu soo op haer kracht,
Dat Jan Hagel daer om lacht,
Hij wil de kap aentrecken
En speelen bar, oock de nar,
Als de groote gecken.

Van dengene, die zich met den tulpenhandel afgaf, zeide men: ‘Hij is in de kap’ en deze lieden werden zelf ‘kappisten’ genoemd. De spotters ontleenden hieraan weldra het beeld van de gekskap, door Pieter Nolpe (1613-1653) op een teekening vereeuwigd, die eenige jaren later en opnieuw in de 18e eeuw door gravures verveelvoudigd werd.

Steven Teunisz van der Lust⁵⁰) heeft niet minder dan 36 versregels noodig, om een eenvoudige opsomming te geven van Flora's ‘beste vrienden, doen zij sat in haer hoogste staet’ en van de bedrijven en ambachten, bij de vertegenwoordigers van welke ‘de sin en 't hooft is heel aen 't hollen, door de nietighe Tulpabollen’. Het zijn er maar liefst ongeveer tachtig! Daardoor geeft dit vers, waarvan hieronder tien coupletten zijn afgedrukt, een levendige suggestie van de algemeenheid der speculatie, ook al mocht Van der Lust niet op goede gronden hebben kunnen aantoonen, dat inderdaad, al was het er maar één van de beoefenaars van elk dezer ambten en beroepen, deel had aan de speculatie. De lijst biedt afwisseling ge-

noeg. Zij loopt van alle denkbare handwerkslieden en wevers, over studenten, kooplieden, geneesheeren naar ‘t Puyckste van stadt’ en toont eenstemmigheid onder alle gezindten, door de voltooiing der opsomming met ‘Armynjanen, Geusen, Papisten, Vrijgeesten, Luyterschen, Mennisten, Vroom en Onvroom’.

Troost voor de ghescheurde broederschap der rouwdragende kap-broertjes, ofte Floraes staet-jonckers.

Stemme:

Hoe legh ick hier in desen ellende, &c.

1. Vol droefheydt is de heele werelt,
Een yder gaet schier in de rouw,
't Schijnt elck is met treurwee beperelt,
Door de kelder-sieckt van een vrouw
Die Flora heet, een vuyl thuyn-hoertjen,
Daerom treurt nu yder kap-broertjen.
2. Metselaers, timmerluy, houtsagers,
Lootgieters, glas-stoppers, thuyniers,
Deurwaerders, pachters, boere-plagers,
Komens [kooplieden], kramers, vettewaeriers,
Uytdraggers, snijers, smits, schoenlappers,
Roffejaens [bordeelhouders], waerden en
wijntappers.
3. Dit waren van haer beste vrienden
Doen sy sat in haer hoogste staet,
Die snachts haer met den buyck-godt dienden,
Bacchus en Serus kammerael,
Met bancket, snippen en veldthoentjens,
Wijntje la la, ghebraen cappoentjens.
4. Veel wevers, pelsers, spoelders, treckers,
Twijnders, bleyckers, kuypers, portiers,
Studenten, comtoyr-knechts, penn'leekers,
Schoenmakers, schilders en barbiers,
Slepers, schuytvoerders, schoorsteenvagers,
Straetweckers, kruiers, hondeslagers,

5. Ap'tekers, doctours, backers, brouwers,
Winckeliers, koopluy, makelaers,
Vis-jagers, moutmakers, vleys-houwers,
Brouw-knechts, lintwevers, wagnaers,
Banckeroetiers, singneurs met sessen [gefailleerden],
Die noch staegh rijen met calessen,
6. Drooghscheerders, bontwerckers, huyvetters,
Kooperslagers, dominateurs,
Boeckbinders, druckers, lettersetters,
Plaetsnijders, klercken, procureurs,
Schoolmeesters, moolenaers, glas-schrijvers,
Opperluy, peuy'niers [met puinsteen gladschuren], varckedrijvers.
7. Beerstekers, lijndraeyers, nachtwakers,
Collecteurs, aanseggers van doon,
Koorendragers, meeters, scheepmakers,
Roedragers, oock reysende boon,
Brandewijn-branders, koorenkoopers,
Turfdragers ende meer straetloopers.
8. Armynjanen, geusen, papisten,
Reed'rijckers en 't puyckste van stadt,
Vrijgeesten, luyterschen, mennisten,
Sanders, wieldraeyers, stoelemat;
Somma, straetjonckers, burgers, boeren,
Vroom en onvroom, boeven en hoeren.
9. Haerlemmers ende Amsterdammers,
Jae al wat lepel lecken kon,
Alckmaerders, Leydtsche wollekammers,
't Scheen yder aen de blom-koop won;
Maer siet nu de nacht-vliegend'uylen,
Hoe sy gaen in de rouw-kap druylen.
10. Veel kapbroers zijn schier uyt haer sinnen
En swellen nu van enckel spijt,
Sy meenden een rijckdom te winnen,
Maer zijn haer geldt en goedt meest quijt,
De sin en 't hooft is heel aan 't hollen,
Door de nietighe Tulpa-bollen.

De tulpen werden verhandeld per bol, en bij de oplopende prijzen begon men sedert December 1634 en misschien reeds eerder, het gewicht der bollen bij de bepaling van den prijs in aanmerking te nemen.

Men bediende zich daarvoor van het gewicht der goudsmeden; het aas was ongeveer gelijk aan 4.8 centigram of 1 gram = 20 azen. Bij de aflevering en de in ontvangstneming der bollen moest men dus steeds een weegschaal bij de hand hebben. Wanneer de bollen verkocht werden op een oogenblik, dat ze nog in den grond zaten, gebruikte men de formule: een bol van zooveel azen geplant, het gewicht van elke bol werd derhalve vóór den planttijd genoteerd.

In de planthoeven teekenden de floristen, blijkens een in de tweede Samenspraak van Waermond en Gaergoed⁴⁷) opgenomen voorbeeld, het gewicht in azen der geplante bollen aan met vermelding der folios van het boek, waarin nauwkeurig de aankoop en verkoop der bollen stond opgeteekend.

Er werd veel aandacht besteed aan de ‘afsetten’ of jonge bollen, ook wel de ‘avans’ genoemd, die de verkooper zich somtijds voorbehield te behouden.

De gewone soorten, *Cronen*, *Oudenaerders*, *Switzers*, *Centen*, werden per pond verhandeld, terwijl hiernaast ook nog de gewoonte opkwam om per 1000 azen (ongeveer 50 gram) te verkoopen, hetgeen vermoedelijk alleen kleine, jonge bolletjes gold, daar een volgroeide bol alleen reeds 50 gram kan wegen en er geen reden kon zijn om voor deze bollen een verkoop per 1000 azen in te voeren, daar het bovendien onuitvoerbaar zou zijn om hiervoor bollen te vinden, die nauwkeurig dit gewicht hadden.

Gedurende nagenoeg twee en een halve eeuw is het gewoonte gebleven, bloembollen per tal te verhandelen, maar daarna kwam ook de verkoop per Hectoliter in zwang. Deze wijze van verkoop wordt toegepast, wanneer het niet geldt volwassen leverbare bollen, maar partijen, die de kooper wenscht op te planten. Hij koopt dan

groote en kleine bollen (het zoogenaamde mudgoed) dooreen, die aflopend naar de grootte worden geplant. In den laatsten tijd is de Hectoliter voor hetzelfde doel algemeen vervangen door den nauwkeuriger verkoop per Kilogram.

Men mag aannemen, dat ook in de dagen van den windhandel de verkoop per pond en per 1000 azen dezelfde strekking had als de mudgoedhandel later. Maar indien dit het geval geweest is, bevreemdt de kritiek, die in het pamflet ‘De verstoorde en noyt gestorven Flora’⁵⁶⁾ op deze verkoopsmethode geoeffend wordt, waarin Flora de verzuchting in den mond gelegd wordt:

Soo wilt vooral doch staecken
Het aes en pondgoet, waerover ik soo gram
Eerstmael met mijne roe daerom beneden quam.

Het blijkt niet, waarop deze verontwaardiging gegrond is, maar deze verkoopsmethode, die zeer rationeel is voor het boven omschreven doel, kan in de dagen van den windhandel zeer wel misbruikt zijn om bollen te verhandelen, die men zelf niet bezat. Immers bij den verkoop per bol was dit vrijwel onmogelijk, omdat daarbij steeds het gewicht der bol, hetzij droog, hetzij geplant, werd opgegeven, waarvan de prijs afhankelijk was. Wel kon ook in dit geval dezelfde bol bij opeenvolgenden verkoop eenige malen verhandeld worden door personen, die haar feitelijk niet bezaten, maar die transacties betroffen dan alle één bepaalde, wel omschreven bol. Bij het pondgoed en den verkoop per 1000 azen verviel deze beperking.

De bollen, die per stuk verhandeld werden, werden dus niet verkocht tegen een vasten prijs per stuk, maar naar den prijs *per aas*. De belanghebbenden moesten dus den prijs per aas van de honderden in omloop zijnde soorten in hun hoofd, of althans in hun zakboekje steeds bij de hand hebben. Hoe die prijzen er ongeveer uitzagen, leert het volgend staatje. De aasprijs is daarvoor berekend

door het gezamenlijk gewicht van een aantal bollen van één bepaalde soort te deelen op het gezamenlijk bedrag, dat deze bollen volgens de tot ons gekomen gegevens hebben opgebracht.

Bij hooggeprijsde bollen van gering gewicht, dus van soorten, die, zooals de meeste dezer tulpen, slechts kleine bollen plegen voort te brengen, was de aasprijs natuurlijk het hoogst.

	<i>per aas</i>
<i>Admiraal van Enckhuysen</i>	<i>f</i> 28.-
<i>Semper Augustus</i>	<i>f</i> 27.50
<i>Schilder</i>	<i>f</i> 15.-
<i>Admiraal Liefkens</i>	<i>f</i> 11.80
<i>Bruyn purper</i>	<i>f</i> 10.30
<i>Gouda</i>	<i>f</i> 7.50
<i>Viceroi</i>	<i>f</i> 7.30
<i>Sjery Katolijn</i>	<i>f</i> 4.70
<i>Admiraal van der Eyck</i>	<i>f</i> 4.50
<i>Fama</i>	<i>f</i> 4.40
<i>Vroege Blyenburgher</i>	<i>f</i> 3.50
<i>Grebber</i>	<i>f</i> 2.60
<i>Paragon Liefkens</i>	<i>f</i> 2.20
<i>Paragon van Delft</i>	<i>f</i> 2.20
<i>Troyaen</i>	<i>f</i> 1.80
<i>Violet ghevlamt Rotgans</i>	<i>f</i> 1.37
<i>Wit en purper van Busscher</i>	<i>f</i> 0.70
<i>Gheel en root van Leyde</i>	<i>f</i> 0.58
<i>Witte Croon</i>	<i>f</i> 0.27
<i>Gele Croon</i>	<i>f</i> 0.09

Van den verkoop ‘per aas’ zijn ook verscheidene voorbeelden te vinden in de in het Economisch Historisch Jaarboek¹³⁾ opgenomen uittreksels uit de notarieele protocollen, waaruit tevens verrassend blijkt, hoe snel de prijzen in de jaren '34 tot '36 opliepen.

	per aas
<i>Gouda</i> 1 December 1634	30 stuivers
<i>Gouda</i> Winter 1635/36	2 gulden 2 stuiver

Gouda Mei 1636

3 gulden 15 stuiver

Admiraal Liefkens Juni 1636

6 gulden 12 stuiver

Admiraal van der Eijck (jongen) 21 Juli 1636

2 gulden 10 stuiver

In het speculatie-tijdvak kon van eenigszins standvastige marktprijzen uiteraard geen sprake zijn, al bleef een zekere onderlinge prijsverhouding tusschen de verschillende soorten bestaan. De soorten, die slechts zeer langzaam voortteelden en dus steeds schaarsch bleven - want men kende nog niet de methoden ter bevordering van een snellere vermeerdering - waren het hoogst in prijs: een bekend voorbeeld hiervan is de *Viceroi*. De eigenschappen van de bloem telden echter ook mede: de tulpenboeken doen zeer overtuigend het kwaliteitsverschil der soorten en de volmaakte schoonheid van een *Gouda*, een *Generalissimo*, een *Admiraal van Enckhuysen* e.a. uitkomen. 'Ende wat listen ende middelen ghebruyckt zijn gheworden om de bloemen te doen rijsen, is qualijck te beschrijven; doch men heeft ghesien dat eenighe hebben eerst groote partijen opgekocht in alle collegien, daernaer ghevraegt, selven eerst dan eenighe wel weder duer inghekocht, al zouden zij oock met haer medestanders malkanderen daerover verstaen hebben ende onder den anderen de koopen ghegunt ende het goet op een rijsende mart gebracht, waerover ghekomen is, dat eenich goet soo hoogh is gheloopen, dat van een ofte twee guldens hondert, somtijts meerder, ende altemets minder gheworden is, ende noch apparentelijck meerder zoude gheworden hebben, ten waer een subijte veranderinghe' (Naereden op de eerste Samenspraecck tusschen Waermondts ende Gaergoeds)⁴²).

Heel moeilijk was het om ook slechts bij benadering een indruk te vormen van de aanwezige aantallen bollen van bepaalde verscheidenheden in de verschillende steden.

De wevers en andere floristen, die er maar eenigszins toe in staat waren, bezochten geregeld te paard of per kales de andere steden, maar het reizen was toch voor

velen te tijdroovend en omslachtig, al gold het slechts een afstand van Alkmaar naar Utrecht of van Haarlem naar Gouda. Het was dus voor den bona fide tulpenhandel wel zeer moeilijk, over voldoende gegevens te beschikken voor een juist prijs-inzicht, en het hoog opvlammen der speculatie, waarbij velen bollen verhandelden, zonder die zelf te bezitten, om het voordeel van den oplopenden prijs te kunnen plukken - maakte dit geheel onmogelijk.

Hoe de prijzen met sprongen opliepen vertelt ons de Naereden van de eerste Samenspraecck tusschen Waermondts en Gaergoedts, met vermelding van verscheidene voorbeelden⁴²).

	<i>Per stuk</i> <i>Eerste prijs</i>	<i>latere pr.</i>
<i>Gheel en root van Leyde</i> (515 azen)	<i>f</i> 45.-	<i>f</i> 550.-
<i>Gouda</i> (4 azen)	<i>f</i> 20.-	<i>f</i> 225.-
<i>Admiraal de Man</i> (130 azen)	<i>f</i> 15.-	<i>f</i> 175.-
<i>Generalissimo</i> (10 azen)	<i>f</i> 95.-	<i>f</i> 900.-

[bolletjes van 4 en 10 azen zijn buitengewoon klein]

	<i>Per pond</i> <i>Eerste prijs</i>	<i>latere pr.</i>
<i>Gheelee Croon</i>	<i>f</i> 20-24	<i>f</i> 1200.-
<i>Switsers</i>	<i>f</i> 60.	<i>f</i> 1800.-
<i>Witte Croon</i>	<i>f</i> 125.-	<i>f</i> 3600.-

De prijsstijging van *Switsers* kan nog in meer bijzonderheden worden nagegaan aan de hand van de notarieele protocollen¹³). Daarin zijn verschillende transacties vastgelegd, waaruit blijkt, dat op onderstaande data de daarbij vermelde prijs voor één pond *Switsers* werd betaald.

1637	15 Januari	<i>f</i> 120.-	(geweigerde vraagpr.)
	23 Januari	<i>f</i> 385.-	
	1 Februari	<i>f</i> 1400.-	
	2 Februari	<i>f</i> 1500.	

Daarna trad een daling in. Op 9 Februari liep de prijs of *f* 1100.- terug.

	<i>Per 1000 azen</i>	
	<i>Eerste prijs</i>	<i>latere pr.</i>
<i>Centen</i>	<i>f</i> 40.-	<i>f</i> 350.-
<i>Coorenaerts</i>	<i>f</i> 60.-	<i>f</i> 450.-
<i>Audenaerden</i>	<i>f</i> 70.-	<i>f</i> 600.-
<i>Admiraal de Man</i>	<i>f</i> 90.-	<i>f</i> 800.-
<i>Gheel en root van Leyde</i>	<i>f</i> 100.-	<i>f</i> 750.-
<i>Scipio</i>	<i>f</i> 800.-	<i>f</i> 2200.-
<i>Viceroi</i>	<i>f</i> 3000.-	<i>f</i> 6700.-

Zelfs voorheen vrijwel waardeloos geachte soorten brachten hoge prijzen op.

Per pond betaalde men voor *Ghebiesde van Coorenaert* *f* 250.-, *Rattebeet* *f* 300.-, *Goliath* *f* 700.- en *Rijswijckers* *f* 800.-. Wat men vroeger op de mestvaalt wierp, zooals eenkleuren, werd nu per 1000 azen verkocht.

Bij de stijgende markt voor de gestreeptbloemige tulpen, later, zooals wij zagen, als ‘fijne’ of ‘gebroken’ onderscheiden, wekt het geen verwondering, dat snuggere koppen getracht hebben een middel te vinden om het ‘fijn’ worden of ‘breken’ der uit zaad verkregen eenkleuren te bevorderen. De poging werd inderdaad reeds vóór 1637 met goeden uitslag bekroond. In de derde samenspraak tusschen Waermondts en Gaergoedts⁵⁸) bespreken zij de uitkomst van het zaaien uitvoerig, waarbij bleek, dat Gaergoedt een middel kende om het ‘fijn’ worden te bevorderen.

Op Waermondts vraag, wat er uit het uitgezaaide zaad voor den dag komt, antwoordt Gaergoedt: ‘*Lacken, Ducken, Bransons* ende *Gheboorde*, doch Enkele Coleuren het meest’.

De als ‘Lacken’ aangeduide verscheidenheden hebben ouderen onder ons nog gekend in de enkele vroege tulp *Lac van Rijn*, die uit de eerste helft der zeventiende eeuw

stamt, een eenkleurige violette bloem met breeden witten rand. ‘Ducken’ werden de lage, kleinbloemige, vroege verscheidenheden genoemd, die alle eenkleurig rood met gelen rand waren. Een dezer, door Dr. Martinus van Tol uit zaad gewonnen en eerst lang na den windhandel bekend geworden, is de eenige, die tot in onze dagen in cultuur gebleven is. Aan deze *Duc van Tol* ontleent de geheele groep van verscheidenheden van dit karakter thans zijn naam, ook al hebben zij andere kleuren.

‘Branson’ was, blijkens de afbeeldingen in waterverf in de tulpenboeken, een roode tulp met breeden, gelen rand. In die boeken komen ook ‘gebroken’ Bransons voor, die echter als rood-en-geel van kleur, niet in even hooge gunst stonden als de overige tulpen. Met ‘gheboorde’ worden eenkleurige tulpen met een lichter gekleurden of gelen rand bedoeld, zooals ze ook in onzen tijd bij het zaaien van tulpen onder de zaailingen worden aangetroffen.

De uitdrukking ‘enkele coleuren’, ook wel ‘couleuren’ alleen, werd gebezigd voor hetgeen wij thans ‘eenkleuren’, ‘moeder-’ of ‘breeder’ tulpen noemen, d.w.z. de uit zaad verkregen eenkleurige vormen, die thans om haarszelfs wil worden gekweekt, maar vroeger alleen als middel golden, om het doel: de gestreepte bloem te bereiken. De Darwintulpen onzer dagen, die in 1889 in den handel werden gebracht, zijn een door schitterende kleurenpracht gekenmerkt ras dezer moedertulpen.

Als Waermond daarna vraagt, of er geen gevlamde of gespikkelde bloemen uit zaad komen, antwoordt Gaergoed daarop, dat de bloemen mettertijd ‘veranderen’. Wanneer dan ook in de Samenspraken of andere pamfletten gesproken wordt van de ‘verandering’ der tulpen, wordt hiermede het ‘fijn worden’, of ‘breken’ der kleuren bedoeld. Gaergoed voegt er aan toe, vernomen te hebben, dat men de bloemen kunstmatig kon doen ‘veranderen’, en hij licht dit toe met de merkwaardige mededeeling over een behandeling, die ook bij wetenschappelijke proeven eenige jaren geleden is toegepast

ter bereiking van hetzelfde resultaat. Twee bollen van gelijke grootte en bijzondere kleuren - aldus Gaergoed - worden nagenoeg half doorgesneden en zoo tegen elkander gelegd, dat de huiden elkaar raken. Zoo geplant, ontstaat een tulp, die de kleuren van beide oorspronkelijke bollen vereenigt. Waarschijnlijk is deze mededeeling niet geheel volledig en had daarin duidelijker moeten uitkomen, dat men voor deze bewerking één eenkleurige moedertulp en één gestreeptbloemige verscheidenheid kiest, om daardoor te bewerken dat de eerste voortaan ook gestreepte bloemen zal voortbrengen. Dit was althans het doel en dat deze methode doeltreffend is hebben de onderzoekingen van het John Innes Institute⁹³⁾ te Merton bij Londen aangetoond.

De oorzaak van het verschijnsel kenden de tijdgenooten van Waermond en Gaergoed evenmin als onze latere voorouders en wijzelf, totdat in het genoemde instituut ontdekt was, dat men de kleuren der tulpen kon doen 'breken' door middel van Aphides (luizen)^{94, 95)}, die het virus van daardoor aangetaste tulpen op bollen van normale eenkleurige tulpen kunnen overbrengen en daardoor de bloemen 'fijn' of 'gebroken' kunnen doen worden.

Dit virus is een ziektekiem, welke ook bij den mensch optreedt, en thans het onderwerp is van veelzijdig onderzoek over de geheele wereld. De 'gebroken' tulpenverscheidenheden worden bij den tegenwoordigen stand der wetenschap als zieke exemplaren beschouwd, en daar het virusziek, dat ook bij andere bolgewassen voorkomt, voor de teelt zeer schadelijke vormen kan aannemen, wordt thans door het Laboratorium voor Bloembollenonderzoek te Lisse, onder leiding van Prof. Dr. E. van Slogteren⁹⁶⁾ sterk aangedrongen op uitroeijing van de 'gebroken' tulpen, welke dus op den duur uit de culturen zouden moeten verdwijnen. Alleen staat nog niet volkomen vast, of alle 'gebroken' tulpen beschouwd moeten worden als virusziek en er dus een aantal aan vernietiging zullen kunnen ontsnappen.

Maar onze voorouders waren van deze dreigende ramp onkundig en hebben ruim drie en een halve eeuw lang onbekommerd ‘gebroken’ tulpen gekweekt en deze in verschillende tijdvakken beschouwd als het hoogst bereikbare in de tulpenteelt. En merkwaardigerwijze zonder dat de bollenteelt en de export daarvan eenig nadeel ondervonden hebben.

Reeds een enkele maal werden de tulpenboeken genoemd⁶⁰⁻⁷⁷).

Daar de meeste transacties in het winterseizoen werden afgesloten, als de bollen in den grond zaten en er geen bloemen beschikbaar waren - want het vroeg-in-bloeitrekken werd toen nog niet toegepast - had men behoefte aan afbeeldingen van bloeiende tulpen om den kooplust aan te moedigen en den koopers een denkbeeld te geven van de aangeboden verscheidenheden. Ook voor geregelde raadpleging zullen eigenaars van grootere tulpencollecties prijs gesteld hebben op het bezit van dergelijke platenverzamelingen. Van deze zoogenaamde Tulpenboeken zijn ons thans nog achttien bekend, waarvan zestien uit den tijd van den windhandel, met niet minder dan rond 450 afbeeldingen van verschillende verscheidenheden.

De afbeeldingen in deze tulpenboeken zijn alle in waterverf op papier of perkament uitgevoerd. Het formaat wisselt af van klein kwarto tot folio, de uitvoering staat op zeer verschillend peil. Er zijn er bij van vermaarde kunstenaars als Judith Leyster⁷³) en Jacob Marrel⁶⁵⁻⁶⁶) en er zijn niet minder verdienstelijk uitgevoerde boeken, waarvan de schilders niet bekend zijn. Andere boeken zijn van veel minder gehalte.

Judith Leyster (1609-1660), gehuwd met den schilder Jan Miense Molenaar, was een begaafd leerling van Frans Hals en schilderes van genretafereelen.

Jacob Marrel (1614-1681), van Duitsche afkomst, geboren te Utrecht, was o.a. leerling van J.D. de Heem. Als weduwnaar huwde hij in 1651 te Frankfort a.M.

Johanna Sibylla, weduwe van den vermaarden graveur M. Merian. In 1664 keerde hij met zijn leerling Abraham Mignon naar Utrecht terug. Zijn stiefdochter Maria Sybilla Merian, bekend om haar voortreffelijke bloemen en vruchtenafbeeldingen, was zijn leerlinge.

Marrel maakte van zijn originele tulpen-teekeningen gebruik als modellen voor zijn schilderijen. Zijn koperen vaas met tulpen (Tentoonstelling Frans Hals Museum 1935 No. 107) stelt soorten voor, die aan zijn tulpenboeken zijn ontleend.

Aan zijn tulpenboeken wist hij bijzondere bekoring te geven door deze op te luisteren met insecten, vlinders en ander gedierte, schelpen, vruchten en bloempjes, alles even zorgvuldig en nauwkeurig weergegeven als zijn onovertroffen tulpen-teekeningen. Den kop van een der insecten heeft hij onopvallend door een mannenhoofd vervangen, dat misschien als zelfportret bedoeld is.

Een zijner onbekend gebleven vakbroeders trachtte de aantrekkelijkheid van zijn boek te verhoogen door sommige tulpennamen aanschouwelijk voor te stellen. Bij zijn tekening van de tulp *Roosje van Catolyn*, heeft hij den naam vervangen door een rozetakje; de tulp *Spinnekop* wordt door een spin in haar web voorgesteld, enz.

In enkele boeken zijn bij de afbeeldingen jaartallen vermeld. Het oudste jaartal (1630) komt voor in het tulpenboek der Economisch-Historische Bibliotheek⁷⁰). Marrel maakte zijn boek voor Francesco Gomes da Costa⁶⁶) van 1637 tot 1646. Het Tulpenboek van den bloemist P. Cos⁶⁰) draagt het jaartal 1637, het boek Tot lof der eedele tulpen⁷²) 1636.

Slechts een paar dezer boeken zijn van titels voorzien. Op dien van het boek van den Haarlemschen bloemist P. Cos⁶⁰) staat vermeld, dat de daarin afgebeelde tulpen in 1637 te Haarlem in publieke veiling zijn verkocht. Er is echter van een te Haarlem gehouden tulpenveiling niets bekend en de bij de afbeeldingen gevoegde prijzen zijn die der Alkmaarsche veiling van 5 Februari 1637.

Deze titel is trouwens kennelijk niet in dien tijd ver

vaardigd, maar veel later bijgevoegd, en berust dus vermoedelijk op fantasie, al komt de naam Cos ook onder de tulpennamen van dat jaar voor.

Bij vergelijking der zestien tulpenboeken, die vóór of tijdens de windhandelperiode vervaardigd zijn, blijkt, dat zes daarvan geheel of gedeeltelijk van dezelfde hand zijn (B⁶¹), G⁶⁷), H⁶⁸), J⁶⁹), O⁷⁴) en S⁷⁷), terwijl het boek C⁶⁸), hoewel van andere hand, nagenoeg uitsluitend copieën van deze zes bevat. A⁶⁰) en M⁷²) zijn eveneens van één hand; E⁶⁴), L⁷¹) en R⁷⁶) gedeeltelijk zijn ook van één schilder. Er zijn twee boeken van Jacob Marrel⁶⁵⁻⁶) bekend; één van Judith Leyster⁷³).

Uit deze overeenkomst tusschen de afbeeldingen mag worden afgeleid, dat bepaalde schilders zich toeleiden op het leveren van tulpenboeken, en daartoe naar de natuur geschilderde aquarellen in voorraad hadden om gegadigden daaruit een keuze te laten doen voor de samenstelling der door hen gewenschte collecties. Een hunner, van wien de bovengenoemde zes boeken zijn, had blijkbaar de uitgebreidste sorteering en was daardoor het best beklant.

De schilders moeten onderling met elkaar in verbinding hebben gestaan, want zij copieerden herhaaldelijk elkanders bloemen. Dit is trouwens niet verbazingwekkend, als men bedenkt, dat in het korte bloeiseizoen van ten hoogste drie weken een aantal van ten minste een honderdtal verschillende soorten moest worden geaquarelleerd. De schilder had zich bij elke bloem, vooral wegens de vaak slechts geringe verschillen tusschen de verscheidenheden rekenschap te geven van de eigenaardigheden, waardoor de af te beelden bloem zich juist nog onderscheidde van andere - en zelfs bij de uiterste vaardigheid met het penseel kost dat meer tijd dan de bloeitijd schenkt. Bovendien wenschte iedereen in zijn tulpenboek de meest vermaarde verscheidenheden vertegenwoordigd te zien, ook al bezat hij ze niet in zijn collectie. Zoo mocht de *Viceroi* niet ontbreken. Van deze zéér karakteristieke bloem zijn aquarellen van ten minste

vier verschillende kunstenaars bekend, die haar elk op zijne wijze hebben afgebeeld, maar in andere boeken komen copieën van een dezer origineelen voor. Een gevolg van de haast, waarmede de bloemschilders moesten werken, is de verwaarloozing van het groene loofblad. Terwijl meestal de bloemen met de uiterste zorgvuldigheid zijn weergegeven, maakt het groene blad gewoonlijk een zeer onbeholpen indruk. Het lijkt waarschijnlijk, dat deze loofbladen door beginnelingen zijn bijgeschilderd, zonder ook maar eenigszins rekening te houden met haar uiteenlopend karakter bij de verschillende verscheidenheden.

Van enkele tulpen komen in alle boeken dezelfde afbeeldingen voor. Een voorbeeld daarvan is *Admiraal Bogaerdt*, waarvan slechts één afbeelding bekend is, die niet alleen in de boeken B, G, O en S van dezelfde hand, maar ook in die van Judith Leyster en Jacob Marrel voorkomt. Blijkbaar beschikten deze beide laatsten dus niet over levende bloemen op het gewenschte oogenblik en moesten zij daarom met copieën naar een kunstbroeder genoegen nemen. Een ander voorbeeld is *Troys Couleurs Novil*, waarvan zeven volkomen gelijke aquarellen bestaan, in de boeken A en M van één hand, B, G, J en O van één hand en C, dat zijn meeste afbeeldingen aan B heeft ontleend. Daarentegen komen in 15 boeken niet minder dan 10 verschillende afbeeldingen voor van *Admiraal van der Eijck*, en 9 verschillende van *Admiraal de Man* in 11 boeken.

Bij vergelijking van de verschillende afbeeldingen van dezelfde verscheidenheid kan een tulpenkenner het karakteristieke daarvan zeer duidelijk waarnemen. Slechts in enkele gevallen, waar kennelijk een onjuiste naam aan de afbeelding is toegevoegd, faalt de vergelijking. Ook indien slechts één aquarel van een verscheidenheid aanwezig is, geeft deze bijna steeds een volkomen duidelijk beeld van de afgebeelde bloem.

Er waren, zooals bij de bloementeel steeds het geval is, verscheidenheden, die zooveel op elkaar geleken, dat

een leek het onderscheid nauwelijks kon opmerken. De verschillen behoeven zich echter niet tot het uiterlijk der bloemen te bepalen, maar kunnen ook betrekking hebben op den bloemsteel, de stevigheid der bloembladen, de snelheid van voortkweeking en andere eigenschappen, die een leek bij oppervlakkige beschouwing ontgaan. De grief, die men ook in de dagen van den windhandel uitte dat er feitelijk zoo weinig verschil was tusschen de talrijke verscheidenheden, is dan ook zeer stellig in haar algemeenheid niet gegrond.

Naar één dezer tulpenboeken⁶¹⁾ werd tot in de 18e eeuw gecopieerd. In 1781-84 verscheen een folio plaatwerk⁹²⁾ gewijd aan de bloemen en plantenverzamelingen van Trianon van Marie Antoinette. Hierin komen 40 platen van tulpen voor, gekleurde gravures, die grootendeels ontleend blijken te zijn aan het bedoelde tulpenboek uit de voorafgaande eeuw. Merkwaardigerwijze komen de afgebeelde bloemen er onder geheel nieuwe namen in voor, waarschijnlijk grootendeels verzonnen, daar ze, op een enkele uitzondering na, in degelijke contemporaine geschriften bijna niet worden aangetroffen; wel een verbluffend staaltje van de oppervlakkigheid, waarmede dit kostbare prachtwerk is samengesteld.

Bloemschilders toonen soms een voorkeur voor eenigszins misvormde bloemen, die hun schildersoog meer plegen te boeien dan een regelmatig ontwikkeld exemplaar, dat aan alle eischen van den kweeker voldoet. Deze neiging valt ook in de tulpenboeken op te merken; ook hebben meermalen bloemen als model gediend, die reeds gedeeltelijk waren uitgebloeid, waarschijnlijk omdat de schilder met zijn spoedwerk in den bloeitijd niet zóó tijdig gereedkomen kon, dat van alle soorten versche bloemen beschikbaar waren.

In de alphabetische lijst van tulpen, opgenomen in de Derde Samenspraecck tusschen Waermond en Gaergoed⁵⁸⁾, komen nog een vijftigtal namen voor van verscheidenheden, waarvan geen afbeeldingen bekend zijn. Er waren dus in de dagen van den windhandel rond 500

verschillende verscheidenheden in cultuur, van 80% waarvan men over afbeeldingen beschikte, zij het ook alleen voor particulier gebruik. Er is nauwelijks een tijdvak uit de geschiedenis der bloementeel te noemen, waarin van eenig plantengeslacht zoo talrijke teekeningen werden gemaakt.

Een vrijwel volledig overzicht van de tulpenverscheidenheden van den windhandel biedt de hierachter opgenomen alphabetische lijst. Deze bevat de namen van alle destijds in de Nederlandsche geschriften vermelde tulpen. De namen, voorkomende in de tulpenboeken van latere jaren, zijn daarin niet opgenomen.

Zooveel mogelijk is aangegeven, welke tulpen tot de vroegbloeiende gerekend moeten worden. In ons land ontbreekt deze aanwijzing gewoonlijk. John Rea⁸⁴) heeft daarvan echter een afzonderlijke rubriek gemaakt en zijn beschrijving stelt, als aanvulling tot de afbeeldingen in de tulpenboeken, in staat, de indeeling der verscheidenheden naar de kleur der bloemen vast te stellen.

De verwijzingen naar de tulpenboeken heeft voor de meeste lezers geen praktisch nut, daar zij slechts bij uitzondering in de gelegenheid zullen zijn deze te raadplegen, laat staan, onderling te vergelijken. De verwijzingen zijn echter welsprekend, omdat de graad der populariteit eener verscheidenheid kan worden gemeten naar het aantal malen, dat ze werd afgebeeld, en tevens omdat ze aantoonen, hoe veelvuldig de schilders der tulpenbloemen zich zelven of anderen copieerden. Ondanks deze hulpmiddelen ter herkenning der verscheidenheden, moet het zeer moeilijk zijn geweest, de ongeveer 500 tulpensoorten van den windhandel steeds behoorlijk te onderscheiden. Niet alleen waren de verschillen in menig geval te gering, maar ook de primitieve naamgeving strekte niet ter bevordering van deskundige soortenkennis. De vele gelijknamige tulpen, zooals *Admiraal*, *Brabanson*, *Generael*, *Merveille* enz., die alleen naar den daarachter gevoegden naam of plaats van den eigenaar of winner onderscheiden werden, moeten een ernstig

beletsel zijn geweest voor degelijke en uitgebreide soortenkennis. De verwarring en verwisseling, die toch reeds bij de ‘fijne’ of ‘gebroken’ tulpen zich licht mogelijk is, zal er door vergroot zijn. Toch leggen de tulpenboeken, de zorgvuldige plantboekhouding en de in de notarieele protocollen vastgelegde maatregelen getuigenis af van een ernstig streven om die verwarring te voorkomen en de tulpenteelt zuiver te houden.

Van een ervaren vakman mag men eischen, dat hij van het uiterlijk en de eigenschappen van de meeste dier verscheidenheden voldoende op de hoogte is, maar voor de liefhebbers, vooral voor de nieuwbakken speculanten was het zeker een verre van gemakkelijke taak om snel voldoende kennis omtrent het voor hen verbijsterend uitgebreide sortiment op te doen, die toch onmisbaar was voor iedereen, die zonder al te groot risico tulpen wenschte te koopen, voor zoover de speculatie nog niet alles op losse schroeven had gezet.

Het wordt wel eens voorgesteld, alsof de geheele tulpenhandel uit 1636-37 allen degelijken ondergrond miste. Dat was zeker niet het geval. Er werd door de kenners gehecht aan een juiste nomenclatuur en zuiverheid van cultuur; de kern der collecties zal aan redelijke eischen van soortechtheid hebben voldaan. Het is echter bijzonder moeilijk om een uitgebreide collectie gestreeptbloemige tulpen zuiver op naam te houden, daar de strepen en vlammen in de bloemen van dezelfde verscheidenheid soms sterk varieeren, waardoor het moeilijk kan zijn de ware soortskenmerken te onderscheiden. Dit werkte, misschien geheel onbewust, maar zeker in vele gevallen bewust, de levering van bollen, die niet van de juiste soort waren, in de hand. Er werd veel geklaagd over dergelijk bedrog. Het stempel van onkunde en roekeloosheid werd volledig op den tulpenhandel gezet, toen volkomen ondeskundige elementen, vooral uit de onontwikkelde volksklasse, zich als speculanten in tulpen opwierpen.

Op zich zelf behoeft het besteden van aanzienlijke be-

dragen voor waardevolle bloembollen geen blijk van dwaze roekeloosheid te zijn, ook al moge daarmee een zeker risico verbonden zijn.

Ook in onzen tijd bieden nieuwe aanwinsten van tulpen en andere populaire bolgewassen een welkome aanleiding tot speculatieve transacties, maar thans zijn het uitsluitend de mannen van het vak, die zich daarmee inlaten. Het succes hunner speculatie hangt geheel af van het vakkundig inzicht. Zijn zij overtuigd van de groote waarde eener aangeboden nieuwe verscheidenheid voor de toekomst, zien zij daarin op goede gronden een latere handelssoort van beteekenis, dan zal de soms buitengewoon hooge prijs, die zij voor die nieuwigheid betalen, een weloverwogen, prima belegging blijken te zijn, welke nog gedurende een lange reeks van jaren een hooge rente afwerpt. Het vereischt echter een scherpe kijk op de eigenschappen eener verscheidenheid, om tot een juist oordeel te komen. Want niet alleen de uiterlijke hoedanigheden komen hierbij in aanmerking, maar ook de onzichtbare, zooals broei-capaciteit, voortkweeking, weerstand tegen ziekte, enz. Voor zoover de winners van nieuwe verscheidenheden deze op de wekelijksche bloemenkeuringen der Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur te Haarlem inzenden, vindt 'het vak' gelegenheid, in de wintermaanden een, zij het ook oppervlakkig, oordeel te vormen over de broei-eigenschappen, maar er blijven dan nog vele onbekende factoren over, die pas, wanneer de koper de nieuwe aanwinst zelf in kultuur genomen heeft, juist kunnen worden beoordeeld.

Naast den vakman, die eerst na ernstig onderzoek en rijp beraad zijn geld in een nieuwe aanwinst steekt, zijn er zeer velen, die hun gokzucht op minder verantwoordelijke wijze botvieren, en daarvan uiteraard de dupe worden. In de vette jaren, die het bloembollenbedrijf tusschen 1625 en 1631 beleefde, vierde deze speculatie in nieuwigheden hoogtij, maar zij bleef beperkt tot de vaklieden. In tegenstelling met 1637 ging zij buiten het publiek om.

Nagenoeg dezelfde redeneering volgde Voorhelm in 1752 om in zijn Verhandeling over de Hyacinth¹¹²) de bewering te weerleggen, dat men ‘niet wel bij zinnen’ zoude moeten zijn, om voor een enkelen bloembol *f* 1000.- te besteden. De kooper, behalve dat hij ‘zijne eergierigheid op eene zeer eerlijke wijze koestert, dewijl hij daardoor om zoo te spreken, het hoofd en de koning van alle liefhebbers geworden is’, berekent, dat zijn Hyacint hem 20 bollen levert, die, bij verkoop voor slechts *f* 100.- per stuk, het in den bol gestoken kapitaal reeds verdubbeld zouden hebben. Slaagt hij niet in dezen verkoop en moet hij zijn bollen opplanten, dan verkrijgt hij er 2 à 300, welke hij voor slechts *f* 10.- per stuk behoeft te verkoopen om er behoorlijk profijt van te trekken. Hiermede zijn 7 tot 8 jaren gemoeid, waarna hij ‘zijne bloemen-queekerij aanziet als een onuytputbaar fonds waaruyt hij zeer langen tijd groote winst kan trekken’.

De tulpenspeculatie heeft de tijdgenooten zoo geboeid, dat zij er voor het nageslacht merkwaardige gegevens over hebben vastgelegd, naast hetgeen over bepaalde transacties in notarieele protocollen en voorts ook uit ambtelijke stukken is op te diepen.

Tulpentransacties zijn ook in de kwarteeuw, die aan de eigenlijke speculatie voorafging, herhaaldelijk in de notarieele protocollen te vinden¹³). Deze hebben dan echter meest betrekking op geschillen, uit een afgesloten koop voortvloeiende.

Een kooper, die de gekochte bollen in den herfst in ontvangst neemt, weigert de overeengekomen schilderijen, op één na, in ruil daarvoor af te staan, omdat hij eerst wil afwachten, of de geleverde bollen wel de echte soort zijn.

Iemand, die een werkmans in zijn tuin verdacht van diefstal van een zeer kostbare tulp, gedreigd had, hem ‘met een mes in zijn ribben te douwen’, moest deze woorden voor een notaris intrekken.

Getuigen verklaren op verzoek van twee koopers van tulpen, dat zij in den tuin van den verkooper alleen maar ‘veele roode en geele tulpaden’ gezien hebben en vele eenkleuren, maar geen gevlamde, behalve vier of vijf *Croonen* en vijf of zes *Meterman*, zoodat zij eenparig verklaren, dat de heele voorraad tulpen in den tuin geen 20 gulden waard is.

Een andere maal blijkt, dat de geleverde bollen niet het overeengekomen gewicht in azen halen, waarvan een ambtelijke verklaring wordt opgemaakt.

Soms ook strekken de verklaringen om een gesloten koop te constateeren.

De notarieele stukken, waarin de tulpentransacties behandeld worden, zijn talrijker, naarmate wij het jaar 1636 naderen. Uit dezen tijd dateeren ook de meeste ‘briefjens’ door kooper of verkooper onderteekend, waarin de koop met de daarbij overeengekomen voorwaarden omschreven werd.

Naast de eenvoudige koopovereenkomst, komen weldra transacties in zwang, waarbij de kooper zich verbindt, behalve de betaling van de koopsom na levering der bollen, bij het afsluiten van den koop goederen in natura af te staan. Alle voor eenvoudige lieden, die hoogerop willen, begeerlijke zaken, als paarden met kalessen, sieraden, mantels, schilderijen, kwamen daarvoor in aanmerking. Vooral was dit gebruikelijk, indien een pas afgesloten koop, al dan niet tegen denzelfden prijs, door een ander werd overgenomen. Hier volgen eenige voorbeelden.

Verkocht aan N.N. een vierendeel (van een pond) *Witte Kroonen*, voor de som van 525 guldens, als de leverantie gheschiedt, ende vier koeyen ghereet, die men dadelijk van de stal sal moghen halen ende tot des verkoopers huyse leyden.

Gekocht van N.N. een pond *Gheelee Kroonen* voor 80 guldens, midts hem vereerende laken tot een pack klederen met een mantel, waardich naer alle kenders over de acht gulden de elle.

Gekocht van N.N. een pont *Witte Kroonen* voor 3200 gulden midts hem vereerende tweehonderd gulden ende een silveren schael, waerdich gheacht sestich gulden

Overghedaen aen N.V. vijf pont *Gheele Kroonen*, welck ghekocht hadde 375 guldens ieder pont, dien hij tot zijnen laste neemt, ende mij ghereet geeft zijn paert met zijn cales, twee zilvere beeckers ende hondert vijftich guldens.

Verkocht aen N.N. een *Brabanson Spoor*, van 370 asen geplant, voor seven hondert guldens, midts ghereet ghevende twee hondert guldens, een kabinet kasken van ebbenhout ghewrocht, met een vermeenichvuldich spieghel daerin, ende noch een groot schilderij, zijnde een bloempot.

Een *Semper Augustus* van 193 azen werd verkocht voor *f* 4600.-, alsmede een nieuwe karos met twee appelschimmels, binnen vier weken te leveren; ook de koopsom moest terstond betaald worden, hoewel de bol eerst later geleverd zou worden.

Een *Gouda* van 111 azen werd voor *f* 700.- verkocht, te betalen bij aflevering van den bol, maar met onmiddellijke beschikbaarstelling van 4 rosenobles (= ong. 4 eng. ponden) met een ijsslede en de uitrusting van een paard.

Een Amsterdammer verkocht aan een Haarlemmer enkele bollen van *Semper Augustus*, op voorwaarde, dat geen van beiden ze zonder voorkennis van den ander zou verhandelen. Den Amsterdammer werd echter een Spaansch kabinet, waarvoor hij wel *f* 10.000.- over gehad zou hebben om niet aangeboden, wanneer hij één *Semper Augustus* voor *f* 3.000.- wilde afstaan. Toen de Haarlemmer dit vernam, verkocht hij drie bollen *Semper Augustus* voor *f* 30.000.-. Dezelfde Amsterdammer ontving een aanbod voor zijn tuin voor *f* 15.000.- om hem te verhuren gedurende zeven jaar; hij zou dan de daarin groeiende leverbare bollen zelf mogen houden en de huurder mocht beschikken over de jonge bolletjes (kweek).

Een bekend slachtoffer van de speculatie was de schilder Jan van Goyen (1596-1656), leerling van Esaias van der Velde en leermeester van Jan Steen, die zijn schoonzoon werd. Omstreeks 1631 vestigde hij zich in Den Haag. Niet alleen speculeerde hij daar in huizen, maar hij werd ook door de tulpenrage aangetast.

Op 27 Januari 1637¹⁰⁾ kocht hij van den burgemeester Albert Claesz van Ravensteyn een tiental tulpebollen en een week later, op 4 Februari, een veertigtal bollen en eenig pondgoed tot een gezamenlijk bedrag van ongeveer *f* 900.-, terwijl hij zich tevens verbond den verkooper een schilderij, Judas voorstellende, en een doek van Ruysdael (vermoedelijk Salomon) af te staan.

Daar de crisis in de tulpenspeculatie juist op het tijdstip van den tweeden koop uitbrak, waren de tulpen, die Van Goyen gekocht had op het tijdstip der levering in den zomer, sterk in waarde gedaald, en daarmee zijn kans op winst verkeken, waarop hij ook gerekend had ter betaling van de koopsom. Van Ravensteyn heeft blijkbaar gestaan op voldoening van het geheele bedrag, zonder in eenig compromis te treden.

In 1641 had echter Van Goyen zijn schuld aan den inmiddels overleden oud-burgemeester nog niet afgedaan. Alleen aan de inlevering van de Judas-schilderij had hij voldaan, maar voor het overige schijnt hij in gebreke te zijn gebleven. Ook deze schilder, wiens doeken thans groote bedragen waard zijn, overleed insolvent.

In het contract had Van Ravensteyn het voorbehoud doen opnemen, dat hij ontslagen zou zijn van levering, indien de verkochte bollen gestolen werden of vergaan waren in den grond.

De vrees voor diefstal van hun kostbare bollen, die in open tuinen, slechts voor heiningen beschermd, een gemakkelijke prooi voor inbrekers konden worden, verontrustte de floristen in hooge mate. In Noord-Holland had een hunner een alarmbel in zijn bed aangebracht, die met de tulpen in zijn tuin in verbinding stond. Op die wijze hoopte hij tijdig gewaarschuwd te worden, indien gevaar

voor dieven dreigde. Hij werd daarmee in een Hoornsch pamflet gehoond⁴⁰).

In populaire artikelen over de tulpomanie leeft met taai uithoudingsvermogen het verhaal voort van een transactie, waarbij een heel lijstje van de meest heterogene zaken tot een gezamenlijke waarde van *f* 2500.- of *f* 3000.- betaald zou zijn voor één bol van de *Vicroi*. Zelfs in een buitenlandsch werk van wetenschappelijken aard wordt, zonder nader onderzoek, aangenomen, dat deze overeenkomst werkelijk is afgesloten.

Het verhaal betreft evenwel niet een tot stand gekomen transactie. De klepel van de klok is te vinden in een pamflet over den windhandel³⁶), waarin als een wonder ‘tot ghedachtenisse van de nacomelinghen’ wordt medegedeeld, dat men in 1636 ‘alle deze navolghende parcelen om de weerde van een bloem’ kon koopen.

Twee lasten tarw	448	guldens
Vier lasten rogghe	558	guldens
Vier vette ossen	480	guldens
Acht vette verckens	240	guldens
Twaelf vette schapen	120	guldens
Twee oxhoofden wijn	70	guldens
Vier tonnen acht guldens bier	32	guldens
Twee tonnen boter	192	guldens
Duysent pont kaes	120	guldens
Een bedde met sijn toebehooren	100	guldens
Een pack kleeren	80	guldens
Een silveren beecker	60	guldens
Somma in alles	2500	guldens

Doet hier noch by een schip om alle dese waren te voeren weerdich 500 guldens, so hebt ghy 3000 guldens, om welcke somme de beste tulp-bolle niet en is te koopen (soo de Floristen segghen).

De bedoeling van deze mededeeling was dus alleen, om den lezer een indruk te geven van de waarde in goederen

van het genoemde bedrag, dat toen voor een enkele bol werd besteed. Een latere na-verteller voegde hieraan toe, dat deze koop, dien hij dus reeds als inderdaad afgesloten aannam, de tulp *Vicerói* betrof, waarschijnlijk omdat een bol van deze, blijkens andere gegevens *f* 3000.- heeft opgebracht. Sindsdien doet deze denkbeeldige koop geregeld de ronde in de pers.

Bij de transacties, die op authentieke gegevens berusten, bepaalde de levering van goederen ter aanvulling van den koopprijs in geld zich steeds tot enkele voorwerpen, die de verkooper in het bezit van den koper wist of die hij, afgezien daarvan, toch gaarne zou bezitten. Nu eens was dit een kales met paarden, dan weer een mantel, zilveren voorwerpen, schilderijen, of wat ook. Nimmer echter is daarbij sprake van een hoeveelheid van zóó uiteenlopende zaken als in het lijstje opgesomd. Het schijnt, reeds op het eerste gezicht, volkomen onwaarschijnlijk, dat de verkooper van een tulpebol, in een tijd, die het tegendeel was van hongersnood of gebrek, al dit vee, al deze levensmiddelen en verdere zaken begeerenswaardig zou vinden. Wat zou een stedeling met al dit vee en al die voorraden moeten aanvangen?

Aan een andere onnauwkeurigheid maakte een hedendaagsch schrijver zich schuldig, toen hij mededeelde, dat de *Semper Augustus* zoo veelvuldig verhandeld werd. Deze tulp gold, waarschijnlijk niet ten onrechte, als de volmaakste tulp, naar het ideaal van dien tijd. Zij werd reeds tien jaar vóór den windhandel als zoodanig geroemd. Uit alles blijkt, dat deze soort langzaam vermeerderde en slechts in enkele handen was. Deze omstandigheid was algemeen bekend en men vindt dan ook de *Semper Augustus* in tegenstelling met andere hooggeprijsde soorten bijna nooit in de notarieele of andere documenten bij transacties vermeld.

Het schijnt een hedendaagsch schrijver over den windhandel moeilijk te vallen, zich los te maken van den tegenwoordigen tijd en zich te verplaatsen in de toestanden in de tulpenteelt van drie eeuwen geleden.

Wie schrijft, in een uiteenzetting van den windhandel: ‘De teelt heeft zich in Holland betrekkelijk snel uitgebreid. Haarlem is het centrum geweest, maar zoowel naar het Zuiden als naar het Noorden heeft de tulp zich verspreid’, heeft het latere aandeel van Haarlem aan de ontwikkeling der bollenteelt voor oogen, maar ziet voorbij, dat in 1637 Haarlem niet belangrijk boven de andere steden, waarin zich de windhandel afspeelde, uitstak.

Opvallend is in dit opzicht, dat de pamfletten van den windhandel, behalve te Haarlem, gedrukt en uitgegeven werden te Enkhuizen, Hoorn, Gouda, Leiden en Amsterdam. Voor zoover de drukkersnamen bewaard zijn gebleven, verschenen er te Haarlem slechts weinige. Van een eenigszins noemenswaardige tulpen-, of zelfs meer algemeen, bloembollenteelt voor den handel was destijds nog niet sprake. Het waren, op enkele weinige uitzonderingen na, burgers van alle rangen en standen en van de meest uiteenlopende beroepen en ambten, die in hun eigen tuinen en tuintjes tulpen teelden, aanvankelijk voor genoegen, of ook wel uit snobisme, en daarna op hoop van rijkdom en weelde.

Een schrijver, die den windhandel uit rechtskundig oogpunt gezien heeft, zegt o.a., dat men toen de tulpen niet kocht om ze in tuinen te planten, of in potten of op glazen te zetten, maar alleen uit winstbejag. Ofschoon in algemeenen zin de opmerking - hoewel te absoluut - niet onjuist is, zou de toevoeging omtrent het op glazen zetten doen verwachten, dat dit toen al een gebruikelijke methode was om van tulpebloemen te genieten. Het gebruik om bloembollen op glazen in bloei te trekken kwam echter eerst in de tweede helft der 18e eeuw in zwang en gold vooral Hyacinten. Het trekken van tulpen op glazen is nooit populair geweest en beperkt zich ook in onze dagen tot hooge uitzondering.

Aanvankelijk werd koop en verkoop van tulpebollen tusschen de twee belanghebbende partijen afgedaan en al dan niet notarieel bevestigd. Bij de koopovereenkomst werden bepalingen omtrent levering en betaling vast-

gesteld en werd soms een arbitrageregeling daaraan verbonden, voor eventueel uit de transactie voortvloeiend geschil.

Naarmate de zucht tot aankoop van tulpen toenam, de handel steeds meer van speculatieven aard en door een steeds toenemend aantal personen bedreven werd, ontstond behoefte aan gelegenheden, waar men elkander over vraag en aanbod kon inlichten. Hiertoe werden in de voornaamste Hollandsche steden colleges of comparities gehouden, waar koopers en verkopers elkander geregeld konden vinden. Deze bijeenkomsten werden twee of driemaal 's weeks, 's avonds in herbergen gehouden en duurden in den tijd van de hevigste speculatie tot diep in den nacht. Meer en meer kregen zij het karakter van speelbanken, die de bijkomstige aantrekkelijkheid van kosteloze vertering hadden. Men liep er in en uit en zelfs kinderen werden er niet geweerd. Wie er toe in staat was, bezocht geregeld ook die gelegenheden in andere steden. In 1636 ontaarden zij in braspartijen, die rechtmatige ergernis gaven.

Over de wijze, waarop de transacties tot stand kwamen, zijn wij uitvoerig ingelicht door twee der samenspraken tusschen Waermondt en Gaergoedt,^{42,47)} waarin besproken wordt, hoe de tulpenhandel zich had georganiseerd, volgens welke regelen de koopen werden afgesloten en welke gebruiken daarbij in acht werden genomen. Deze uitlegging vereischt nadere toelichting. Sautijn Kluit⁸⁾ verklaarde zich daartoe onmachtig. Een ongeteekend artikel in den Nederlandschen Spectator⁹⁾, dat later gebleken is door R. Fruin te zijn geschreven, slaagde daarin beter, evenals N.W. Posthumus¹²⁾ in zijn inleiding tot den herdruk der samenspraken in 1926. Beide laatste schrijvers zijn tot nagenoeg dezelfde slotsom gekomen en hun uiteenzetting is zeer aannemelijk.

Er waren twee verkoopsmethoden in de comparities, die ‘met de borden’ of ‘schijven’ en die ‘in het ootje’. In het eerste geval kon slechts datgene verhandeld wor-

den, wat te koop werd *gevraagd*, in het tweede slechts hetgeen werd *aangeboden*. De beide verkoopswijzen vulden elkander dus aan en werden beide in dezelfde comparitie in praktijk gebracht.

In de comparities neemt een der aanwezigen het secretariaat waar en schrijft de namen der deelnemers aan de samenkomst op. Hij vervult de rol van den notaris op een veiling. Onjuist is echter de mededeeling van een hooggeleerden buitenlandschen schrijver, dat de comparities door een notaris ambtshalve werden bijgewoond. Bij beide methoden van verkoop werd door den kooper 'wijnkoopsgeld' genoten, een soort trekgeld, dat vooral de strekking had om de stemming en daardoor den kooplust te verhoogen; immers uit de wijnkoopsgelden werden de kosten der overvloedige verteringen bestreden, waarvan de aanwezigen zonder betaling konden genieten en die weldra tot ongebondenheid en braspertijen zouden leiden.

De techniek van den verkoop 'met de borden' kan aldus omschreven worden. De borden, houten plankjes, waarop de duizend-, honderd- en tientallen en de eenheden onder elkander geschreven worden, worden door de aanwezigen rondgedeeld in de volgorde hunner namen op de lei. Wie nu tulpebollen van een bepaalde soort wil koopen, stelt zijn vraag op een der borden. Hij, die deze soort heeft aan te bieden, krijgt ook een bord. Voor den kooper en den verkooper treden nu twee, door elk hunner gekozen scheidslieden op. De verkooper begint met zijn, natuurlijk te hoogen, vraagprijs te noemen; de kooper biedt zooveel lager als de vraag te hoog is. De scheidslieden stellen dan uit vraag en aanbod den prijs vast en noteeren dien, door op elk der borden een streepje te zetten achter de toepasselijke getallen. De prijs is daarmee onaantastbaar vastgesteld. Als beide partijen de streepjes laten staan, is de koop tot stand gekomen, wisschen zij ze beide uit, dan gaat de koop niet door. Indien slechts één van beiden de streepjes laat staan, dan wordt den ander door den secretaris een soort boete op-

gelegd, in verschillende plaatsen van 2 tot 6 stuivers wisselend.

Van elken tot stand gekomen koop betaalt de kooper een halven stuiver van elken gulden, tot ten hoogste drie gulden, als wijnkoop, die aan den verkooper ten goede komt. De populaire benaming voor deze drie gulden was 'drietjens'. 'Ick maeckte wel ses oft zeven drietjens', zegt Gaergoedt ergens, 'want ik verhandelde omtrent de twaalf duysent guldens, de drietjens vielen als droppen waters van de rietdaecken als het gheregent heeft'.

Deze wijnkoopsgelden kwamen ook binnen, als men verkocht, wat men zelf niet had, en leidden zoo tot zeer ongewenschte praktijken. Met betrekking tot de zekerheid nopens den tot stand gekomen prijs was de verkoop in de comparities zeer nauwkeurig geregeld, maar noch de secretaris, noch de scheidslieden bekommerden er zich om, of de verkooper de beschikking had over de door hem ten verkoop aangeboden bollen.

De helft van het wijnkoopsgeld mocht later door den kooper van de koopsom worden afgetrokken.

Bij den verkoop 'in het ootje' gaan ook eerst de borden om. Dan teekent de secretaris nevenstaande figuur op de lei. Heeft nu iemand tulpebollen te verkoopen,

bijvoorbeeld een *Gouda* van 30 azen, dan zet hij in het ootje een aantal stuivers als premie voor den hoogsten bieder. Het bedrag hiervan hangt af van de verwachting, die de verkooper van het bieden heeft; het wisselt af van 2 tot 6 stuivers. De bidders noemen dan hun bod, totdat geen hooger bod wordt gedaan. De secretaris vraagt: niemand meer, niemand niet? en zet dan drie streepjes op de lei, waaromheen hij een O trekt. Na nogmaals te hebben rondgevraagd, haalt hij een dwarsstreep door de drie streepjes. Als de verkooper den meestbiedende den koop gunt, gaat deze door; de kooper mag de stuivers in het ootje van den koopprijs aftrekken. Gaat de koop niet door, dan be-

houdt toch de hoogste bieder de penningen uit het ootje ‘om niet’, hetgeen geheel overeen komt met het trekgeld der hedendaagsche verkoopen.

De koper geeft, als de koop tot stand komt, evenveel wijnkoop als bij de methode ‘met de borden’; hij mag echter het halve wijnkoopsgeld niet meer van de koopsom aftrekken.

Bij sommige koopcontracten wordt de wijze, waarop de transactie tot stand kwam, door de bijvoeging ‘met de borden’ of ‘in 't ootje’ uitdrukkelijk vermeld. Een paar voorbeelden:

Op den 12den November 1636 verkocht aan N.N. een *Ghemarmerde De Goyer*, drie hondert seven en vijftich asen gheplant, voor de somma van tseventigh gulden, op de groey, staende in de thuyn van N.N. In 't ootje.

Op den 8en December 1836 gekocht van N.N. een *Gheel ende Root van Leyden*, vijf hondert acht ende tseventich asen, gheplant, voor de somma van tweehondert en de tsestich gulden, staende in N.N. thuyn. Met de borden.

Deze gegevens zijn, evenals verscheidene andere, ontleend aan de reeds meermalen vermelde ‘Samenspraecken tusschen Waermondts ende Gaergoedts nopende de opkomste ende ondergang van Flora’, waarover nog iets meer dient gezegd te worden. Het zijn er drie, waarvan het tijdstip der verschijning uit den inhoud kan worden afgeleid. De eerste⁴²⁾, die melding maakt van het ontstaan der crisis, zal in Februari of Maart verschenen zijn, de tweede⁴⁷⁾ in Maart of April, na de vergadering van de vertegenwoordigers der floristen te Amsterdam op 24 Februari, en de derde⁵⁸⁾ in Mei, na het besluit der Staten van 27 April.

In het korte voorwoord van den onbekenden schrijver tot de derde samenspraeck noemt hij als doel der uitgave niet ‘yemant daermee te beschimpen, maer de dwase inbeeldingh van veele menschen in dese tijden aen te wijsen’ en de drukker voegt er in zijn narede aan toe, dat het boekje verscheen, ‘opdat het soude ons tot ver-

maninghe ende de naekomelingen tot waerschouwinge' zijn.

Deze drie boekjes zijn de beste bron uit den tijd zelven voor de tulpenspeculatie. Niet alleen geven zij de reeds besproken methoden weer, waarop in de comparities handel gedreven werd, maar zij bevatten tal van bijzonderheden over den handel en de prijzen, en opmerkingen over de tulpen zelf.

Gaergoedt is van wever florist geworden en geeft Waermondts uitvoerige inlichtingen op de vragen, die deze hem stelt. Hij ontvangt hem met een keus van vier dranken, waaruit Waermondts 'qualijck weet wat kiezen'.

'Wij floristen hebben nu alles in', zoo verklaart Gaergoedt, deze overdaad, 'dat moet daer op staen, want één bloemken ken 't al betalen'. Binnen vier maanden had hij f 60.000.- gewonnen, maar als Waermondts vraagt of hij dat geld al ontvangen heeft, is het antwoord ontkennend, 'maer ick heb schrift van de luyden haer handt'. Waermondts vreest dat zijn vriend door de bloemenspeculatie zijn ouderlijk goed verspelen zal; was het niet beter, dat hij bij zijn ambacht gebleven was? Daar denkt Gaergoedt niet aan, nu hij eenmaal florist werd; hij heeft alles van de weverij al opgeruimd, zijn knechts afgedankt, en als hij contanten heeft, reist hij te paard of in een kales alle plaatsen af, waar de floristen in colleges bijeenkomen. 't Is geen kunst daar één of tweeduizend gulden op één avond te winnen.

Waermondts heeft niet veel vertrouwen in de zaak. Als hij naar huis is gegaan om te eten, komt Gaergoedts vrouw Christientje ontsteld thuis, omdat zij de geruchten over de plotseling 'ghelijck een stortreghen in de somer' uitgebroken crisis heeft vernomen, die in ons volgende hoofdstuk behandeld wordt. Waermondts wil den loop van zaken afwachten, vóór hij op Gaergoedts tulpenaanbieding ingaat. Gaergoedt is zeer ontdaan; hij heeft f 500.- aan de verbetering van zijn tuin uitgegeven, in de hoop, dat in den zomer te kunnen betalen, en vreest nu dit niet te kunnen doen. Waermondts raadt hem en allen, die in

't zelfde geval verkeerren, spoedig 't werk te hervatten en de tulpen te laten schieten. Gaergoedt gaat naar 't college, in de hoop daar nog wat van zijn bollen te kunnen spuien.

In de tweede samenspraak wordt de bespreking voortgezet. In de colleges, deelt Gaergoedt mede, was men wel overtuigd, dat Flora ziek was, maar geloofde men niet, dat zij zou sterven. Hij stelde zich op de hoogte van hetgeen in de andere steden omging en trachtte zoo spoedig mogelijk zich van zijn bollen te ontdoen. Het notarieel accoord, dat op 24 Februari '37 tusschen de floristen tot stand kwam, werd besproken. Het afkopen der transacties met 10% zou voor Gaergoedt zeer bezwarend zijn. Gegevens over de eigenaardige transacties en over de wijze van verkoop in de comparities vormen den verderen inhoud dezer samenspraak. De derde ontleent haar belang aan het 'register' der prijzen, waaraan zij haar naam ontleent en aan aanvullende bijzonderheden over zekere transacties. Verder behandelt dit boekje de resolutie der Staten van Holland van 24 April en haar gevolgen.

In deze gesprekken worden eenige humoristische gevallen, die allen schijn hebben van historisch te zijn, verteld van echtelieden, die ruzie krijgen bij het bouwen van luchtkasteelen op de verwachte speculatiewinst.

Een florist, die aan zijn verkoopen 'moytjes ghewonnen' had, zeide tot zijn vrouw, dat zij hun zaak aan kant zouden doen en 'met de beste van de stadt' zouden omgaan. Hij wilde een kales gaan houden om er bij mooi weer mede uit rijden te gaan, met een paar zwarte hengsten ervoor. Neen, zei zijn vrouw, het moeten van die mooie, bruine appelgrauwe zijn. Maar dat wilde de man niet, omdat zij te veel verhareen, waarop de vrouw haar eisch volhield. Hierover bleven zij drie of vier dagen pruilen zonder tegen elkaar te spreken, totdat ten slotte de vrouw heeft toegegeven.

Een ander maakte 's nachts zijn vrouw wakker, omdat hij den slaap niet vatten kon en met haar wilde over-

leggen, hoe het geld te besteden, dat hij nog te goed had. f 300.- van den een, f 500.- van gene, f 1000.- van een derde en nog meer bedragen. Wel, vond zijn vrouw, huizen koopen, twee goed gebouwde, mooi gelegen huizen. Neen, zei de man, ik zet het liever op hypotheek, dan vangen wij rente zonder onkosten voor reparatie en andere schade. Hoe meer haar man haar het huizenplan uit het hoofd trachtte te praten, des te meer huizen wenschte zij te koopen, zoodat de man ten slotte moest toegeven, waarna zij zich weer te slapen legden.

Een buurman van Gaergoedt ging in 't laatst van Januari 1937 met zijn vrouw een groot huis zien om het te huren. Op de vraag van den huisheer of hij er een zaak in ging vestigen, antwoordde hij, dat zij niets anders wilden dan ‘samen stilletjes op ende neergaen’. Tot zijn vrouw: ‘Niet waer liefste?’ waarop zij: ‘Jae lief!’ Zij konden het echter over den huurprijs niet eens worden en hielden de zaak in beraad. Intusschen kwam de val (6 Februari) en nu houdt hij zich met hulp van zijn vrouw weer als trekwerker bezig met het weven van gefatsoeneerde stoffen.

Andere floristen huurden of kochten groote huizen en hofsteden, die ze weer opzegden, een hunner was zelfs een fraai pand op de Keizersgracht te Amsterdam gaan zien, om volgens dat model zelf een huis te laten bouwen, waarvoor hij bekende werken over architectuur aanschafte.

Behalve deze drie boekjes verschenen in het laatst van '36 en de eerste maanden van '37 nog een veertigtal liedjes en spotschriften, die onlangs door de zorgen van het Economisch-Historisch Archief volledig zijn herdrukt, en toegelicht¹⁶). Voorzoover aard of inhoud deze geschriften daartoe aanleiding geven, zijn in het volgend hoofdstuk aanhalingen daaraan ontleend. Uiteraard hadden de meeste dier publicaties betrekking op de crisis in den tulpenhandel en haar liquidatie.

IV. Crisis en liquidatie

In den herfst en den winter van 1636 bereikte de tulpenhandel zijn toppunt. Steeds meer speculanten waagden zich aan het kansspel, dat de tulp hun bood. De deskundige liefhebbers sloegen hun slag en trokken voordeel uit de onervarenheid der nieuwe koopers. Spionnen luisterden af, wat er in de colleges omging, wisten het vertrouwen te winnen van de nieuwe speculanten, en wakkerden de speculatie aan door de prijzen te helpen opjagen ten bate van hun lastgevers, de belanghebbende tulpenliefhebbers. Wel tienmaal op één dag veranderde dezelfde tulpebol van eigenaar tegen steeds oplopende prijzen. Hieruit ontsproten de meeste ongelukken. Zoolang alle bij dezen kettinghandel betrokkenen aan hun verplichtingen konden voldoen, liep de zaak nog, maar zoodra een hunner in gebreke bleef, konden ook de op hem volgende koopers en verkoopers hun woord niet gestand doen en zakte het heele geval als een kaartenhuis ineen.

De colleges, in nachtelijke slemppartijen ontaard, bedreigden het gezinsleven. Zelfs tot de kerken drong de speculatie door, en sommige predikanten ontzagen zich niet, er aan mede te doen. De pestramp, die o.a. te Haarlem pas duizenden slachtoffers gemaakt had, ontwikkelde bij een deel der bevolking een fatalistische zorgeloosheid, die zich in een overgave aan het kansspel van den tulpenhandel uitte. Geen enkele laag der bevolking ontsnapte aan deze verleiding. Dit gold van alle steden, waar de

tulpomanie wortel had geschoten: Haarlem, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Amsterdam, Rotterdam, Utrecht.

Evenwel was de bevolking in haar geheel nog niet zóó verdwaasd, dat zij geen oog had voor dezen wantoestand. Zij begon de pijlen van haar spot op de tulpenzotten af te schieten en vond daarbij steun in de liedjes en spotschriften, die weldra in grooten getale over de steden werden uitgesproken.

Aanvankelijk waren het vrij onschuldige spotliedjes, op bekende wijzen, die ook inderdaad op straat gezongen werden.

Een omvangrijker pamflet, een brochure van 16 bladzijden, had in 't laatst van 1636 de rij geopend. Onder den titel 'Clare ontdeckingh der dwaesheydt derghener, die haer tegenwoordig laten noemen Floristen'³⁶) stak het den draak met den naam 'florist', waarmede de tulpenspeculaties zich zelve gesierd hadden. Het woord 'florist' was voordien niet in Nederland in gebruik, en is vermoedelijk uit Engeland overgenomen, waar het sinds 1623 bekend was, denkelijk ontleend aan het Italiaansch 'florista'. Dat de Nederlandsche tulpen-enthousiasten dit woord hebben overgenomen, is des te waarschijnlijker, omdat ook in Engeland het niet of niet alleen den bloemkweker van beroep aanduidde - zooals sinds het begin der negentiende eeuw uitsluitend het geval was - maar ook toegepast werd op bloemenliefhebbers. Zoo wordt in John Rea's Flora⁸⁴) (1665) de baronet Sir Thomas Hanmer een 'florist' genoemd, ofschoon hij geen handelskweker, maar een vermogend bloemenliefhebber was. Al is deze vermelding dertig jaar jonger dan de Nederlandsche tulpenspeculatie, het engelsche woord 'florist' zal ook tijdens die periode wel reeds deze beteekenis hebben gehad, en dan is de keuze van deze benaming voor hen, die opgingen in hun tulpenliefhebberij en hartstocht bijzonder juist. Ook in andere talen werden deze lieden door bijzondere woorden aangeduid. In Duitschland noemde men hen *Tulipisten*, in Frankrijk *curieux*, later *tulpiers* en *fou-*

tulpiers, in Engeland in een latere periode *tulip fanciers*.

De tulpenmaniakken van 1636 noemden zich dus floristen en begrijpelijkerwijze wekte deze naam, waarop zij blijkbaar prijsstelden en die zelfs een min of meer officieele erkenning kreeg door de vermelding in het notarieel accoord van 24 Febr. 1637, den spotlust op. Het duurde niet lang, of florist was een scheldnaam geworden. Te laat werd getracht door pamflettisten in dienst der floristen het woord door bloemhandelaars te doen vervangen.

Dankbaar maakten de tegenstanders der floristen gebruik van de afleiding van dit woord van de godin Flora, die wegens haren lichtzinnigen roep geheel paste in het kader der bespotting van de speculatie. Flora werd bespot en met voortdurend toenemende smakeloosheid gehoond. Maar in dit eerste geschrift, de ‘Clare Ontdeckingh der dwaesheydt derghener die haer tegenwoordigh laten noemen Floristen’ kwam het nog niet zoo ver. Integendeel gaat het hier nog vrij idyllisch toe. Het is een samenspraak tusschen Flora en de bloemen, die zich beklagen, dat zij veracht worden en alle achtergesteld worden bij de tulp.

Hoewel Flora aanvankelijk haar floristen verdedigt tegen de bezwaren, die de bloemen tegen hen inbrengen, eindigt zij met de verzekering, dat zij waken zal tegen misbruiken en de bloemen in haar eer zal herstellen, mits deze afzien van ‘te kallen van mijn floristen eel’.

Reeds in den winter van 1636 begonnen scherpzinnige opmerkers in te zien, dat het met den tulpenhandel misloopen moest. In zijn Nieu-jaers Pestspiegel³⁷), nieuwjaarsvers van de rederijkerskamer de Wijngaardranken, onder de zinspreuk: Liefde boven al, hield Steven Teunisz van der Lust den floristen het afschrikwekkend voorbeeld van de Grieksche stad Verdiza voor, waar volgens door hem aangehaalde geschiedschrijvers, in één week ruim dertigduizend menschen omgekomen waren als straffe Gods voor een mateloozen bloemenhandel. In de spotliederen wordt eveneens de aanstaande val voor-

speld. In een nieuw liedekes van de floristen³⁹⁾ heet het:

Maar als het radt van avontueren
Met Flora eens zal omme slaen,
Soo sullen haer kooplieden treuren
En met Flora te gronde gaen:
Soo hoogh als sy nu is geresen,
Soo groot sal haren val dan wesen.

De val kwam inderdaad binnen enkele weken, of, op den dag af, op Dinsdag 3 Februari. In de eerste Samenspraecck tusschen Waermondt ende Gaergoedt⁴²⁾ wordt deze dramatische gebeurtenis door een ooggetuige verhaald. Dien dag kwamen eenige floristen in een herberg bijeen, die elkander pondgoed te koop aanboden, bij wijze van verkenning van de marktpositie, daar er toen reeds onraad in de lucht hing. Een hunner zou inzetten, mits hij een rijksdaalder trekgeld ontving. Hij zette een pond *Kronen* of *Zwitsers* in op *f* 1250.- en zag zich den koop toegewezen. Voor 2 rijksdaalders wilde hij den inzet herhalen, en de koop werd hem voor *f* 1100.- gegund. Ten derden male deed hij het voor 3 rijksdaalders en kreeg hij den koop voor *f* 1000.-.

Deze gang van zaken veroorzaakte algemeene verslagenheid. Als een loopend vuurtje ging het verhaal van het gebeurde door de geheele stad; den volgenden dag stond de geheele tulpenhandel stil en ‘een yder sach op den ander’.

Hoewel dus het tijdstip van het begin der ineensstorting nauwkeurig vaststaat, werden twee dagen later, op 5 Februari record-prijzen gemaakt op een openbare veiling, welke te Alkmaar⁴¹⁾ gehouden werd ten behoeve van de weezen van den overleden kastelein van den Ouden Schuttersdoelen aldaar. Van alle kanten waren de tulpenliefhebbers naar Alkmaar opgegaan, waar dien dag een zeventigtal bollen, 27 posten van 1000 azen elk en eenig pondgoed te zamen een bedrag van *f* 90.000.- besomden. Het zijn de prijzen van deze veiling, welke men steeds bijgeschreven vindt in de tulpenboeken. De uitslag

werd, op een vel plano gedrukt, verspreid en door vooren tegenstanders der speculatie in hun pamfletten afgedrukt; als aanmoediging eenerzijds, als afschrikkend voorbeeld anderzijds.

Februari 1637 was een maand van spanning en onzekerheid. Men gevoelde algemeen, dat het kaartenhuis van den kettinghandel ineen zou vallen, en dat de talrijke on- en minvermogende speculanten niet aan hun verplichtingen zouden kunnen voldoen. Ieder wilde uiteraard zijn verlies zooveel mogelijk beperken en men zag terstond in, dat men alleen door gemeenschappelijke maatregelen in alle plaatsen, waar de tulpenspeculatie hoogtij had gevierd, nog iets zou kunnen redden.

Te Utrecht kwamen de floristen het eerst in 't geweer¹³). Reeds op 7 Februari kwamen 36 hunner bijeen om voor den notaris Verduyn drie gemachtigden aan te wijzen voor een te Amsterdam te houden bijeenkomst van belanghebbenden bij den tulpenhandel uit alle daarbij betrokken plaatsen. Onder de Utrechtsche namen komt ook die van Jacob Morrel (lees Marrel), den schilder van tulpenboeken, voor. Zij benoemden tot afgevaardigden Sr. Franchois Sweerts, Sebastiaen van Gaersbergen en Anthony Verbeeck.

Bij gebrek aan dagbladen uitte de openbare meening zich in pamfletten, waarvan er in deze maand een tiental verscheen. De bestrijders der speculatie slaan daarin een heftiger, en vaak ook trivialer toon aan dan in de voorafgaande maanden. De befaamde Jan Soet, bekend om zijn rake, maar dikwijls platte schimpdichten, wordt door de bestrijders der floristen aan het werk gezet.

Een door Flora verleide en bedrogen wever uit zijn verontwaardiging in de 'klacht van Joost van Kortrijcke over de bedriegerij van Flora'⁴⁴):

Wat es Flora een Goddinne?
Ba, se es een snoode vacht,
Die tot dreck toe dient veracht,
Sy beloofde gheldt te winnen

Maer al die haer hinghen aen
Heeft zij al te mael verraen.

Jan Soet vertelt in Noord-Hollandsch dialect in ‘Floraes Swijmelsnicken’⁴³), hoe twee malloten de geheele stad afloopen, ‘om een dokter te vinden voor het zieke bloemhoertje’ Flora. Deze dokter zou een heelen zak vol goud kunnen krijgen, als hij haar wist te redden.

Want zy het veul rijke vriende
Die steeds wensen, nacht en dagh
Dat se weer gheneesen magh.

Een duidelijke toespeling op de tegenpartij, die belang had bij het handhaven der hoge prijzen en een inzinking wilde voorkomen. Deze liet zich ook niet onbetuigd, maar uit zich, althans voorloopig, zeer voorzichtig. Zij tracht, en zeker niet ten onrechte, te onderscheiden tusschen geoorloofde gezonde bloemenliefhebberij en 't misbruik der speculatie, in een gedicht onder den titel ‘Aenleidingh tot opmerck van 't misbruyck en rechte gebruyck der bloemen tot verbeteringhe der hedendaagsche ghebreken’⁴⁵).

Het begint met een vermaning aan de spotters:

Want als den eenen lacht en spot met de floristen,
Den and'ren in gedicht brengt alles aen den dach
Hetgheen vast yeder leest en veylich koopen mach,

dan leidt dat tot ‘wederwraeck’ en allerlei onaangenaamheden. Daartegenover stelt schrijver het gulden midden, tot het betrachten waarvan hij opwekt:

een dinck is noch te weghe
Waeraen een yeder mensch ten hooghsten is gelegen:
Dat is in desen deel ghelijck men voortijds plach
Te houden middel maet, soo billich als men mach.
Ick ben geen bloem-perty, die Flora wil verachten

Noch die mijn daegh-lijcks winst uyt bloemen derf verwachten,
 Ick houd den bloem-tuyn waerd als die in 't bloeyen staet,
 Waerom ick veeltijds oock mij derwaerts vinden laet.

En op een andere plaats zegt hij:

Gaet, koestert vrij u bloem, hebt daer vrij op het oogh
 Maer wat ick bidden mach, en weeght hem niet te hoogh.

Het is een wijs en bezadigd woord, maar het schijnt zeer twijfelachtig of er iets mede bereikt kon worden op een oogenblik, waarop iedereen slechts er op bedacht was, nog iets te redden uit den wrakhoop en in de middelen daartoe zeker niet al te kieskeurig was. Zulke omstandigheden zijn niet gunstig voor het aanhooren van een rustig en verstandig betoog.

Zoo naderde de 24e Februari, waarop de afgevaardigden der floristen van alom te Amsterdam zouden bijeenkomen. Van deze vergadering is door notaris P. Barchman een acte⁴⁶) opgemaakt, waaruit blijkt, dat daar de volgende afgevaardigden aanwezig waren:

1. Haarlem: Willem Schoneus, J. van Clarenbeeck, Pieter Gerritsz, Cornelis de Bruyn, Barendt Cardoes.
2. Delft: Gerart Willemsz van Sassen, W.J. Sloting.
3. Leiden: Jaques Baelde, Bruyn, Dircksz.
4. Gouda: Cornelis Rotteval (op Welbehagen).
5. Vianna: Frans Gomez da Costa, Isaac Cornelisz.
6. Alemaer: Corn. de Haes, Gerrit Adriaensz.
7. Utrecht: Francoys Sweert, Bastiaen Hendricksz van Geersberghen, Anthoni Verbeek.
8. Enkhuizen en Medemblik: Dirck Jansz Uyl, Hendrick Pietersz Beelthouwer, Gerrit Barentz Spylleman.

9. Hoorn: Adriaen Jansz Spranger, Mr. Jacob Chirurgijn.
10. De Streek: Thys Warnartsz, Claes Heertgens.

Het streven naar een gemeenschappelijke regeling slaagde slechts ten deele. De voorgestelde resolutie werd, ondanks een daarin aangebrachte verzachting, door de afgevaardigden van Amsterdam niet aanvaard - omtrent hun motieven verkeerden wij in 't duister - en dan ook niet ondertekend; diensengevolge ontbreken hun namen in de notarieele acte. De vertegenwoordigers uit de overige steden hechtten hun goedkeuring aan het besluit, die van Enkhuizen, Medemblik en Hoorn evenwel onder voorbehoud van goedkeuring door hun lastgevers. Rotterdam was niet vertegenwoordigd, maar had te voren schriftelijk te kennen gegeven, dat het zich aan de meerderheid zou onderwerpen.

Volgens het na uitvoerige beraadslagingen genomen besluit moesten alle koopen, afgesloten tot en met 30 November 1636, worden nagekomen, maar zouden de koopers mogen afzien van de daarna tot stand gekomen overeenkomsten, mits zij aan den verkooper tien procent van den koopprijs betaalden en in de maand Maart dezen mededeelden of zij het koopcontract wilden nakomen of niet.

De maatregel was zeker goed bedoeld, maar allerminst afdoend. De toepassing hing van de welwillende gezindheid der belanghebbenden af en kon niet afgedwongen worden. In afwachting van bindende overheidsmaatregelen bleef de onzekerheid bestaan. De twee stroomingen onder de belanghebbenden trachtten door een nieuwen stroom van pamfletten de openbare meening te bewerken en zoo mogelijk een overheidsbesluit in hun voordeel uit te lokken.

Jan Soet wijdde een lang vers aan de bijeenkomst te Amsterdam, die hij voorstelt als de 'testaments openinghe en uytdeelinghe ghedaen bij de vrienden ende erfghenamen wijlen Floortje Floraas'⁴⁹). Het is een samenspraak tus-

schen Flip en Flop, die besluiten de beraadslaging te Amsterdam te gaan bijwonen. Zij wisselen daarover hun indrukken uit, waarbij zij elkander alle ondertekenaars van het accoord aanwijzen. Men zou verwachten, dat zij, die een leidende rol in de beweging speelden of zich door hun speculaties gecompromitteerd hadden, gehekeld of bespot zouden worden. De wijze, waarop dit in het vers geschiedde, had echter allermint een persoonlijk karakter. Integendeel, al hun namen worden in de volgorde der handteekeningen, volgens de gedrukte copie, met inbegrip van den notaris, die alleen ambtelijk zijn medewerking verleende, in het vers verwerkt. Zelfs de drukfout Ferard (voor Gerard) van Sassen is uit de gedrukte copie in het pamflet overgenomen. Hieruit blijkt wel, dat Soet van de personen der ondertekenaars niets afwist en dat hun namen slechts gebruikt zijn om aan het vers een eenigszins pikante kleur te geven, zonder dat iets ten nadeele der genoemde personen zelf kon worden gezegd.

Ongeveer gelijktijdig verscheen een ander vers van Jan Soet, onder den titel ‘Dood-rolle ende groefmaal van Floortje Floraas’⁴⁸), waarin ook persoonsaanduidingen voorkomen. Verschillende beroepsnamen uit de weverij: pelser, snijer, lakenman, wijzen aan, dat de schrijver voornamelijk wevers op 't oog heeft, maar het blijft een open vraag, of hiermede bepaalde personen bedoeld worden, dan wel of zij slechts als willekeurige vertegenwoordigers van een bepaalde groep vermeld werden. In een afwijkende variant van het origineel komen o.a. de namen Bol, Schonaeus, Vries, de Bruyn, Warries en Frans Sweert voor, waaronder drie, die het notarieel contract ondertekenden. Ook in dit vers wordt hun persoonlijk niets verweten.

Toch waren al die schotschriften weinig bevorderlijk aan de rust, die den steden in die bewogen dagen juist zoo welkom zou zijn. Burgemeester en Regeerders van Haarlem besloten daarom op 7 Maart, dat de spotschriften en liedjes op den tulpenhandel, die dagelijks in den

boekhandel verkocht worden, door de roedragers zullen worden opgehaald en ingehouden, met verbod aan de boekverkoopers en drukkers om ze verder te verkoopen of te herdrukken ‘op arbitrale correctie’¹³).

Dit besluit zal op den duur wel van invloed zijn geweest op de groote zeldzaamheid der tulpenpamfletten in onze dagen. Maar blijkbaar is het de eerste weken na de afkondiging niet in vollen omvang gehandhaafd, want de stroom van pamfletten bleef vloeien tot in April, toen de resolutie der Staten van Holland eindelijk afkwam, en zelfs nog daarna.

Ook op andere wijze trachtte het Haarlemsche stadsbestuur de liquidatie van den tulpenhandel te bespoedigen. Eveneens van 7 Maart is zijn verklaring ter aanbeveling van de annuleering van alle transacties sedert den laatsten planttijd (October 1636) in het land tot stand gekomen¹³).

Verscheidene steden zonden requesten aan de Staten van Holland over de gevolgen van den tulpenhandel, waarin zij om maatregelen verzochten om ‘verscheide ingezetenen voor hare ruine te conserveren’. De Staten zonden deze requesten om advies aan het Hof van Holland, die dit op 15 April inzond.

Intusschen hield de onzekerheid aan. De papieren strijd werd met toenemende heftigheid voortgezet.

Blaest triumph Sparen-tadt, en ghy nabuyr'ge steden
Tot een danck-teyken, dat bloms boefjacht is vertreden

juicht Van der Lust in een vers over den ondergang van de boefgodin Flora⁵¹), waarin de schrijver er zich ook over verheugt, dat

... Godt zij lof en danck, den Bael die is ghevallen,
De tempels zijn verwoest, de priesters met haer brallen.

In deze weken verscheen ook de vermaarde, aan Chrispijn de Pas Jr. toegeschreven spotprent ‘Floraas Mallewagen’⁵²), een voorstelling, die ook door H.G.

Pot op zijn schilderij in het Frans Hals Museum te Haarlem is weergegeven. Op den zeilwagen troont Flora met drie tulpebloemen in haar linkerhand, *Semper Augustus*, *Generaal Bol* en *Admiraal van Hoorn*. De wagen is verder bemand met drie mannen, getooid met de 'kap' en aangeduid met de namen Leegwagen, Graag-rijck en Leckerbaard, en twee vrouwen Vergaeral en Ydel Hope, de laatste heeft een afgebroken draad in de hand, waaraan een vogel ontsnapt is, die verderop vliegt met het bijschrift: 'ydel hope ontflogen'. Op de boot zijn wapens of symbolen van de herbergen aangebracht, waarin in verschillende steden de comparities gehouden werden. Links een stadsbeeld, waarin geen der bij de speculatie betrokken steden te herkennen is, rechts de zee, die de 'laetus vloet' voorstelt. Van de boot wappert een vlag, waarop een narrekap met drie tulpen, waarbij echter slechts twee namen zijn gesteld. In den mast een aap, die op realistische wijze zijn minachting voor het gezelschap te kennen geeft. Op de prent rechts een groep vrouwen en mannen roepende 'wij willen meevaeren'. Op den grond liggen weefwerktuigen en op den voorgrond een twintigtal losse tulpebloemen met vermelding der namen. In de vier hoeken staan afzonderlijke tafereelen. Links boven: Pottebackers hof, vermoedelijk te Gouda. Rechts boven: de comparitie te Hoorn, links beneden die te Haarlem, rechts beneden 'Als is geschiet een sotte daet, zoo wordt gesocht een wysser raet' met een opschrift 'Wie had dit gemeend'.

Het bij de prent behorende vers geeft het gesprek tusschen schout en zeeman weer, die op 't strand naar den zeilwagen staan te kijken. Zij spreken over de dwaasheden van den tulpenhandel zonder nieuwe gezichtspunten te openen.

't Was niet as yd'le wind
Die haer verheven heeft, en die haer weer verslind.

De schimpdichten van Soet en nieuwe aanvallen op de speculanten lokten een reeks van geschriften uit, waarin

de tulpenhandel verdedigd wordt. Het uitvoerigst geschiedde dit in het 'Tooneel van Flora'⁵³), een brochure van 28 bladzijden, waarvan het titelblad wordt opgeluisterd door een gravure geteekend P.V.B. 1631, waaruit wellicht is af te leiden, dat deze van de hand van den Haarlemschen schilder en etser Pieter Verbeek zou kunnen zijn. De bloemgodin is daarop in zittende houding afgebeeld met tulpebloemen op haar schoot, in beide handen en in een krans om haar hoofd. Aan haar voeten staan tulpen in de ijzeren kokers, waarmede planten uit den grond kunnen worden genomen om ze naar elders te verplaatsen en ander tuingereedschap. Geheel rechts een bloeiende anjerplant in pot. Op den achtergrond ziet men een springende fontein in 't midden en begrensd door een achter- en een zijwand, die slechts schetsmatig zijn aangegeven en vermoedelijk hooge, groene hagen moeten voorstellen, waarin zich op regelmatige afstanden talrijke openingen bij wijze van vensters bevinden. In de lucht rijdt de zonnegod op een door drie paarden bespannen wagen.

De schrijver is de schoolmeester Cornelis van der Woude, die bekend is als schrijver van de Kronijcke van Alkmaar (1645). Hij was daar geboren en werd er op 29 November 1645 begraven. Hij was lid van de rederijderskamer De Lauwerier, onder de zinspreuk Altijdt strijdt.

In het aan hem als schrijver der brochure gewijd sonnet wordt hij een 'vreed-lievend' hert' genoemd,

Die crachtelijck bewijst waerin de spotters dwalen,
En soo dit snoot gespuys met ernst en goet verstand
Seer deftigh, wijs en cloeck al t'saem doet tegenstand,
En sonder eenig' schroom berispt haer grove falen.

In een voorwoord komt dan de schrijver zelf aan 't woord. Hij vergoelijkt hierin het ontbreken van bestrijding der spotschriften met een gezegde van Zeno, dat de natuur ons twee ooren, maar slechts één mond gegeven

Flora's Mallewagen. - Naar een gravure toegeschreven aan Cr. van de Pas

heeft, opdat wij meer zullen hooren dan spreken. Hij wil aantonen, dat ‘den handel der bloemisten so sottelijk niet en is in haar zelve, gelijk die wel bij de schempdichters afgebeeld is, ende daarom geen oorsake geeft, dat den eenen burger so spijghel tegen den ander sal uijt varen’.

De eerste bijdrage in het boekje is ‘Verwonderingh van Flora over haar benijderen’. In deze alleenspraak in verzen betoogt Flora, dat men haar alleen uit haat en nijd bespot en beschimpt, en geen oog heeft voor Gods wonderwerk. Zij verdedigt het maken van winst, die ‘Godes kerke stut’ en tot weldadigheid in staat stelt.

Dan volgt ‘Beraad’, waarin de dichter zegt verwacht te hebben, dat wel iemand de pen zou hebben opgenomen, ‘om al dees schemp een weynighje te stuyten’, maar nu dit niet geschiedt, ‘moet mer an, al eer het noch meer donderd’.

Vervolgens een lang vers over ‘De sotternij der spotterij van de spotdichters der Floristen’, waarin het optreden der bestrijders wederom aan nijd en afgunst wordt toegeschreven. Het verwijt, dat de floristen hun godsdienst verwaarloozen, wordt beantwoord met de opmerking, dat de verzenmakers

in Bacchus kluyt
Staagh zitten nacht en dagh haer spot-gedicht
te spelden;
Van dees luy hoort men meest op d'bloemen-
handel schelden.

De waarschuwing van Van der Lust in zijn ‘Nieuwjaers Pestspiegel’ wordt, zonder hem te noemen, beantwoord met de vraag, of God de heidenen gestraft zou hebben wegens hun bloemhandel, dan wel wegens hun ongelooft? De opsomming van waren in ‘Clare ontdekkingh’, die dezelfde waarde vertegenwoordigen als één tulpebol, geeft aanleiding tot de opmerking, dat alle handelsgoederen geregeld in waarde stijgen en dalen.

Dat is het aards beloop, dat is het blind fortuyn.

Met deze weinig overtuigende kritiek is de argumentatie van den schrijver uitgeput. Hij wendt het nu over een anderen boeg en vraagt of de liefde ons leert, ons te verheugen in anderer tegenspoed? Daarom worden de rijmers uitgenoodigd, hun pen niet langer te misbruiken, maar liever Gods wonderwerk en kerk te bezingen.

Na een korte Ode en een vers ter aanbeveling van het vervangen van 'Floristen' door 'Bloemhandelaers' volgt: 'Scheydtstock om de spotters van Flora wat in stilt te helpen', een prozastuk van 9 bladzijden. Ook in dit betoog wordt den tegenstanders nijd en afgunst verweten als drijfveer tot hun optreden.

De tweede beweegreden, die de schrijver noemt, werd ook reeds elders aangevoerd. De bloemen zijn door God geschapen. 'Zijn 't dan gecken die haer vermaeck in de wercken Gods neemen?' Mag men geen koophandel met de werken Gods drijven? Zoo neen, dan zou alle handel onmogelijk zijn. En mag men uit dien handel niet het meeste voordeel halen? Overigens is ieder vrij om bloemenhandel te drijven of niet, evenals men, al dan niet, zijn geld aan 'toebacq' verkwisten kan.

Om de misbruiken in den tulpenhandel mag men dien handel op zichzelf nog niet verachten, evenmin als men op den wijn smalen mag, 'omdat se van sommighe gulsige onversadelijke buyken in overdaad gedronken word'. Het verwijt van het kroegloopen door menschen, die zich vroeger daarvan onthielden, tracht de schrijver te weerleggen door de stelling, dat niemand er iets tegen kan hebben, dat 'een degelijk man', die in de herberg handel drijft, 'eens ofte tweemaal voor zijn dorst' wat drinkt. En zou men geen 3 of 4 tulpebolletjes mogen koopen of verkoopen? De schrijver wenscht van harte, 'dat ik noch iemand van ons allen, nimmermeer, ons tegen God meer en besondigden, als die een tulp-boltjen of twee, kocht ofte verkocht'.

Dat de lieden door den tulpenhandel uithuizig worden

en soms twee, drie dagen en nachten van huis blijven, vindt de schrijver niet bedenkelijk. Een zeeman blijft wel twee tot zeven jaar van zijn gezin weg en pleegt ook niet steeds ‘Godvruchtigheyd’, en wie zou daarom de zeevaart willen misprijzen? Het verpanden van huisraad en kleeren ter betaling van den wijnkoop is te verontschuldigen, omdat deze lieden gehoopt hadden, hun benarden toestand door den tulpenhandel te kunnen verbeteren.

Dat het geld, dat voor bloemen wordt uitgegeven, beter aan de armen ten goede had kunnen komen, bestrijdt de schrijver: de bloemisten zijn daartoe niet meer verplicht dan anderen.

Maar anderzijds meenen de bloemisten, dat geen handel den armen zooveel voordeel oplevert als de bloemhandel en degenen ‘dewelcke met haer schempdichten, spotrijmen en andere voddige onghhegronde boekjes op de baane komen’ en daardoor den handel benadeelen, tonen ‘metter daat geen vrienden van den armen te zijn’.

De schrijver meent, ‘dat het grooter sotheyd is den bloemisten met spitse schriften haar handeling te beletten als het is de handeling te plegen’. Hij komt dan weer terug op den nijd, waarover hij Ovidius aanhaalt, om te besluiten met een weegschaal, waarop ‘de reeden’ en ‘t onverstand’ tegen elkaar opgewogen worden, beide voorgesteld door 16-regelige verzen met overeenkomstige rijmwoorden, zoodat de eerste regel van ‘t onverstand’ rijmt op de eerste van ‘de reeden’, enz.

Dit uitvoerige stuk maakt, evenmin als de overige bijdragen dezer brochure, een zeer verheffenden indruk. De schrijver put zich uit in drogredenen, praat om de ernstige nadeelen van den tulpenhandel heen, en misbruikt op stuitende wijze Gods naam om recht te praten wat krom is.

Er verscheen ook een ‘Apologie, ofte verantwoordinghe van Flora....⁵⁴⁾ over het schandelijk smalen over haar zonder fundamenteele reedenen’. Wegens de bovenmatige ‘steygeringh’ der tulpen, is Flora er nu op bedacht, ‘het sot en wijze volck van een te separeeren’.

Het ‘ghetrouste volck’ heeft zij afgevaardigd naar Den Haag met een request aan Zijne Hoogheid om nieuwe regels en wetten ‘voor mijn liefhebbers op een vaster voet te setten’. Het moet uit zijn met het verhandelen van tulpen, die men niet gezien heeft en met de dronkenschap, dan kan Flora's oude roem hersteld worden. Ieder moet bij zijn vak blijven en met de tulpen moeten alleen zij zich bezighouden,

Die in dit schepsel Godts zich eerlijcken vermaken,
Die sonder schaed' aen ziel en tijdelijck hanteer
Mij queecken tot cieraet tot lof en Godes eer.

In de ‘Apologie’, zoowel als in ‘De rechte bloemprijs’⁵⁵) wordt te velde getrokken tegen de spotters. Het laatstgenoemde vers vermaant hen:

Die met schelden en met spotten
Self bewijst te wesen sotten.
Scheldt doch niet ('t is quaet ghebreck)
Wijser mans als ghy voor geck.

Anthony Smijters, de vermoedelijke schrijver van ‘De verstoorde en noyt gestorven Flora’⁵⁶), verwijt hun zelfs, dat zij ‘daartoe gehuyrt met geld’ zijn en ‘voor gehuyrden loon’ ‘uutspouwen vier en vlam’. Ook in dit vers maakt Flora onderscheid tusschen ‘mijn echt geteelde kint’ en ‘die verbastert zijn’.

't Is om 't misbruycken dan, dat ick u wat moet siften,
Om te behouden die ghesont en zonder schiften
Naer mijn ghegeven wet haer altijd stelden wel.

Ofschoon Flora dus het bedenkelijke der speculatie wel erkent, is zij buitengewoon verbolgen op hen, die dit aan de kaak hebben gesteld.

Wat is doch al haer werck anders als slangh en padden
En vise spokerij daer zij 't pampier mee cladden?

De gedachte, waarvan alle verdedigers van Flora uitgaan, is deze, dat weliswaar de tulpenhandel ontaard is door buitensporigheden, maar toch een gezonde kern bezit. Door deze gedachte te propagandeeren trachten zij blijkbaar het onheil af te wenden, dat de geheele handel stopgezet of althans zeer beperkt zou worden, en de liquidatie voor de beter gesitueerden ongunstig zou uitvallen. Maar terwijl zij de buitensporigheden erkennen en afkeuren, zijn zij buitengemeen fel gebeten op hen, die deze het eerst gehekeld hebben, waaruit is af te leiden, dat zij den invloed der geschriften van dezen zeer vreesden en eigen positie niet krachtig oordeelden. Het liefst zouden zij den bestaanden toestand gehandhaafd hebben gezien, al had dit slachtoffers gekost onder de weinig of niet kapitaalkrachtigen onder de speculanten.

Het Hof van Holland was op 25 April met zijn advies aan de Staten gereed, nadat het stadsbestuur van Haarlem den 15en nog eens nadrukkelijk bij het Hof had aangedrongen op een advies, strekkend tot annuleering van alle transacties sedert den laatsten planttijd (herfst '36). Het Hof nam echter een ander standpunt in. Het achtte de ontvangen gegevens onvoldoende voor een definitieve conclusie, en wenschte nieuwe inlichtingen, bij voorkeur in te winnen door de stadsbesturen, die voorts zouden moeten trachten partijen, tusschen welke geschillen bestonden, op grond van de ter beschikking staande gegevens tot elkaar te brengen. Indien dit niet mogelijk bleek, wenschte het Hof de verkregen inlichtingen te ontvangen. In afwachting daarvan gaf het Hof in overweging voorloopig de planters van tulpen te machtigen om de door hen verkochte bollen voor risico van in gebreke blijvende koopers na voorafgaande sommatie te behouden of te verkoopen. Indien de Staten later zouden bepalen, dat de afgesloten overeenkomsten gehandhaafd

zouden blijven, dan zouden de verkopers hun vorderingen geheel op de koopers kunnen verhalen. Tot zoolang zouden alle verdere contracten over tulpenhandel geschorst blijven.

Reeds twee dagen daarna, op 27 April, namen de Staten hun resolutie⁵⁷), waarin het advies van het Hof geheel gevolgd werd, en in afwijking van de door de floristen zelf op 24 Februari vastgestelde regeling, die voor de koopers bezwarender was.

Na de bekendmaking van deze resolutie verscheen nog de derde (en laatste) Samenspraak van Waermond en Gaergoed⁵⁸), waarin het stuk zonder noemenswaardig commentaar is afgedrukt. Als laatst verschenen pamflet mag beschouwd worden de 'Troostbrief aan alle bedroefde bloemisten, die daer treuren over 't sterven of 't overlijden van Flora, Goddinne der Floristen'⁵⁹), toegeschreven aan Johannes Marshoorn. Slechts de initialen J.H.M. duiden den schrijver aan. Het geschrift is gesteld in den trant van een preek met verwijzing naar talrijke bijbelteksten, waarin de schrijver achtereenvolgens zijn medeleven uit met 'uwe droefheijdt over u gewaende schade', de oorzaak dier droefheid tracht weg te nemen, 'u herten tot blijdschap' tracht te bewegen en poogt te verhoeden 'dat ghy niet door valsche troosters bedrogen wordt'. Wie had kunnen denken, zegt de schrijver ergens, dat de val zoo schielijk komen zou, nadat nog weinige dagen te voren te Alkmaar over de negentig duizend gulden aan tulpen was besteed! Naar aanleiding van het besluit van het Haarlemsche stadsbestuur van 7 Maart meent de schrijver, dat den magistraat geen verwijt treft, ook al zou zijn besluit u 'yets nadeeligh geweest' zijn, hij moest wel ingrijpen, want 'U lieder handelingen met Flora' dreigden te leiden tot 'twist en oproer, jae tot verwoestinge van politycke en kerckelycke saecken'. Meent gij, dat gedichten, liedjes, geschriften en preeken Flora's ondergang bewerkt hebben, dan is dat geschied, 'tot uwer zielen behoudenis'. Mocht gij daartegen aanvoeren, dat sommige schotschriften en liedjes van weinig

godsdienstge lieden afkomstig zijn, bedenkt dan ‘hoe groot u sonde en schande moet geweest zijn, dat dese alle u sotheydt en de dwaesheydt konden bemercken.’

Door den gemoedelijken, maar toch waardigen toon van dit geschrift, dat geheel afwijkt van alle publicaties naar aanleiding van de tulpenspeculatie, kan het het zijne hebben bijgedragen tot kalmeering en bezinning. De resolutie van het Haarlemsche stadsbestuur zal op deze uitgave wel niet zijn toegepast.

De rechtsphilosoof Rudolf Stammler (1856-)¹⁸⁾, die juridische beschouwingen aan de liquidatie van den windhandel heeft gewijd, roemt de resolutie der Staten als bijzonder wijs en praktisch. Zijn juridisch betoog gaat uit van de aanvankelijke weigering der rechtbanken - alvorens nog de Staten in de zaak betrokken waren - om kennis te nemen van de tallooze geschillen, die zij na 3 Februari ter behandeling hadden gekregen. Door die weigering, zegt hij, verklaarden zij den geheelen handel voor ongeldig. Zij schenen er verboden spelcontracten in te zien, die volgens het Romeinsche recht nietig zouden zijn. Kooper noch verkooper kon zich in rechte op deze contracten beroepen.

Naar aanleiding van de resolutie der Staten merkt Stammler op, dat de aanbeveling aan de verkoopers om de door hen verkochte tulpebollen te leveren, er op zich zelf onschuldig genoeg uitzag. Maar in verreweg de meeste gevallen bezaten de verkoopers geen bollen om te leveren. En in geval de verkooper wel in het bezit der bollen was, die hij voor ongekend hoogen prijs gekocht had, kwam hij met de verwijzing naar werkelijke levering niet verder. Hij kon evenmin in rechte den kooper dwingen tot aanvaarding der verkochte bollen; hij mocht ze volgens de resolutie behouden, wat hij zelf ook had kunnen verzinnen.

De Staten lieten zich niet uit over de rechtsvraag of het koopcontract nietig verklaard moest worden, en lieten kennelijk opzettelijk de rechtsonzekerheid voor de partijen voortduren. Zij vermeden ruw ingrijpen, waar-

door meestal slechts een deel der misstanden wordt opgeruimd en andere, misschien nog erger moeilijkheden ontstaan. In plaats daarvan beïnvloedde de resolutie zeer doeltreffend en matigend de stemming der belanghebbenden, die vrij bleven in de oplossing hunner moeilijkheden. Aan beide zijden verging hun de lust, om hun geschillen, die vaak een bedenkelijk karakter hadden, voor den rechter te brengen. Zoo kwam het meestal tot onderlinge regelingen, waarbij de finale liquidatie der aanhangige contracten op 5% of 10% van de koopsom werd bepaald.

De Deutsche schrijver knoopt aan zijne uiteenzetting nog eenige beschouwingen vast over de tweeledige opvattingen over de rechtsgeldigheid van den kettinghandel of 'Differenzgeschäft', welk karakter vele der tulpentransacties hadden.

Hij komt daarbij tot de slotsom, dat de Nederlandsche rechtbanken de neiging hadden de 'Differenz'-zaken over tulpebollen als in rechte ontoelaatbaar te beschouwen. In aansluiting bij de voorschriften van het Romeinsch recht over het kansspel, moesten de afgesloten tulpencontracten privaatrechtelijk ongeldig verklaard worden.

De Staten lieten dus den verderen gang van zaken aan de steden over. Slechts een enkel geval is bekend van eenige actie harerzijds. Het stadsbestuur van Haarlem stelde op 1 Mei '37 een soort moratorium in, immers het verbood notarissen en procureurs eenige protesten of insinuaties op te stellen, terwijl den boden en roededragers tevens bevel gegeven werd, deze niet uit te brengen.

De belanghebbenden moesten dus maar zien, hoe zij zich zelf redden door onderlinge regelingen, en deze kwamen ook inderdaad tot stand, soms tegen enkele procenten, soms zelfs zonder eenige betaling. Ook werd wel gebruik gemaakt van de bevoegdheid om de bollen voor risico van den kooper te verkoopen, waarbij het ontbrekende op henzelf en hun goederen verhaald kon worden.

Tulpentuintjes aan den Zuidrand van Haarlem. - Naar de kaart der stad van P. Wils 1646

Ofschoon ongetwijfeld op deze wijze vele liquidaties tot stand kwamen, was de toestand toch nog niet in alle opzichten bevredigend, daar er nog steeds hangende geschillen op een oplossing wachtten. Daartoe stelden op herhaalden drang uit de burgerij, Burgemeester en Regeerders van Haarlem in Januari 1638 een instructie vast voor 'Commissarissen op de questien, gesprooten uyt saecke van den blomhandel'. Deze commissie bestond uit vijf leden, waaronder een oud-schepen als voorzitter. Zij hield tweemaal 's weeks zitting en had de bevoegdheid der commissie uitgebreid door aan de door haar te van een contract, voor zich te dagen. In geval van nietverschijnen waren zij een boete verschuldigd. De taak der commissie was partijen de regeling hunner geschillen te vergemakkelijken en om zoo mogelijk 'd'zelve bij accommodatie aff te doen'. Op 28 Mei 1638 werd de bevoegdheid der commissie uitgebreid door aan de door haar te geven uitspraken voortaan een beslissend karakter te verleen. De vaste afkoopsom voor de contracten werd tegelijkertijd op 3½% vastgesteld, waarbij de verkooper zijn bollen behield¹³).

Dit is, voor zoover bekend, het laatste officieele stuk, dat op den windhandel betrekking heeft. De liquidatie van de crisis was, dank zij het nuchtere en verstandige besluit der Staten zonder ernstige schokken verlopen. Er waren verliezen geleden en de snel opgekomen ééndags-rijken keerden tot hun eenvoudigen levensstaat terug. Er waren talrijke teleurgestelden, die hun illusie van gemakkelijk verworven rijkdom in rook zagen vervliegen, en anderen, die de waarde hunner tulpebollen sterk hadden zien dalen, maar een algemeene financieele ineenstorting, een plaatselijke of provinciale ramp bleef uit.

Deze gelukkige omstandigheid is mede hieruit te verklaren, dat Flora, of althans de tulp, niet dood was, zooals de spotdichters reeds in 1637 hadden aangekondigd. Stammler en andere schrijvers over den windhandel verkeerden onder den indruk, dat tijdens de liquidatie

van de crisis de tulpebollen volkomen waardeloos waren geworden. Dit is evenwel onjuist.

Een merkwaardig staaltje van het tegendeel is een transactie op 17 Maart 1637 tot stand gekomen, dus op een tijdstip, toen de crisis reeds zes weken had geduurd en men vast overtuigd was, dat er door de Overheid zou worden ingegrepen.

Blijkens een notarieel protocol opgenomen in het Economisch-Historisch Jaarboek¹³⁾ verkocht de Haarlemsche koopman Dirck Boortens aan Pieter Gerritsz van Welsem een partij tulpen, waarvan helaas de naamlijst ontbreekt, alle geplant staande in Boortens' tuin met uitzondering van één *Admirael Liefkens* in den tuin van Sr. Pieter Bol en één *Sayblom* in den tuin van Guillaume Storm, voor een gezamenlijk bedrag van f 11.700.-. Volgens afspraak kwam Gerritsz op 20 Maart de tulpen bezichtigen, waarbij hij vaststelde, dat er eenige 'niet al te gesont' waren, waarvoor de koopsom met 300 gulden verminderd werd. Aldus gewijzigd werd de koop definitief afgesloten, welke in drie termijnen moest worden voldaan, nl. f 4000.- in Juni 1637, f 3700.- in Augustus of half September en f 3700.- in Februari 1638. De koper zou geen schadeloosstelling kunnen bedingen voor tulpen, die 'mochten comen uyt te gaen, bederven, veranderen, gestolen werden ofte eenich ongeluck, bedacht ende niet bedacht treffen'. De koper moest ook den verkoop van een aantal reeds door Boortens aan anderen te voren verkochte tulpen gestand doen, tegen de daarbij overeengekomen prijzen, maar indien, wegens den 'groote ende extreme val' van onlangs, de koopers die tulpen niet in ontvangst zouden willen nemen, zal Gerritsz ze moeten behouden of met hen tot overeenstemming trachten te komen, echter zonder dat Boortens daarin gemengd zal worden of er eenige schade van zal hebben. Ten slotte kwamen zij overeen, naar aanleiding van de verwachte besluiten van de Staten en andere overheidsorganen waarvan 'vastelijck wort geloofd' dat ze genomen zullen worden, dat zij zich daar-

aan niet zullen storen, maar hun overeenkomst gestand zullen doen, ter zekerheid waarvan zij zich zelf en al hun roerende en onroerende goederen verbinden.

Uit deze transactie blijkt niet alleen dat deze kooper, toen de crisis op zijn hoogst was, genoeg vertrouwen in de toekomst van de tulp had om daarin een aanzienlijk bedrag vast te leggen, maar ook weerlegt zij nadrukkelijk de meening, als zouden de tulpen na den val volkomen waardeloos zijn geworden.

De lotgevallen van een verwaarloosd tulpenkraampje behorende tot een desolaten boedel kunnen gedurende drie jaar in de notarieele protocollen¹³⁾ op den voet worden gevolgd. De Haarlemsche burgemeester Johan de Waal en de oudschepen Cornelis Guldewagen, wier betrekking tot het geval in deze documenten niet tot uitdrukking komt, lieten van elke handeling een notarieele verklaring opmaken. Uit het onderling verband dier stukken kan het volgende worden afgeleid.

Anthony van Flory te Wassenaar, van wien op tulpengebied alleen bekend is, dat een *Duc*-verscheidenheid zijn naam draagt, was insolvent en de deurwaarder Anthonis Gouteris aangesteld als curator van den desolaten boedel.

In den bloeitijd van 1635 bezocht de chirurgijn Cornelis Coper Flory's tuin te Wassenaar om zijn tulpen te zien en eventueel daarvan te koopen. Hij vond ze echter de moeite noch de kosten van de reis waard en vertrok onverrichter zake zonder er één stuiver voor te bieden.

Het volgend jaar bezichtigden Arent Fabricius, gecommitteerde raad ter Admiraliteit van Haarlem, met het echtpaar Van Raephorst dezelfde tulpen; hij vond ze zoo slecht en onbeduidend, dat hij den geheelen voorraad geen 100 gulden waard achtte.

Deze tulpen verhuisden daarna naar den tuin aan den Stadssingel buiten de Kruispoort van Cornelis Guldewagen, waar zij geplant werden ten profijte, schade en risico van de crediteuren van Van Flory. Hiervan was niet veel te verwachten, want de bollen waren in Wassenaar reeds geplant geweest, in Februari opgenomen en

daarna in dezelfde maand door Barent Cardoes en Leendert Dirxsz Bodsaert in goede, wel bereide aarde geplant. Het was een hoeveelheid van 1300 bollen, die reeds uitgelopen waren en wortels gemaakt hadden.

Zooals te voorzien was, kwam er van deze tulpen vrijwel niets terecht. Volgens het getuigenis van Fabricius en Coper, die ze in den bloeitijd van '36 bezichtigden, hadden de meeste niet gebloeid, en de weinige die in bloem kwamen, waren van zoo geringe waarde, dat zij er geen zes stuivers voor zouden willen besteden. Ook Cardoes en Bodsaert bevonden in den bloeitijd, dat de bollen slecht en bijna waardeloos waren, en dat zij ze, zelfs als de tulpen haar hooge waarde hadden behouden, er den grond en de moeite niet voor over zouden hebben. Door het onverstandige overplanten waren er nog maar de helft overgebleven, en onder die welke bloeiden, was er niet één ter waarde van ten hoogste vier tot zes stuivers.

Nadat De Waal en Guldewagen in Juni 1937 den deurwaarder-curator hadden gesommeerd de bollen te doen opnemen, geschiedde dit in die maand door Cardoes en Bodsaert. De oogst bestond uit 2150 bollen, groot en klein met de jongen, die zij, in behoorlijk drogen toestand in een houten kistje zoodanig verpakt hebben, dat ze niet konden beschadigen. Dit kistje werd onder berusting gegeven van den procureur Cornelis van Hyselendoorn in Den Haag en de deurwaarder werd gesommeerd verder voor de bollen te zorgen.

De bollen zijn toen geplant in den tuin van den commissaris Guldemonde in Den Haag, waar Willem Schoneus (een der ondertekenaars van het notarieel accoord) en Cornelis van Breugel van Amsterdam in den bloeitijd vaststelden, dat de tulpen dooreengenomen slecht en van weinig waarde waren. Zij achtten ze alle tezamen geen 50 gulden waard.

Wat er verder geschied is, blijkt uit de notarieele protocollen niet. Anthony van Flory's crediteuren-zullen er in ieder geval geen of zeer weinig profijt van getrokken hebben.

Het hier verhaalde geval is op zich zelf uitermate onbelangrijk, maar de wijze, waarop het door de belanghebbenden behandeld is, geeft een zeer gunstigen indruk van de nauwgezetheid, die daarbij betoond werd. Alle maatregelen, die genomen konden worden, werden uitgevoerd, geregeld werd de toestand der bollen door getuigen, aan wier oordeel waarde gehecht mocht worden, vastgesteld en van hun verklaringen een acte opgemaakt, in één woord de afwikkeling van dit onbeduidende zaakje was in alle opzichten correct. Ook uit dit geval blijkt, dat de tulpenhandel, buiten de excessen van de speculatie, op degelijken grondslag berustte en dat men gezonde opvattingen had over wederzijdsche verplichtingen. Deze indruk wordt bij andere gevallen bevestigd. De speculatie was een kwaad, dat uitgeroeid moest worden, omdat het vele lagen der bevolking tot ellende dreigde te brengen, maar zij, die in deze periode alleen de speculatie zien, vergeten, dat daarnaast ook nog een normale tulpenhandel bestond. Ware deze er niet geweest, dan had het herstel niet zoo spoedig kunnen komen, zou de liquidatie van de crisis een veel schokkender verloop hebben gehad en was er misschien van export naar het buitenland niets gekomen.

Dat de tulpenteelt aan de crisis van 1637 niet te gronde ging, is ook af te leiden uit de tulpenboeken. De teekeningen van Judith Leyster⁷³⁾ en Jacob Marrel⁶⁵⁻⁶⁶⁾ zijn ten deele van jaartallen voorzien, waaruit blijkt, dat ze nog in 1637 tot 1646 vervaardigd zijn. Het is duidelijk, dat de opdrachtgevers, indien de crisis de vernietiging van den tulpenhandel had beteekend, den schilders hun taak niet zouden hebben laten voltooien. Een ander tulpenboek⁶³⁾ werd tusschen 1667 en 1674 uitgevoerd; het prachtige florilegium van De Geest⁷⁵⁾, dat zich te Rome bevindt, is van 1668.

De bewering van Max Wirth (1822-1900)¹⁷⁾, die trouwens geen bronnen opgeeft, als zoude ons land vele jaren noodig hebben gehad om van de gevolgen van den windhandel te herstellen, komt mij dan ook onjuist voor.

Integendeel, er is, bij kennisneming van de gegevens uit den tijd zelf, reden tot verbazing over het voorspoedig en snel verloop van het herstel.

De prijzen bleven in de jaren na den windhandel, al was het lekkerste vet van den ketel, nog zeer behoorlijk en staken verre uit boven het criterium, dat in crisisdagen in onzen tijd als het boer en tuinder rechtens toekomende minimum voor den door hen te kweeken produkten werd beschouwd, namelijk teeltkosten plus matige winst. De tulpenteelt, bevrijd van buitensporigheden, bleef een zeer loonend bedrijf.

Immers, de tulp bleef in de gunst en handhaafde haar vooraanstaande plaats onder de tuinbloemen in binnen en buitenland. De verhalen over den windhandel, die weldra het buitenland bereikten, deden daar de belangstelling van de tulp stijgen. De handleidingen voor bloementeelt en tuinaanleg in alle talen wijden zonder uitzondering in de tweede helft der 17e eeuw veel aandacht aan de tulp en nemen meestal lange naamlijsten van soorten op. Het sortiment bestond oorspronkelijk goeddeels uit die verscheidenheden, welke in den windhandel op den voorgrond waren getreden. De namen dezer soorten leverden voor buitenlanders nog al bezwaar op; zij werden soms tot onherkenbaar wordens toe verminkt. In Engeland⁸⁴⁾ werd *Lac van Rijn* verhaspeld tot *Lac Verine*, *Admiraal Krijntjes* tot *Admiraal Crinki*, *Sweemende Jan Gerritz* tot *Zweman John Garet*, enz.

Deze soorten moesten dus ten behoeve van de aanvragen uit het buitenland worden voortgeteeld. De bloembollenexport werd van toen af een geregeld bedrijf. Het was slechts in weinige handen en de kwantiteit van den uitvoer was gering, daar men hechtte aan verzamelingen van zooveel mogelijk verscheidenheden, één bol per soort, maar geen bollen gebruikt werden voor kleureffect in den tuin of groote aanplantingen in parken.

In 1643 verscheen te Amsterdam een herdruks der Samenspraken van Waermondts en Gaergoedt⁷⁸⁻⁸⁰⁾ en van een aantal andere pamfletten^{81, 82)} uit de dagen van

1636 en 37. Wat is de beteekenis van dien herdruk geweest? Was de herinnering aan hetgeen pas zes jaar geleden was voorgevallen reeds vervaagd, of was de belangstelling daarvoor steeds zoo levendig gebleven, dat een herdruk van die ééndagslectuur een winstgevende onderneming verwacht mocht worden te zijn? Of achtte men een weder opleving van de speculatie in een of anderen vorm niet uitgesloten en had daarom de herdruk van 1643 de beteekenis van een waarschuwing tegen een herhaling der buitensporigheden? Dat de geschriften ter verdediging der floristen hierin niet werden opgenomen, kan een aanwijzing in die richting zijn.

Het valt niet na te gaan. Gelukkig bleven nieuwe excessen uit. De tulpenhandel werd op volkomen normale en gezonde wijze voortgezet. Dit ware niet mogelijk geweest, indien ook niet reeds tijdens den windhandel de betrouwbare en vakkundige tulpenkweekers - en dit geldt zoowel de talrijke liefhebbers als de weinige vaklieden - zorgedragen hadden voor het zuiver en soortecht houden van hun sortiment, zoodat een goede basis voor een op vertrouwen gevestigden uitvoerhandel aanwezig was.

Thans begon Haarlem zich van de andere steden van den windhandel los te maken. De bodem in het zuidelijk stadsdeel, waar de tulpentuintjes in hoofdzaak gelegen waren, bestond uit zandgrond, die voor de bollenteelt bij uitstek geschikt bleek. In de andere steden waren deze gunstige voorwaarden niet aanwezig.

Zoo ontwikkelde zich Haarlem als zetel der bollenteelt. Ruim anderhalve eeuw bleef de teelt tot de stad zelve beperkt. De eenige exporteurs van bloembollen waren te Haarlem, zij het ook buiten de stadspoorten, gevestigd. Toen hun tuinen te klein werden om in de behoefte van den zich uitbreidenden export te voorzien, huurden of kochten enkelen hunner bescheiden stukken land onder Overveen, althans in de naaste omgeving der stad. Hieruit moet echter geenszins worden afgeleid, dat er toen reeds iets zou zijn geweest wat op bollenvelden,

zooals wij die kennen, geleek. Hiervan begint eerst, in zeer bescheiden mate, sprake te komen in het begin der 19e eeuw, toen de aard der tulpenteelt zich gewijzigd had ter voldoening aan de nieuwe eischen van tuinaanleg en aan de behoefte aan bollen ter vervroeging in potten en op glazen in huis.

Maar zoozeer waren en bleven de begrippen 'Haarlem' en 'bloembollen' ineengestrengeld, dat nog in de laatste jaren der 19e eeuw, toen de teelt zich reeds lang over een belangrijk deel van Zuid- en Noord-Holland had uitgebreid, de exporteurs te Hillegom, ja zelfs te Lisse en te Sassenheim de toevoeging 'nabij Haarlem' aan hun plaatsnamen op hun prijscouranten onvermijdelijk achtten. Thans leert ons het poststempel van Lisse (gesubsidieerd door die gemeente), dat daar het centrum der bollenteelt gelegen is.

V. De lotgevallen van de tulp na den windhandel

Een der meest gestelde vragen met betrekking tot de tulpomanie is deze, of er van de destijds bestaande verscheidenheden op den huidigen dag nog aanwezig zijn? Hierop luidt het antwoord, op een zeer enkele uitzondering na, ontkennend.

Door onderlinge vergelijking vielen allengs de minderwaardige verscheidenheden af. Er kwamen er trouwens veel te veel. Het is begrijpelijk, dat in de dagen der abnormaal hooge prijzen iedereen alle tulpenverscheidenheden en eigen zaailingen aanhield, zonder voldoende kritiek op de kwaliteit, en dat dientengevolge het sortiment veel te omvangrijk werd en een groot aantal tulpen bevatte, die te veel op elkaar geleken of te onbelangrijk waren om een blijvende plaats in de verzamelingen in te nemen. Zwakke en slecht voorttelende verscheidenheden vielen eveneens af. Toch handhaafden verscheidene der tulpen uit den windhandeltijd zich nog in de 18e eeuw. In den catalogus van Barend Cardoes⁸⁷⁾ - vermoedelijk de kleinzoon van den tulpendeskundige van de voorafgaande eeuw - worden een 25-tal der laatbloeiende verscheidenheden aangeboden voor 1 tot 3 stuivers per bol, en een 15-tal vroegbloeiende. De laatbloeiende zijn in de prijslijsten van de tweede helft der 18e eeuw op een heel enkele uitzondering na verdwenen. Daarentegen handhaven de vroege zich langer, eenige tot het begin der 19e eeuw en een paar zelfs tot het eind dier eeuw.

Dit verschijnsel is verklaarbaar door de goede kwaliteiten der uit Rijssel en omgeving ingevoerde late tulpen, die de oudere verre overtroffen en aan de hoogere eischen, waaraan het gewijzigde schoonheidsideaal voor de tulp moest voldoen, beter beantwoordden dan de Hollandsche aanwinsten. De vroege tulpen daarentegen bleven op hetzelfde peil staan; eerst in het begin der 19e eeuw gaf de nieuw opgekomen perkbeplanting den stoot tot het aanwinnen van betere vroege tulpen ter versterking van het sortiment voor dit doel. Toch konden *Lac van Rijn*, *Rood en geel van Leiden*, *Wit en rood Boode* onder de vroege zich nog tot het eind der 19e eeuw handhaven. Van de laatbloeiende is zelfs thans nog *Somerschoon* een gezochte verscheidenheid gebleven.

De levendige belangstelling, die niet in 't minst door den windhandel in het buitenland voor de tulp was opgewekt, vond bevrediging in een reeks van uitgaven, waarin wenken werden gegeven voor de behandeling der bollen en uitgebreide soortenlijsten werden aanbevolen.

In Frankrijk schreef de la Chesnée Monstereuil in 1654 een monografie⁸³⁾ over de tulp, die, ondanks de bescherming van het koninklijk privilege, herhaaldelijk door anderen vrijmoedig werd nagedrukt.

In Duitschland bezat Markgraaf Karel Willem van Baden Durlach (1709-1738) een tulpencollectie van 4000 verscheidenheden, waarvan jaarlijks een gedrukte catalogus⁸⁸⁾ werd uitgegeven met vermelding van de namen der leveranciers van de bollen in Nederland, Brussel, Rijssel en Hamburg. Er wordt van hem verhaald, dat hij elk jaar eenige weken te Haarlem in een voor hem gehuurd en ingericht huis vertoefde voor het inkoopen van tulpen. Deze legende vindt echter geen bevestiging in eenig betrouwbaar gegeven. De verschijning van 'Die Tulpe zum Ruhm ihres Schöpfers und Vergnügung edler Gemüther, beschrieben von dem Verfasser derer Gedancken über das Reich derer Blumen'⁹⁰⁾ in 1741 is een bewijs te meer, dat de tulp ook in Duitschland zich een

blijvende plaats in de belangstelling der bloemenliefhebbers veroverd had.

De tulp van Vlaanderen - Noord-Frankrijk daaronder begrepen - begon al in de 17e eeuw zeer spoedig te verschillen van de in Nederland gekweekte verscheidenheden. De Fransche tulipisten gaven de voorkeur aan ronde bloemen op stevige, lange stengels, en kozen uit hun zaailingen bij voorkeur diegene uit, welke aan deze eischen voldeden. Ook legden zij zich toe op het verkrijgen van kleurencombinaties op lichtgelen grond, die men toen 'bizarden' begon te noemen. Het is niet te ontkennen, dat deze tulpen de destijds bestaande Nederlandsche in schoonheid en sierlijkheid overtroffen. De Haarlemsche bloemisten van de 18e eeuw vulden dan ook hun sortimenten geregeld met de beste Vlaamsche aanwinsten aan. Er is van dit Vlaamsche tulpencentrum groote invloed op de ontwikkeling der tulp uitgegaan, die nog tot in de (uit Rijssel afkomstige) Darwintulpen te bespeuren valt.

De voortreffelijkste onder de Vlaamsche tulpen werden in een afzonderlijke klasse, die der baguetten, gerangschikt. Vooral deze waren alom gezocht tegen zeer hoge prijzen. Ook in Nederland beijverden de liefhebbers zich deze in hun collecties op te nemen.

Over de bijzondere belangstelling, die dezen in de eerste jaren der 18e eeuw voor de tulp koesterden, zijn ons merkwaardige bijzonderheden bekend geworden uit de boekerij der Nederlandsche familie Fagel, in Trinity College te Dublin. Foto's van de daarin aanwezige bollenprijzlijsten toonden aan, dat dit geen eigenlijke handelscatalogi waren, maar notities van tulpenveilingen van particuliere verzamelingen. De gegoede burgers uit Den Haag, Rotterdam en andere plaatsen wedijverden met elkaar in het aanhouden van uitgebreide tulpencollecties, die in bakken werden geplant. De uit Frankrijk ingevoerde 'baguetten' waren daaronder de kostbaarste: de prijzen van deze wisselden van 10 tot 350 gulden per bol. De collectie van den advocaat Bartholomeus van Leeuwen

in Den Haag werd geveild op 17 Mei 1707. Deze verkoop werd bekend gemaakt op biljetten van 42 bij 33 cM., onder het hoofd: Lijste van het beste bedt Tulpanen, soo als de selve genumbert opgeveylt en verkocht sullen werden' enz. De 130 aangeboden bollen werden verkocht voor 3858 gulden of gemiddeld 30 gulden per bol. De hoogste prijs werd besteed voor de Baguet *Veldmaarschalk Averqercq*, die 321 gulden opbracht. Een der bekende Haarlemsche bloemisten, Voorhelm, gaf 195 gulden voor de baguet *Schoon Aethiopia*. Denzelfden dag werd op die veiling nog een bed met 120 jonge tulpebollen verkocht voor 358 gulden. Het bed bestond uit 20 rijen, elk van 6 bollen, soms alle verschillend, terwijl op andere rijen 2 tot 6 bollen van dezelfde verscheidenheid waren geplant. Elke rij werd afzonderlijk geveild.

De Rotterdamsche koopman Henricus van der Heym, die van 1697 tot 1720 een tuin buiten die stad bezat, veilde blijkens een gedrukte 'notitie' van acht bladzijden octavo, op 16 Mei 1708, twee bedden tulpen, waarin 240 bollen geplant waren. De opbrengst was 8662 gulden, of gemiddeld 36 gulden per bol. De hoogste prijzen bracht de baguet *L'impériale* of *Frère No. 1* op, waarvan vier bollen resp. voor 140, 336, 204 en 276 gulden werden verkocht.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat in dien tijd, waarin van windhandel geen sprake was, een levendige vraag bestond naar goede nieuwigheden. Verscheidene nieuwe zaailingen op 'conquesten' worden in de lijsten vermeld, dikwijls vergezeld van de namen der winners. Van der Heym zelf won waarschijnlijk de baguetten No. 1 van 1696 en No. 1 van 1697, evenals Baguet conquest 1701 en No. 1 en 2 van 1703.

Van Royen, van wien verder niets bekend is met betrekking tot de tulpenteelt, was de winner van een zaailing, die in den handel bekend bleef als *conquest van Royen*, maar geen definitieven naam ontving.

Potteau, vermoedelijk een Vlaamsch kweeker, moet een verdienstelijk winner van tulpen zijn geweest, want

zijn baguetten 1-4 werden op de veiling bij Van der Heym verkocht.

In het stedelijk archief te Leiden bevindt zich een merkwaardige brief gericht aan den bovenvermelde advocaat door Jacob Bart, die op 26 Juni 1709 uit Utrecht rapporteerde over 'onze' tulpen. Bart was voor een derde deel eigenaar van drie bollen van baguettulpen tot een gezamenlijke waarde van 720 gulden, n.l. *Perel van der Hooge*, *La Torre* en *Grand mogul*. Hij had ze in Mei 1708 gekocht van Philips van Borssele van der Hooge in Zeeland met twee deelgenooten, Jan Uytewael en Cornelis van Luchtenburgh. Het volgend jaar had Bart de helft van zijn aandeel aan Van Leeuwen overgedaan voor 120 gulden, en zoo had de advocaat belang gekregen bij deze tulpen. Bart bereisde, hetzij voor eigen risico, hetzij in opdracht van Van Leeuwen, het geheele land om hun gemeenschappelijk eigendom te controleeren en waardevolle nieuwigheden op te sporen. De bollen stonden namelijk in de tuinen van de heeren Uytewael en Luchtenburgh geplant. Zij waren nu gerooid en Bart kon over den toestand der bollen gunstig rapporteeren. *La Torre* had een 'seer groot jonck', en een kleintje van 13 à 16 azen gemaakt. *Perel van der Hooge* een 'fray jonck' van omtrent 40 à 50 azen, *Mogol* geen jonge bollen. Bart zou trachten 400 eenkleurige tulpen te verkoopen, waarvoor hij een bod van f 15.- per 100 ontvangen had. Hij hoopte voor Van Leeuwen een jong bolletje van de vermaarde *Premier noble* te kunnen meebrengen en kon, als deze daarin toestemde, een bolletje voor hem koopen van *Juweel van Utrecht*, 'die soodanigh in schoonheyt uytmunt, dat men bijna tot noch toe sijns gelijk [niet] gesien heeft'.

Het antwoord van Van Leeuwen is niet bekend. Na zijn dood in 1710 werden zijn bollen onder leiding van Jacob Otten, schout van Sassenheim, op last van de Weeskamer te Leiden, die de zorg voor de nagelaten kinderen had, verkocht. Zij brachten ongeveer 1100 gulden op. Bart had met zijne mededeelgenooten Van Leeuwen's

1/6 portie in de drie baguetten gedeeld. Hij had toen gekregen een grooten bol van *La Torre*, één van *Grand Mogol* en een zeer klein jong van *Perel van der Hooge*. Nu was echter de *La Torre* doodgegaan, waarvan hij aan Otten kennis gegeven had, zooals men behoort te doen 'als die bloemen niet één man toebehooren'. Op 26 Augustus 1712 zond hij hiervan ook bericht aan Heeren Weesmeesteren, met verzoek hier order op te stellen.

Het hier medegedeelde geval is een zeer overtuigend bewijs van de levendige, ja bijna hartstochtelijke tulpenliefhebberij dier dagen. Het ging nu uitsluitend om de schoonheid der bloem; speculatieve bedoelingen kwamen daarbij niet in aanmerking, al zullen de hoge prijzen der zeldzaamste verscheidenheden den trots der bezitters wel gestreeld hebben. Zoo heeft de tulp door alle tijden heen steeds een geheimzinnige aantrekkingskracht geoeffend op hen, die ze in haren ban gevangen had.

Het besteden van hoge prijzen voor tulpen in normale omstandigheden werpt een ander licht op die van den windhandel, hoewel de laatste natuurlijk geheel onverantwoordelijk waren en de eerste geheel uit eigen aandrang voor een bloem van groote schoonheid werden besteed. Zoo was het ook nog in het laatst der 18e eeuw, toen het de beroemde *Louis XVI*-tulp gold. Deze was in 1776 door een liefhebber, wiens naam verloren is gegaan, gewonnen. Hij scheen de waarde van zijn schat niet te kennen, want hij verkocht den bol aan een handelskweker, wiens collectie in handen kwam van den herbergier Delezennes te Duinkerken.

In Nederland werd de *Louis XVI* voor 't eerst aangeboden door den bloemist M. van Nieuwkerken te Haarlem in 1789 voor 250 gulden per bol. In 't volgend voorjaar noodigde hij zijn vakgenooten ter bezichtiging van deze eenige bloem in zijn tuin uit. Zelfs Schneevoegt en Kreps, die de beste tulpencollecties van Nederland bezaten, moesten de onloochenbare voortreffelijkheid der nieuwe tulp erkennen. Van Nieuwkerken vertelde hun

den bol ontvangen te hebben van zijn zoon. die in betrekking was op La Bagatelle, eigendom van den Hertog van Orléans, Philippe Egalité. Schneevoogt zag terstond in, dat deze tulp niet te Parijs gewonnen kon zijn, maar van Vlaamschen oorsprong moest wezen, op grond van het verschil in smaak van de Fransche en Vlaamsche winners. Schneevoogt, die in geregelde betrekking stond tot tuinders en liefhebbers in Vlaanderen, welke hij op vaste tijden bezocht voor den aankoop van tulpen voor zijn collectie, schreef aan twee mannen, die voor gezamenlijke rekening tulpen kweekten. Deze kochten voor f 600.- een bol van Delezennes, dien ze naar Nederland zonden en een tweede voor zichzelf, waarvan zij een voorraad kweekten voor levering aan de Vlaamsche liefhebbers.

Pas had Schneevoogt den *Louis XVI*-bol ontvangen, toen hij bezocht werd door een Franschman, wiens naam in de aantekeningen, die Schneevoogts kleinzoon in 1874 te boek stelde en later in het Weekblad voor Bloembollencultuur werden opgenomen, niet vermeld wordt. Het moet wel Delezennes geweest zijn, want hij vertelde de bollen geleverd te hebben, zoowel aan Van Nieuwkerken's zoon als aan de twee Vlamingen. Thans wenschte hij opnieuw een bol te verkoopen, dien hij tevergeefs aan Van Nieuwkerken had aangeboden, daar deze niet over contanten beschikte.

Denzelfden dag ontving Schneevoogt een aanvraag van een Londensch bloemist, die van de zeldzame bloem gehoord had en 20 guineas voor een bol bood. Schneevoogt kocht terstond den bol tegen contante betaling, maar weigerde het bod uit Londen. Het volgend jaar, toen Van Nieuwkerken genoodzaakt was zijn geheelen voorraad te verkoopen, kocht Schneevoogt diens *Louis XVI* voor f 150.- en zond dezen naar Engeland. In 1800 zag zijn zoon op reis aldaar de tulp in de collectie van den opvolger van den kooper; de prijs was toen nog 20 guineas, in 1821 was de particuliere prijs tot 12 guineas per stuk gezakt. Daar deze verscheidenheid zeer

langzaam voortkweekt, bleef de prijs langen tijd tamelijk hoog, totdat de Vlaamsche tulp de gunst der liefhebbers verloor. Onder de violetten werd *Louis XVI* als het ideaal beschouwd, maar men kon niet vertrouwen op de standvastigheid der bloemen. Dezelfde bol, die pas nog in het oog der kenners volmaakste bloem had voortgebracht, leverde het volgend jaar een volkomen minder waardige. Desniettemin stond de *Louis XVI* in alle landen in even hoog aanzien, ofschoon Engeland, Vlaanderen en Nederland elk haar eigen schoonheidsstandaard voor tulpen in eere hielden.

De schoonheidseischen verschilden in hooge mate van die, welke in den eersten tijd van de Turken overgenomen waren. Inplaats van bloemen met spitse puntige, traden die met ronde, breede bloembladen, de stengel moest lang en stevig zijn en de kleurverdeeling in de bloem was aan bepaalde regels gebonden. In de eerste helft der 19e eeuw hielden zoowel in Noord-Frankrijk als in Engeland speciale vereenigingen van tulpenvrienden jaarlijks tentoonstellingen en inspectie van collecties in de tuinen, waarbij zeer begeerde eereprijzen werden toegekend.

Deze voortdurende ononderbroken belangstelling voor de tulp, die in de laatste halve eeuw in geheel nieuwe banen is geleid, waarop wij haar echter niet zullen volgen, kan misschien het best verklaard worden uit de geheimzinnige aantrekkingskracht, die door alle eeuwen heen van deze bloem is uitgegaan en ook haar deel mag hebben gehad aan de tulpomanie.

VI. De tulpomanie in literatuur en schilderkunst

De wijze, waarop in verschillende landen op de tulpomanie is gereageerd, loopt zeer uiteen. In Duitschland is zij onderwerp geworden van wetenschappelijke betoogen op economisch en juridisch gebied. Voorbeelden hiervan zijn Joh. Beckmann in zijn *Geschichte der Erfindungen* (1780), Wirth in zijn *Geschichte der Handelscrizen* (1858), Stammler in zijn *Deutsches Rechtsleben im alten Reich* (1928).

In Frankrijk daarentegen werd de windhandel welkome aanleiding tot vroolijk en kleurrijk tooneel en romantische fantasie. Ook voor zoover Fransche schilders de tulpomanie tot onderwerp kozen, vierde hun verbeelding hoogtij.

Van die uitingen op het gebied van literatuur en schilderkunst geeft dit hoofdstuk een overzicht.

Het bekendste geval van dezen aard is *La tulipe noire*⁹⁷⁾ van Alexandre Dumas (1802-1870), wiens roman (verschenen in 1850) zich in 1672 afspeelt. Het verhaal staat derhalve niet rechtstreeks met den windhandel in betrekking, maar is toch op de hooge waarde van zeldzame tulpen gegrond. De schrijver heeft zich echter door de zucht om zwarte bloemen te verkrijgen, waarvoor omstreeks het midden der 19e eeuw zekere voorliefde bestond, laten verleiden om het te doen voorkomen, alsof dit ook het hoogste ideaal was in de 17e eeuw. Dit is een dwaling: ook in 1672 waren, evenals in de vooraf-

gaande decennia, de gestreepte of gevlamde tulpen alleen in tel. Wel heeft omgekeerd de titel van Dumas' roman de naamgeving beïnvloed van de donkerst gekleurde verscheidenheid der in 1889 in den handel gebrachte eenkleurige Darwintulpen.

Dumas neemt het niet nauw met de geschiedkundige feiten. Hij laat Willem III getuige zijn van den moord op De Witten en zelfs persoonlijk den sleutel van het tolhek van Scheveningen in ontvangst nemen om hen te beletten Den Haag te verlaten. Van een, door Dumas verzonnen, mislukte poging daartoe is de prins, gehuld in een mantel en met een fijnen zakdoek voor het gelaat, getuige, waarna hij, als de moord heeft plaats gehad, ijlings naar zijn kamp te Alphen vertrekt.

Evenmin blijkt de auteur eenig begrip te hebben van de natuur van de tulp. Hij laat wilde tulpen door Vlamingen en Portugeezen (!) invoeren uit Bengalen en Ceylon, waar nooit een tulp gegroeid heeft. Hij laat de zeldzaamste tulpen in potten planten in April, in enkele dagen boven de aarde komen en binnen een paar weken volmaakt in bloei staan. Hij schijnt te meenen, dat men in een paar jaar uit een roode tulp, over bruin en donkerbruin tot een zwarte bloem kan komen uit zaad. Langs dien weg zouden echter voor elke kleur ten minste zes jaren noodig zijn geweest en zouden, als alles volgens programma verliep, achttien jaar verlopen zijn, alvorens het resultaat bereikt kon worden; in den roman zijn hiervoor slechts een paar jaar beschikbaar. Maar deze - destijds trouwens onbekende - methode zweeft Dumas niet voor oogen; hij laat de tulpenzaden begieten met stoffen, die de kleuren der bloemen kunnen wijzigen, waarna er andere zaden op werden geënt! Die welke een zwarte kleur moesten geven, werden van het licht afgesloten; de aanstaande roode aan het zonlicht blootgesteld. Wanneer Dumas een phantastisch sprookje geschreven had, zou hem van dezen onzin geen verwijt gemaakt kunnen worden; in een quasi-historischen roman is hij misplaatst.

Het uitgangspunt van den roman is een dossier geheime stukken, die Cornelis de Wit met den Franschen minister Louvois heeft gewisseld - historisch niet verantwoord - welke hij bij zijn petekind, Dr. Cornelis van Baerle te Dordrecht in veiligheid laat brengen door een vertrouwden bode. Hij voegt er een boodschap bij op een uit zijn Bijbel-gescheurde bladzijde, waarbij hij ongelezen vernietiging van het dossier vraagt. Van Baerle is een ongehuwde, vermogende jongeman van 28 jaar, die opgaat in zijn liefhebberij voor tulpen. Zijn buurman Isaac Boxtel is eveneens tulpenliefhebber, maar is zeer naijverig op Van Baerle's uitgebreider en kostbaarder verzameling. Hij bespiedt hem dagelijks met een verrekijker, zoowel bij zijn tuinwerk als op zijn droogzolder. Beiden trachtten te voldoen aan een door het tulpengenootschap te Haarlem uitgeschreven prijsvraag van 100.000 gulden voor een zwarte tulp. Het zal overbodig zijn op te merken, dat dit genootschap slechts in de verbeelding van den schrijver bestaat, en evenals de prijsuitloving historisch onjuist is.

Om de tulpen van zijn mededinger te vernielen, ontziet Boxtel zich niet om twee katten, aan elkaar gebonden aan de pooten, in diens tuin te slingeren, maar de zwarte tulpen blijven daarbij gespaard. Boxtel had evenwel nog veel gevaarlijke pijlen op zijn boog. Met zijn verrekijker had hij bespied, dat Van Baerle in het bezit was gekomen van het dossier en op zijn aanwijzing werd deze gevangen genomen. Hij had nog juist den tijd drie bollen van de tulp, die, naar hij hoopte, een zwarte bloem zou voortbrengen, in het blad uit den Bijbel van Cornelis de Wit te pakken. Naar Den Haag vervoerd, wordt hij wegens hoogverraad ter dood veroordeeld, hetgeen door den prins in levenslange opsluiting gewijzigd wordt. Zijn straftijd moet hij op het slot Loevestein doorbrengen. Hierheen wordt als cipier overgeplaatst Gryphus, te voren als zoodanig aangesteld aan de Gevangenpoort, waar Van Baerle met hem en zijn lieftallige dochter Rosa in aanraking is gekomen. Thans ontmoeten de jongelieden

elkaar weder op Loevestein, waar zich, achter de hen scheidende tralies, een liefdesidylle tusschen hen ontwikkelt. Rosa had reeds bij de Gevangenpoort haar belangstelling in Van Baerle getoond door hem een aanbod tot ontsnapping te doen, waarvan hij echter geen gebruik wilde maken. Vóór zijn veroordeeling vertrouwt hij haar de drie tulpebollen toe.

Intusschen maakt Boxtel van Van Baerle's afwezigheid uit Dordrecht gebruik om heimelijk in zijn tuin te komen, waar hij echter de zwarte tulpen niet vindt. Hij dringt daarna onder den naam Jacob Gisels in Loevestein door, waar Rosa de tulpen naar de aanwijzingen van Van Baerle behandelt. Een der bollen, die in een aarden pot in zijn verblijf stond, wordt uit wantrouwen door Gryphus vernietigd; op de andere blijft Boxtel loeren. De idylle tusschen de gelieven dreigt verstoord te worden door Van Baerle's grootere liefde voor zijn tulp dan voor Rosa, maar na eenige dagen pruijen komt dit terecht. De tulp begint nu te bloeien en Rosa, die onder de bedrijven door van Van Baerle lezen en schrijven geleerd heeft, kondigt de verschijning der zwarte tulp op het tulpencongres te Haarlem in een brief aan den voorzitter, tevens burgemeester, aan. Boxtel steelt echter op een oogenblik van Rosa's afwezigheid, de bloeiende tulp en vertrekt daarmede naar Haarlem. Zoodra de diefstal bemerkt is, weet Rosa ook naar Haarlem te komen, waar zij zich tevergeefs tot den burgemeester wendt. Noch hij, noch de prins, die reeds aanwezig is om den volgenden dag persoonlijk den prijs uit te reiken, zijn overtuigd dat Boxtel de dief is. Maar bij een soort van kruisverhoor, waarbij ook Boxtel tegenwoordig is, haalt Rosa den derden bol te voorschijn in het blad uit den Bijbel, waarop de boodschap van Cornelis de Wit geschreven staat, die Van Baerle's onschuld bewees. Zonder een beslissing te nemen beeindigt de prins het verhoor. Op Loevestein was Van Baerle's behandeling door Gryphus hoe langer hoe slechter geworden, totdat hij zich zelfs tot een vechtpartij met den cipier verleiden liet. Juist nadat dit geschied was,

werd Van Baerle uit Loevestein weggehaald in een wagen, die hem, naar hij vreesde, voor een rechtbank zou brengen wegens zijn verzet. Hij werd evenwel naar Haarlem gebracht, waar hij te midden van het tulpenfeest aankomt. De zwarte tulp wordt in optocht rondgedragen en de prijs zal binnen enkele oogenblikken op het stadhuis door Boxtel uit de handen van den prins worden ontvangen. Maar als deze verzoekt den eigenaar van de tulp voor hem te geleiden, wordt Rosa voor den prins gebracht. Haar wordt de 100.000 gulden prijs toegekend voor de tulp *nigra Rosa Barleënsis*. De prins legt Rosa's hand in die van Van Baerle en Boxtel wordt op het juiste oogenblik doodelijk door een beroerte getroffen. Van Baerle wordt uit de gevangenschap ontslagen en zijn verbeurd verklaarde goederen worden hem teruggegeven. Het jonge paar vestigt zich te Dordrecht, waar Gryphus aangesteld wordt om als een Cerberus de tulpen te bewaken.

De roman van Dumas heeft in de eerste jaren van de filmindustrie als gegeven gediend voor de vervaardiging van een gelijknamige film, welke later nog eens in geheel nieuwe opmaak is vertoond.

In 1880 had de eerste voorstelling plaats van L'admiral⁹⁸), een blijspel in twee bedrijven in verzen van Jacques Normand (1848-1931). Het werd opgevoerd in het Gymnase-Theater en beleefde heropvoeringen door het Théâtre français in 1895. Een zeker succes kan derhalve dit stuk niet ontzegd worden. Maar het blijft een zonderling produkt, want de tulpomanie valt hier samen met den inval der Franschen in ons land in 1795.

Het stuk speelt in den winter en het decor stelt een rijk Hollandsch vertrek voor met langs den muur een groote verzameling tulpen in bloei in een kleine broeikas, waarboven op planken hoeveelheden bollen en zakjes met zaad zijn geplaatst. Deze omschrijving geeft een sprekend beeld van de volslagen onwetendheid van den schrijver over zijn onderwerp. In 1795 verstond men nog

niet de kunst om reeds in Januari tulpen in bloei te trekken. De bollen waren op dat oogenblik, behoorden althans geplant te zijn; ook het zaad had vóór den winter uitgezaaid moeten zijn.

Van der Trop, burgemeester van Helégom (!), dorpje bij Amsterdam, is een tulpomaan, die te vergeefs heeft getracht een *Admiraal Liefkens* (hier verbasterd tot *Leifken*) te vinden, waarvan hij op de markt te Haarlem een bol van 400 gulden heeft zien verkoopen. Zijn dochter Jacqueline is verloofd met Krelis van der Beck, wiens moeder als tulpenliefhebster Van der Trop zware mededinging aandoet, waardoor beiden grooten naijver en haat tegen elkaar gevoelen, zeer ten nadeele van de verbintenis der jongelui. Krelis hoopt het verzet van Jacqueline's vader tegen hun huwelijk te breken door twee bollen van de *Admiraal*, die hij te Haarlem heeft kunnen koopen. Hij toont ze zijn meisje met de woorden:

Observez ce rebord, ce filament central,
Ce pointillage blanc, ce fond vert

dat, als omschrijving van een bol, volslagen onzin is. Bovendien is het hoogst onwaarschijnlijk, dat kostbare bollen in Januari nog niet geplant zouden zijn.

Inmiddels zijn de Franschen, reeds eenigen tijd door kanongebulder aangekondigd, voor Amsterdam verschenen. Kapitein Marius, met Marseillaanschen tongval, en zijn oppasser Flageolet, met Normandisch accent, vragen inkwartiering bij Van der Trop. De oppasser, een oogenblik alleen gelaten bij zijn avondeten, vindt de door Krelis achtergelaten bollen, waarvan hij er, naar het klassieke voorbeeld van 1570, één opeet, meenende een ui voor zich te hebben. Aan den tweeden bol wordt dit lot bespaard door het dienstmeisje Annette, die terstond op een goeden voet met Flageolet komt.

Krelis tracht nu in een samenkomst van zijn moeder met Van der Trop beiden gunstig voor zijn huwelijk te stemmen door de 2 *Admiraal* bollen, maar vindt deze niet

terug op de plaats, waar hij ze achtergelaten heeft, waardoor de toch al zeer gespannen stemming tussen de tulpenrivalen nog verergert.

Voordat de kapitein voldoet aan het ontvangen bevel om onmiddellijk met zijn manschappen te vertrekken, wordt hij ingelicht over het vermissen der twee tulpebollen en de gevolgen daarvan, waarop Flageolet de oplossing van het raadsel geeft. Er is nog één bol van de *Admiraal Liefkens* over. De kapitein had bij Mevrouw van der Beck aanzoek gedaan om de hand van Jacqueline, maar daar zij zelf haar hoop op hem gevestigd had, wees zij hem de deur; nu is hij bereid het jonge paar te helpen. Om dit te bereiken stelt hij Van der Trop en Mevrouw van der Beck voor, den bol in tweeën te splijten en ieder de helft te geven. Op hun protest eischt hij, dat zij zullen huwen om samen den eenen *Admiraal* te bezitten en tevens het huwelijk hunner kinderen zullen toestaan. Eerst als hij dreigt, ook dezen bol door Flageolet, die nog lijdt aan de gevolgen van den eersten opgegeten bol, te doen verslinden, stemmen zij toe, zoodat er juist vóór het definitieve vertrek van den kapitein drie aanstaande echtparen ten tooneele staan, want ook Flageolet heeft zich met Annette verloofd.

Het stuk is, zooals ook uit dit overzicht blijkt, in kluchtspelstijl gehouden en zal, als het door de geschikte auteurs werd opgevoerd, wel eenigen tijd een lachsucces hebben kunnen boeken.

Degelijker voorbereid werd 'La fleur merveilleuse' in 4 bedrijven in verzen, van Miguel Zamacois⁹⁹). Ik kan persoonlijk getuigen, dat deze schrijver in 1907 een opzettelijke reis naar Haarlem heeft ondernomen om de lokale kleur der stad te ondergaan en gegevens over den windhandel te verzamelen. De eerste opvoering had den 28sten Mei 1910 in de Comédie française plaats.

Deze voorbereiding heeft den schrijver niet belet zijn stuk te doen draaien om een historisch onjuist geval, een wedstrijd om de mooiste tulp, waaraan door een jury in

't openbaar de prijs wordt toegekend. Dergelijke wedstrijden zijn eerst veel later in zwang gekomen, in het begin der 19e eeuw. En dit is niet de eenige vrijheid, die de schrijver zich ten aanzien van de tulpen van den windhandel en de daarmee samenhangende gebruiken veroorlooft.

Miguel Zamacois, geboren in 1866 als zoon van een schilder, werd aanvankelijk voor de schilderkunst opgeleid en was een leerling van J.L. Gérôme, hetgeen verklaart, dat diens 'Folie tulipienne' hem, zooals Zamacois in de Figaro heeft onthuld, op de gedachte van La fleur merveilleuse heeft gebracht. Hij verwisselde echter spoedig het palet voor de pen, nadat hij in 1894 verzen in de Chat noir had voorgedragen. Daarna werkte hij aan revues, was medewerker aan het Journal amusant en kwam in 1897 aan de Gaulois om in 1901 redacteur aan de Figaro te worden, waar hij van zijn voorganger den schuilnaam 'un monsieur de l'orchestre' overnam. Hij schreef veel voor het tooneel, 'badinages un peu vides d'action', oordeelt een criticus.

Nadat de schrijver reeds vroeger lauweren had geoogst met 'Les bouffons', bleek ook 'La fleur merveilleuse' een succes. De Comédie Française had veel werk gemaakt van de aankleeding. De Groote Markt te Haarlem was er in 17en eeuwschen stijl nagebootst, aan de interieurs had men een oud-hollandsch karakter trachten te geven en het laatste bedrijf had een decor met ver-weg verschillende bloembollenvelden, die in de 17e eeuw nog volkomen onbekend waren.

Het stuk verloopt aldus. Gilbert, een Fransche jongeling, is troosteloos over de verbreking van zijn verloving door zijn meisje. Om hem afleiding te verschaffen, gaat zijn moeder met hem op reis en onderweg voorspelt hem een zigeunerin, dat hij zijn leed zal vergeten en wederom gelukkig zal worden. Na hun aankomst in Haarlem maakt de somberheid van den jongeling de belangstelling gaande van de vrouwelijke jeugd, wie zijn knappe, zwierige uiterlijk niet ontgaat. De meisjes hooren den knecht van

Tooneel uit de opvoering door de Comédie française van *La fleur merveilleuse*, pièce en vers de Miguel Zamacoïs (Figaro, 25 Mei 1910).

de reizigers uit, een jolig Zuidelijk type, die haar belangstelling aanmerkelijk doet stijgen door zijn verhaal van de ongelukkige liefde van zijn jeugdigen meester. De liefvallige, blondlokkige Grietje Amstel is het meest met Gilberts lot begaan en verstout zich, hem over zijn hartsgeheimen aan te spreken. Hoewel hij haar nog geknakt en somber antwoordt, maakt de openhartigheid van het frissche meisje dieperen indruk op hem dan een ongelukkigen minnaar past. Zijn moeder ziet hierin de kans om haar zoon voor Griet in liefde te doen ontvlammen. De omstandigheden zijn haar daarbij gunstig. Zij houdt echter geen rekening met een anderen pretendent naar Griets hand, ridder de Blancourt, een verre verwant van Amstel, die tegelijk met haar naar Nederland gereisd is, om Griet ten huwelijk te vragen.

Vader Amstel, een zeer vermogend man, is een hartstochtelijk tulpenliefhebber. Hij wenscht de mooiste en duurste alleen te bezitten en zou het bijna besterven, als

hij bemerkt, dat een ander tulipist. Jacob Teylingen, mooiere soorten heeft dan hij. Ten einde de schoonste tulp in handen te krijgen, die er bestaat, belooft hij Griet tot vrouw aan dengene, die hem deze binnen acht dagen bezorgt.

Gilbert's moeder koopt terstond een aantal tulpen, maar spoedig wordt haar duidelijk gemaakt, dat zij beetgenomen is en dat niemand een waarlijk goede tulp wil afstaan. De zigeunerin Speranza, die zelf op Gilbert verliefd is, brengt redding. Zij is onbaatzuchtig genoeg om ter wille van hem en Grietje haar medewerking te verleen. Zij bezit onder haar toovermiddelen een bijzonderen tulpebol, die binnen vijf dagen na planting de wonderbloem, la fleur merveilleuse, voortbrengt. Als zij deze voor het goede doel beschikbaar stelt, weigert Griet op deze wijze uitgehuwelijkt te worden. Gilbert belooft haar, dat hij niet van zijn recht gebruik zal maken en schenkt haar de wonderbloem.

Hij is nu echter plotseling in liefde ontbrand voor Griet en bekent dit zijne moeder. Deze bekentenis hoort het meisje door het open raam en nu wil zij ook van haar zijde alles doen om het huwelijk mogelijk te maken. Zij brengt de tulp terug en houdt zich zelf achteraf. Het laatste bedrijf brengt de beslissing, wie de mooiste tulp aan vader Amstel zal verschaffen. Alle mededingers, waaronder de Blancourt, die zich een bol van *Semper Augustus* heeft weten te verschaffen, worden door de wonderbloem verslagen, die onder den naam *Griet Amstel* den prijs verwerft. Amstel geeft zijn vaderlijken zegen, terwijl Speranza inmiddels verdwenen is en zich in enkele minuten op een schip blijkt te hebben ingescheept.

Het stuk genoot succes en werd een jaar later in een bewerking van J. Baarslag door de Nederlandsche Tooneelvereeniging opgevoerd. De dichter, wiens werk in de verte aan Rostand herinnert, is in menig gedeelte bijzonder gelukkig geslaagd. De Parijsche pers bracht hulde aan de tirade over het dialect, die de knecht uit

het Zuiden voordraagt. Wanneer een paar Hollanders over tulpen spreken, roemt een hunner de *Vicerói*.

Ah, la belle tulipe. Oui je revois encore
 Son calice si pur, nettement bicolore,
 Ses beaux pétales droits dont le fond blanc de lait
 Finement se jaspait d'un beau brun violet!
 Ma foi, j'aurais donné, moi, pour cette tulipe
 Ma femme!... Et plus encore! J'aurais donné ma pipe!

De beschrijving van deze tulp is historisch juist. Dit kan echter van tal van andere details niet gezegd worden, en de wonderbol van de zigeunerin, waarom het heele stuk draait, is volslagen onzin.

Frans Hals komt er ook nog aan te pas. Hem wordt verweten, dat hij geen bloemen schildert.

Ah quel malheur, Frans Hals, quel énorme malheur
 Que tu ne sentes pas la beauté de la fleur:
 Quel dommage qu'au lieu d'un barbouilleur de type
 Frans Hals n'ait pas été le peintre des tulipes!
 Si tu peignais nos fleurs tu serais immortel
 Comme David van Heem, comme le vieux Breughel,

maar Hals antwoordt:

Mais je peindrais plutôt des portraits de voleurs,
 D'estropiés, de fous, que des portraits de fleurs!
 Et surtout de tulipe! un éternel calice
 Droit comme un porte-cierge, et monotone, et lisse
 Figé comme un cyprès, comme un de ces flambeaux
 Qui ne semblent vivants qu'à côté des tombeaux!
 Vos tulipes? c'est froid, c'est sec, c'est symétrique!
 Et c'est bête comme un dessin géométrique!

Zoo munt het geheele stuk uit door gemakkelijk vloeiende verzen. Het is gewaardeerd als een groot, kleurrijk schouwspel, luchtig en vrolijk, met een poëti-

schen dialoog en een verbluffende opeenvolging van zinnen, zooals een criticus het uitdrukt, ‘qui montent, sûres et flexibles, qui s'élargissent, qui s'évasent et se balancent innombrables dans cette pièce comme les corolles des tulipes dans les champs de Harlem’.

La fleur merveilleuse werd in 1922 opnieuw opgevoerd in het Odéon theater. ‘Cette comédie’, zegt Claretie, ‘a retrouvé à la reprise le succès qui l'avait accueillie lors de la création’ (La Rousse mensuel, mai 1922).

Er is tusschen beide tooneelwerken genoeg overeenkomst, om te mogen aannemen, dat Normand's werk aan Zamacois niet onbekend gebleven is. In beide gevallen een liefdesgeval, met twee medeminnaars, dat afhangt van een zeldzamen tulpebol, de invloed van den naijver tusschen tulpenliefhebbers op de ontwikkeling der gebeurtenissen, het optreden van vreemde elementen, in beide gevallen de bij uitstek komische rol van den knecht of oppasser met het zuidelijk dialect daaronder begrepen, deze veelzijdige overeenkomst geeft inderdaad te denken.

Bij de vergelijking van beide stukken wint Zamacois gemakkelijk. Zijn verzen staan ver boven dien van zijn voorganger, zijn opzet is oorspronkelijker, zijn ontkenning boeiender. Hij weet zich te vrijwaren voor het onmogelijk anachronisme van Normand, en toont althans eenig inzicht in de natuur van de tulp te hebben, wat zijn voorganger volkomen mist.

Ook schilders hebben zich door den windhandel laten beïnvloeden en daaraan hun kunst dienstbaar gemaakt.

Van Jan Brueghel II (1601-1678) bevindt zich in de verzameling J.M.C. Hoog te Haarlem een paneel in olieverf, dat een geestige bespotting van den windhandel weergeeft. De floristen worden voorgesteld door apen, die met elkaar onderhandelen, contracten schrijven, geld tellen, bollen wegen, kortom alle handelingen verrichten, die in de comparities gebruikelijk waren. Dat dit alles de tulpen betreft, blijkt uit een bed met bloeiende tulpen

Persiflage op den tulpenhandel; landschap met apen, die tulpen verhandelen. - Naar een schilderij van Jan Bruegel II. Coll. J.M.C. Hoog

op den voorgrond. In den linker bovenhoek wordt een smulpartij gehouden, zooals dat bij de comparities behoorde, in een open paviljoen, waar de tulp *Viceroy* op een gevelsteen is uitgebeeld.

In het Frans Hals Museum te Haarlem is een schilderij van Hendrick Gerritsz Pot ($\pm$ 1585-1657), leerling van Carel van Mander, aanwezig, waarop Flora's Mallewagen is afgebeeld, in denzelfden geest, maar minder in details gaande, als op de in Hoofdstuk IV besproken gravure, die kennelijk naar Pot's schilderij bewerkt is.

Van de hand van een onbekenden 18den eeuwschen meester bezit het museum te Rennes een schilderij 'De Nar'¹⁰⁰). De nar, die een tulpebloem in de hand houdt, koopt van een aan een tafel gezeten man een bol, waarvoor hij geld op tafel legt. De bol wordt gewogen. De ongerijmdheid van deze voorstelling springt in het oog. De bollen staan tijdens den bloeitijd in vollen groei en kunnen dus niet in natura verhandeld worden op 't tijdstip, waarop de bloemen aanwezig zijn.

J.L. Gérôme (1824-1904) heeft een phantastisch beeld gegeven van 'La folie tulipienne'. Een tulpenveld in vollen bloei met het silhouet van den Haarlemschen St. Bavo als achtergrond, wordt overstroomd door een troep krijgslieden met borstschild en helm, onder bevel van een officier te paard, die ook midden in de tulpen staat. De soldaten stormen op een eenzame figuur op den voorgrond aan, een zwierig gekleed jonkman met breede, liggende kraag, sjerp en mantel, die met getrokken zwaard gereed is tot het uiterste, ter bescherming van een bloeiende tulp in pot, die naast hem op den grond staat.

De schilderij, die geheel op de verbeeldingskracht van Gérôme berust, is geen voorstelling van eenig historisch feit. Het is derhalve een nogal mal geval, terwijl bovendien in de jaren van den windhandel geen spoor te vinden was van de tulpenvelden, die de geheele breedte en diepte van het doek beslaan.

Bijlage:**Alphabetische lijst der tijdens den windhandel bekende tulpenverscheidenheden**

Voor zoover vaststaat, dat de verscheidenheden tot de vroegbloeiende behooren, zijn ze met v vóór den naam aangeduid; de overige zijn, voor zoover bekend, alle late, in Mei bloeiende Tulpen. Alle behooren tot de Rosen (rood en roze van alle schakeering op witten grond), mel uitzondering van die, welke met V (Violetten, paars of lila op witten grond) en B (Bizarden, rood en andere kleuren op gelen grond) vóór den naam zijn gemerkt.

De letters en cijfers achter den naam verwijzen naar de afbeeldingen in de tulpenboeken. Voor de letters dier boeken raadplege men de bronnenlijst in 'Ter Verantwoording', de cijfers zijn die der genummerde teekeningen in die boeken. Twee tulpenboeken van latere dagteekening (D en P) zijn in deze naamlijst niet verwerkt.

De afbeeldingen, tusschen welke een streepje (-) staat, zijn aan elkaar gelijk.

Admiraal Aerssen B81 - O12.

Admiraal Backer A19 - M8. B106 - O76.

Admiraal Beemans B113 - S10.

Admiraal Belle van Aerssen Fb8.

Admiraal Bogaerdt B36 - Fb32 - G36 - J91 - N28 - O15 - S1.

Admiraal Boterman E60 - R46.

Admiraal Bastiaen Fb69.

Admiraal van Brabant L8.

	Admiraël	Catolyn A34 - M26. B45 - G70 - J74 - O15. Fa25. K50. M110. O58.
v	Admiraël	van Constantinopel B141 - G78.
	Admiraël	Coornhert J26. K47. M96.
	Admiraël	Cruyshoeck O6.
	Admiraël	da Costa Fb5.
	Admiraël	Delphius B34 - C35 - J65 - O81.
	Admiraël	Domine Fa20.
vV	Admiraël	van Enckhuysen B83 - O14. J44.
	Admiraël	van Engeland (syn Engelsche Admiraël) A50 - M75. B152 - G23. Fb12.
V	Admiraël	van Engeland B37 - J69 - O11 - S25.
	Admiraël	van der Eijck (Vereijck) A6 - M37 - M134 (Generaal v.d. E.). B8 - S21. E30. Fa16 - J35. Fa17 - Fb6. G39. K52. L19. N6. O33.
	Admiraël	de France A22 - J14 - M55. B9 - C15 - G12 - J86 - O49. E33 - R41.
v	Admiraël	generael Delpes, offt Merveille de Hollande (?) Fb9.
	Admiraël	van Ghelder.
	Admiraël	Golsien A16 - M52 (Golsien).
	Admiraël	de Goyer B70 - O51.
	Admiraël	de Groot L22.
	Admiraël	Van der Heyde B150.
	Admiraël	Van Horen (Hoorn) B57 - O75. G35.

Admirael	van Houten B146.
Admirael	Jan Gerritsz L28.
Admirael	Krijntje A46 - M114. B116 - S31. G27. L32.
Admirael	(van der) Kuyp B56 - O25.
Admirael	de Lange B151 - O2.
Admirael	Latour Fb10. M61.
Admirael	van Leyde N31.
Admirael	Liefkens A14 - M66. B94 - G6 - O42 - S28. E28. E47. Fal. H128. N10.
Admirael	de Man A43. B31 - J77 - O59. C13. Fb16. J11. J24. M56. M118. N17.

- B Admiraal (de gele) K51.
 Admiraal de Meester B144.
 Admiraal Pelgrom O8.
- V Admiraal van der Poel B39 - O43 - S17.
 Fb39. L26.
 Admiraal Pottebacker B71 - O21. Fa12 -
 Fb27.
 Admiraal Rotgans A13 - M20. J12.
 Admiraal van Rijssel Fb41.
 Admiraal van der Schellinck E13.
 Admiraal Secretaris B46. Fb31.
 Admiraal Standaert N16.
 Admiraal Terlon (Treslong) Fb10.
 Admiraal Tol K58.
 Admiraal van Utrecht Fa32.
 Admiraal Victor (Victory) B130 - Fb32
 - G49 - N27 - O9 - S29.
 Admiraal Viflora (?) Fb11.
 Admiraal Vlissingen N32.
 Admiraal Wena G69.
 Admiraal Willemsen B66 - O53.
 Admiraal Winckel E2 - R32.
 Admiraal der Admiraalen de Gouda B5
 - C36 - J66. K59.
 Adrianus Fb19.
- V Aerschot B49 - O61 (Dascot) - S24
 (Dascot).
 Agaat Bisschop B72.
 Agaat Diabolo Fb14.
 Agaat Fénis (Phoenix) da Costa Fb5.
 Agaat Fénis (Phoenix) Enckhuysen Fb7.
 Agaat La noi Fb20 (zie ook La noi).
 Agaat Maltea Fb20.
 Agaat Pompea Fb14.

Agaat Royale Fb34.

Agaat Robina Fb3.

Alexander Magnus B35 - C34 - G37 -
J70 - O37 - S7.

Altesse Royale N42.

Amazone Fb34.

	Amberez (?) da Costa Fb11.
	Angelica Fb32.
	Angelica la bella Fb38.
V	Anvers B41 - H127 - O35 - S4. E27 - L18. Fal.
	Anvers beste M40 (Niet V).
V	Anvers Bois M74.
V	Anvers Bol G47.
V	Anvers bruin M100 (syn. spits van Spranger).
V	Anvers Novil M85.
V	Anvers Victory N5.
	Arabia Fenis (Phoenix) van Aerssen Fb8.
	Argus B154 - G95.
V	Armiant Fb39.
V	Asientier A44 - M76.
	Augusta Fb30.
v'	Aurora Fb23.
	Baget J56.
B	Bagijn A64.
	Bellaert (syn. In 't hart) A2 - M30. B109 - O38. E17. Fa27 - Fb12. J48. M98.
V	Beschuytbacker B101 - O20.
	Bitter.
vV	Blanc et noir J62.
	Blauw purper van Koops.
	Bleecke Manssier, <i>zie</i> Manassier.
v	Blindenburger C29.
v	Blijenburgher, vroege A36 - M35. B104 - G62. 054. E42. J9.
v	Blijenburgher, vroege Catolijn Fb18.
v	Blijenburgher, vroege da Costa Fb18.
v	Blijenburgher, vroege de Goyer E39.
v	Blijenburgher, vroege Melemans Fb18.

V

Blijenburgher, late A21. B137 - G60 -
O41. Fa18 - Fb18. J27. L31. M46. M46.

Bogga B90.

Bonte Koe Fa22 - Fb29.

Bontmantel Fb9.

	Boode.
	Bosvelt E12 - E35.
	Boterman B16 - G71 - J92 - O51. E18 - R45. Fa23.
	Boterman ghevlamde A30 - J36 - M92.
vV	Brabanson vroeg N29. N30.
vV	Brabanson Swart, ghebrant Fb26.
vV	Brabanson nette.
V	Brabanson late B7 - C38 - G53 - J68 - O60 -
	Brabanson S14. E3. E7. Fa13. J50. O47. M120. N7.
V	Brabanson late Bol.
V	Brabanson Huyck N47x.
V	Brabanson Jan van Damme M103.
V	Brabanson schoone A10 - M57 (beste B.).
V	Brabanson sweemende B74 - O47.
V	Brabanson Spoor J39. M99. M121.
	Brandenburger A29- J28 - M33. B61 - C4 - O53. Fa17. Fb2.
vB	Branson, vroege, van Kaer, gevlamt Fa7.
vB	Branson, vroege, nette.
B	Branson, vroege, van Novil, gevlamd.
B	Branson, vroege, incarnadijn.
B	Branson, late B123 - K61 - K75. E45. Fa18. H119.
B	Branson, Willem Willemsz Fa29.
v	Bruyd van Enckhuysen.
v	Bruyd van Haerlem.
v	Bruyd van Leyde Fb25. M81.
v	Bruyn purper A31 - J15. B29 - G4 - J63 - O29 - S9. L25. M113.
vV	Bruyn purper Da Costa Fb13.

- vV Bruyn purper Schilperoort A53 - B148
(Ghemarmerde van Kaer).
- vV Bruyn purper beste van Casteleyn N35.
Bucelo (ook: Buseloo, Bussolo) B13 -
J80 - O7. E58. Fb21. G20. L29.
Burgemeester K55.
Camelot, *zie* Kamelot.
Camuseta, *zie* Kamuseta.

- Carmesijn met columbyn van Poelenburg Fb3.
- Carolus Fb33.
- V Cedonulli B111 - O24. N39.
- Cenecourt.
- Cent E21 - R36.
- V Cesar.
- Citarea Fb23.
- Cleyne Alexander B139 - E43 - G63.
- Columbyn de Meester B87. C6.
- Columbyn en wit van Poelenburg Fa19.
- Columbyn met root en arghentijn.
- Comte de Flandres Fb20.
- Comte de Hollande Fb15.
- Concierge N33.
- V Congaster Fb35.
- v Coornhert A25 - M17. E52. Fa9. J2. M13. M90.
- Coornhert veranderde M110.
- Cos, *zie* Kos.
- Couronne royale Fb37.
- Dauphin (Dolphin) de France Fb20.
- V Doctor Balten B12 - C31 - J78 - O61 - Fb40. G46. N39x.
- Dolabella.
- Don Frederico (zijn Admirael Pelegrom?) B44 - G81 - O11 - S18. Fb26. M111.
- Donker Wolck B6 - G31 - J79 - O77. Fa26. Fb10.
- Donville B43 - O17. J29. M97.
- Doreti, veranderd L40.
- Droppel B96 - H124 - K42.
- v Duck L2. M15.
- v Duck Cornel Fa5.

v

Duck Flory.

v

Duck de Winckel.

Egmont (syn. Rechteroog) E15. Fa15.
Fb17.

Elsevier.

Espanoleta of Reina de Francia Fb25.

Fabry A39. B80 - G25 - O50. M85.

Fama.

- Fama van Jeroen M78.
- Flabu Jansen (?) Fb36.
- v Fransche Dorothea L39.
- Fransche Kroon J52.
- Geblutste.
- B Geel en root, *zie* Root en geel.
- B Geele Croon B124. C2. Fa9. M1. M16.
- Gelder B69 - C12 - H130. Fa21. Fb22.
- Geliefde M39.
- Gemarmerde van der Eyck Fa25 - Fb28.
- Gemarmerde de Goyer B20 - G15 - O73 - S2. Fb28.
- Gemarmerde van Jaspar E51. F69.
- V Gemarmerde van Kaert B52 - G58 - O65. A53. B148 (Bruyn purper van Schilperoort) M86. E62 - L9.
- Gemarmerde van Liefkens K48.
- Gemarmerde van Noppen M115.
- Gemarmerde van der Schellenck E19.
- Gemarmerde van Willem Willemsz, gebrant Fb19.
- Generael Aerssen Fb8.
- V Generael Bol Fb11. N40.
- Generael Bol zweemende Fb15.
- Generael Boterman da Costa Fb9.
- Generael Casteleyn M64.
- Generael da Costa Fb40.
- Generael Donville B112 - O18. E55. J25. M77.
- Generael Duck Branson L1.
- Generael Duckesteyn E49.
- Generael van der Eyck A48. B117 - C32 - O13. Fa17 - Fb6 (Admirael v.d. E.). Fb6. N36x.
- Generael van der Eyck wit N41.

Generael de France Fb31.

Generael de Goyer N45.

Generael Gouda Fa31 - Fb7.

Generael van Holland Fb42. N34.

Generael van Hoorn Fb27.

- Generael Jan Gerritsz Aerssen Fb15.
 Generael Jonas M116.
 Generael Juri (Gery) Catolyn Fb6.
- vV Generael Latour (syn. Otto de Man?) J54.
 Generael de Man B102 - G73 - O34.
 Fb16. M67. M107.
 Generael de Burger J8.
 Generael Nieuwlander.
- vV Generael Otto B84 - G22. O64
 (veranderde Otto de Man).
 Generael Paragon Fb36.
 Generael Petter Fb27.
 Generael Sayblom da Costa Fb13.
 Generael Schilder M50.
 Generael Scipio van Victor B132 - Fb31
 - G30. N24 - O7 - S30 (Scipio Augustus).
 Generael Standaert E31. Fb33.
 Generael Standaert Bastiaen Fb19.
 Generael Standaert Da Costa Fb25.
 Generael Terlon M108.
 Generalissimo B134 - Fa30 - Fb11 - G19
 - O1 - S34. L30.
 Generalissimo Da Costa Fb5.
 Gery (ook: Sgeri, Jory, Jury, Sory) B42
 - G51. Fa13.
 Gery beste A27. Fa13.
 Gery beste van Catolyn O62.
 Gery beste Liefkens.
 Gery Gezin (?) Fb4.
 Gery late E4 - L10.
- V Gevlamde van Boskaert B38 - J83 - O63
 - S6.
 Gevlamde van Jacot M43.
 Gevlamde van Delft M38.
 Gevleugelde C1. Fa4.

B

Gevleugelde van Coornhert B59 - O19.
N15.

Goliath B125. J13. M27. M28. M34.
Goliath wit Fb28.

Gouda A11 - M31. E22. J40 - J46. L23.
O31.

- Grand incarnadin van Twe nagers (?)
Fb21.
- V Grebber E6. Fb37. G26. L4.
Grebber Victory N22.
Grisdelin J60.
- vV Groote geplu(mic) eerde B58. C23. Fa24.
N13. O25.
- vV Groote Standaert B60 - S20. Fa22 - Fb14.
Grutter M53.
Harderinneke B82 - S23 - O30.
Harderinneke van Gandt (Gent?) Fb22.
Heemskerck.
Hoe langer hoe liever.
Hollands Tuynken Fa31.
Incarnadijn van Quaeckel gevland B85
- G32 - O26 - S25. L33.
Incarnaet van Victor gevland B120.
Isabella O17.
- V Jan Gerritsz A41. B17 - C10 - G66 - J81
- O79. Fa18. Fb15. L16. M88. N14.
Jan Gerritsz sweemende B93. Fa8.
Jan Schuense (?) M29.
- B Jan Symons B143 - C30. J6.
Jolyt J7. M68.
Joncker Fa23.
Julius Caesar M84.
Kamelot van Egmont B98.
Kamelot Cromhout.
Kamelot van Wena B86 - K45 - K68 -
O23.
Kamuseta Fb36.
Katrijn B95a.
Kistemaecker Fa4.
Kos.

La belle B55.

La belle Gabrielle B131 - G48 (Isabella
Gabriela) O7. Fb30.

La belle de Bruxelles Fb42.

La belle Maria B136 - O2.

La belle de Namur Fb40.

La belle Sultane Fb25. Fb38.

	La bien jolie Fb44.
	La cesarea Fb23.
vV	Lack de Hoogh.
vV	Lack Honsbeet K46.
vV	Lack Paspoort.
vV	Lack Pieter Christiaen.
vV	Lack van der Poel.
vV	Lack van Quaeckel, Spits.
vV	Lack van Rijn A52. L41.
vV	Lack van der Meer (bruyne).
	La Genouy (?) Fb35.
	Landtmeter M110.
	Landschap Fb31.
	Landschap van Berings N38.
	Lanette de Cambrai (syn. Courmeleon) Fb17.
	Lanoy C11. O13.
	La Princesse de Paris Fb35.
	Laprock E11 - L17.
	Laprock van Coornhert M65.
	Laprock witte B51 - O31. Fb24.
V	La reyne B129 - G24 - N21. O3.
	La robinetta H131.
V	La royale altesse de Perrigota Fb34.
	Late roos Fb42.
	Latoer O16.
V	Latour A15 - A56 - J41 - M59. B15 - C33 - O35. G11.
	La veue B140 - G68 - N38x.
	La (Le) Grand A9 - M24. B11 - C26 - G57 - J71 - O49. Fa21. J23. M80.
	Le Roy.
	Leydse wapen.

Lion (Lyon) A38 - M105. B32 - J88 -
O59. G72.

Madame Pitit, zie Sphaera mundi.

Maechden van Enckhuysen B138 - E64
- G8.

Maecht van Caeven M117.

Manassier Fb14.

Manassier blecke B114.

	Manassier Generael E65.
	Manassier (syn. Augustus Jacot) A40 - M73. B19 - J72 - O33. G59.
	Mantelblom.
	Marcus Aurelius B54 - O67 - S11. Fa26 - Fb24.
	Marcus Aurelius Augustus B133 - Fb39 - G28 - O5.
	Maréchal de France Fb20.
	Max van de Prins (syn. Hagenaar) A28. B103 - S12. Fb16. J17. M42.
	Men sent (?) M6.
vV	Mercurius B135 - G80. M94 (syn. Beschuytbacker?)
V	Mervelye (Merveille) van Bogge B63 - O81. Fb32(?)
	Mervelye de Ceelen.
	Mervelye de France C14.
	Mervelye de Hollande B153 - G5 - N44 - O80 - S32. Fb19 (Adm. gen. Delpes).
B	Mervelye van Quaeckel B3 - C9 - G18 - J76 - O23. Fb22. M123.
	Mervelye van Quaeckel wit A49. B149.
v	Mestre de Camp Fb39.
	Meterman.
v	Minerva Fb4. Fb33. Fb37.
	Minotauro Fb8.
v	Molswijck A51 - M112. B21 - J67 - 021. G38. L6. L34.
	Mooy Aeltjens B76 - G67 - O28 - S27.
	Mooytjes Mooy.
	Morghen sterre B128. Fb30.
	Morghensterre van Delft B145 - O70.
v	Morillon Da Costa Fb24. Fb41.
v	Morillon van der Eijck Fa14.

- v Morillon Schuyt N20.
- v Morillon Vroege Fb30.
- Nieuwenburgher A21 - L21 - M10. B105
- O22.
- Nieuwe vaerde.
- Nieuwlander.
- v Non Parelye (Pareille) B142 - N43. Fb34.
- Non plus ultra Fb23.

- v Nons wit A33 - J20 - M62. B53 - Fa11 - H129. O71.
- Noppers root M109.
- Oleander M11.
- Olinda B110 - O36. J21. M72.
- Olinda van Burch Fb1.
- Oly C17.
- Oriental Fb37.
- vV Otto de Man A20. B26 - C28 - J89 - O39. S8. Fb27.
- Oudenaerde A47. B18 - C5 - G16 - O45. Fb3. M122. N11.
- Palamedes L36.
- Pallas H126.
- Palto M48.
- Paragon Aerssen B127 - G14 - O5 - S33 (Paragon Aerssen).
- Paragon Blijenburg B27.
- Paragon Brabantson Fa2 - Fb7.
- Paragon Brabantson Da Costa Fa2 - Fb7.
- Paragon Casteleyn.
- Paragon Claermond N37.
- Paragon Cruyshoeck O68.
- B Paragon Da Costa Fb5.
- Paragon Delphios Fb4.
- Paragon van Delft.
- Paragon Florissant, treflijck Harlles (?) Fb43.
- Paragon Jeroen da Costa Fb13.
- Paragon Jury (Gery) Catolyn Fb37.
- Paragon K(?) H118.
- Paragon Kuyp B99 - C39.
- Paragon Liefkens A3 - M2. B95 - O44. Fa27 - Fb6. J16. M79.
- Paragon Machien E14.

Paragon Maiut (?) Fb26.

Paragon de Man Fa2. Fb16.

Paragon Oudenaerde Fa28.

Paragon van de Poel B40 - S3. K4 -
M102.

	Paragon Schilder Fa14. Fb19. Fb36. N2.
	Paragon Velsen B79 - O52.
	Paragon Viceroi da Costa Fb13.
	Paragon Victor Fb44.
	Paragon vroege E9. L3.
	Parel A18 - M82. B62 - J87 - O55. Fb1. J5.
	Parel van Orange S37.
	Parssemaecker Fb29.
	Passe Augusta Fb38.
	Passe Citadella L5.
V	Passetout Fb35. N36.
V	Pauw B119.
	Petter A18 - M22. B78 - O46 - S15. E25. Fa12. J19.
	Phoenix G79.
	Plomphouder Ergh M51.
	Plumage Da Costa Fb21.
B	Pochcher(tje) A35 - J18 - M95. B67 - O75. M116.
	Poelenburg J47.
B	Portugael B68. C37.
v	Pottebacker gevlamt Fa6.
	Present van Jacob Jansen Fb24.
	Present Liefkens.
	Prence van Orange B48.
	Prince of Wales Fb43. N47.
v	Princesse B75 - C24 (Comtesse Princesse van Sein) - O67. N26.
	Principe da Costa Fb12.
v	Pronckert B24 - G56 - O55.
v	Pronckert groote K53.
v	Pronckert kleyne K54.
	Propsteen M41.

Proserpina J58.

Provenier.

vV

Purper en wit van Busscher.

vV

Purper en wit Jeroen A1 - M44. B33 - G9
- K11 - O69. J22. N9.

vV

Purper en wit Reickert Fa5.

	Rattebeet.
	Rector A45 - M106. N8.
	Reynout.
B	Roel B115.
	Roosje van Catolyn A32 - J15 - M60. B108 - O40. E56. M112.
vB	Root en geel (syn. Geel en root) van Catolyn B73. C20 - H121.
vB	Root en geel van Gerrit Willemsz C20.
vB	Root en geel van Hoorn, spits M25.
vB	Root en geel van Leyde A4 - A55. B22 - C8 - G13 - J74 - O37. E23. Fa6. J1. L15. M12. M23. N18.
vB	Root en geel van Verwint.
	Root en wit van Pauw O43.
	Root met stroogeel L13.
	Rooye mond Fb41.
	Rotgans B89 - O78 - S16.
v	Rijswijcker B122 - H125. M45.
v	Saeyblom A37 - M83. B10 - G29 - J90 - O39 - S22. Fa15. N19.
V	Saeyblom Cedonulli M71.
	Saeyblom van Bol.
	Saeyblom van Casteleyn.
	Saeyblom van Coningh.
B	Sammalavyle (?) B100 - K31.
	Santus J59.
	Sara Fb41.
	Schapesteyn.
	Schilder.
	Schilder witte Fb28.
	Schoone Helena B77 - G61 - O32.
	Schoone Max B103.
	Schoone Schilder B72 - O19.

Schrijnwercker Fb29.

Scipio E8. Fb10.

Scipio Africanus B88 - O56. E32 - L27.

Secretaris B47.

't Seeuwte van Uytenbroeck B64 - 065.

Semper Augustus B2 - C7 - J64 - O27 - S13.

Semper Augustus (anders) B30 - E37 - Fa55 - K21 - L35 - M70 - O27. L24. N4.

Semper Majoor.

Seylstraat.

Somerschoon A7 - H38 - M54. E16 - R33. Fb17 L20.

Sphaera mundi B4 - C27 (Mad. Pitit) - O73 - S5.

Spinnekop A42 - M36. B50 - K50 - 072. Fb2. J31.

Spits van Spranger, *zie* Anvers Bruin.

Sprangers tuin M89. B98.

Standaard O71.

Sultaen J61.

Superintendent J55. L38.

Suyser J49.

B

Switser E58. Fa10. M4. M5. M21. M47.

Tamerlan Fb38.

Tournay M3. MM7.

Tournay Casteleyn J33. M63.

Tournay Da Costa Fb22.

Tournay Dolphyn B155 - O4.

Tournay Lackien M9.

Tournay Liefkens J34.

Tournay de Novil M87.

Tournay Rijckers B25 - G17 - J82 - O57. Fa3.

Tournay Schilder N12.

Tournay vermillioen M87.

Terlon (Treslong) A26 - M32. B14 - C22 - G55 - J85 - O41 - S19. Fa16. N23 (Tourlon).

Triomphe d'Europe J51.

Triomphe de Flore Fb4.

Troys couleurs Novil A54 - B23 - C18 -
G52 J84 - M93 - O45.

Trojanus Fb42.

Unica L42.

Uytenbroeck C25.

- Uytroep A5 - M18. B28 - C16 - G50 - J75 - O57. E24 - R42. L14. S35.
- v Venus Aerssen Fb40.
- Verduin (syn. gevlamde Guillaume).
- Vergondi (?).
- Verwint.
- Vice Admirael van Leyde.
- vV Viceroy A12 - M19. B1 - C3 - Fa18 - G7 - J3 - K8 - O29. E20. E54 - L7 - Fb7. J45. N3.
- Viceroy van Orange S36.
- Victor B92 - O79.
- Viede del Sol (Doctor van de Soon) (?) Fb43.
- V Violet gevlamd Rotgans.
- V Violet geboorde Schapesteyn E50.
- V Violet vroeg, nieuw van Mr. Cooper L37.
- V Vyse compeer B97.
- Weeskint.
- Winsterscheyer Fb34.
- Witroos van Catolyn Fb21.
- Wit en incarnaat van Victor O63.
- Wit en rood van Akkersloot M88.
- Wit en rood (van de) Boode A24 - A58 - M104. E36 - L12. G34. O74.
- Wit met roo toppen.
- Witte broeck M111.
- Witte croon B126. M69.
- Woekeraar.
- Yslijf A17 - M58.

De hyacintenhandel van 1720-36

I. De eerste hyacinten in Nederland

De Hyacinten van den bloembollenhandel zijn tuinvormen van *Hyacinthus orientalis* L. Deze is evenmin als de tulp in Nederland inheemsch. Haar vaderland is Klein-Azië, vanwaar ze omstreeks 1560 in West-Europa werd ingevoerd. Haar verspreiding danken wij aan Clusius, wien wij het meerendeel der destijds bekend geworden bolgewassen verschuldigd zijn.

Nog slechts weinige jaren geleden heeft een botanisch reiziger¹²⁴) onze Hyacint wildgroeïend aangetroffen in den Cilicischen Taurus in de nabijheid van den bergpas, die den overgang vormt van Klein-Azië naar Syrië, waar, zoodra de sneeuw smelt, de bodem bedekt is met de zoetgeurende bloemen van *Hyacinthus orientalis*.

Weldra was er behalve de blauwe stamvorm een witte kleurvariatie bekend. Ook de vroegbloeiende, kleine, witte Hyacint, die sinds het midden der 19e eeuw als Romeinsche Hyacint op groote schaal in Zuid-Frankrijk gekweekt begon te worden, werd reeds in de tuinen aangetroffen, onder den naam van wintersche witte Hyacint (*H. brumalis*).

Dubbelbloemige Hyacinten kwamen aanvankelijk niet voor. Pas in 1612 en volgende jaren wordt daarvan voor 't eerst gewag gemaakt en werden afbeeldingen gepubliceerd van bloemen met een uitgesproken dubbel karakter^{27, 28}): ze vertoonen een dubbele rij bloemslippen in elken nagel. (De afzonderlijke bloempjes van den Hyacintentros worden nagels genoemd, vandaar de geheele

Hyacint nageltak.) Van enkelbloemige Hyacinten werden slechts een paar kleurvariëaties in blauw en wit in den handel aangeboden. Er is geen enkele aanwijzing, dat de sorteering in den eersten tijd werd uitgebreid.

Omstreeks 1670 kwam hierin verandering¹⁰¹). Toen kende men eenige andere soorten onder de namen *Bultenaer*, *Passetout*, *Turk-koyse bloem*, *Mayckeclips*, *Celestine*, *Witte van Katolijn*, *gekroonde* en verschillende *Simbolijns*. Een nadere kleuraanduiding wordt hiervan niet vermeld.

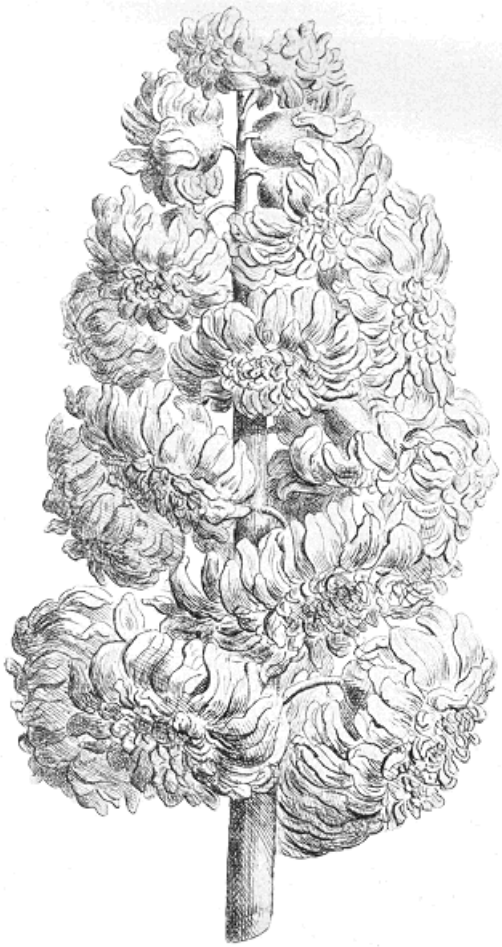
De groote en blijkbaar plotselinge omkeer geschiedde kort vóór 1700. De aanleiding daartoe wordt vermeld door den Franschen officier De Saint Simon, die van zijn rustige, laatste levensjaren, die hij in ons vaderland doorbracht, gebruik maakte voor het schrijven van een standaardwerk over de Hyacint¹²⁰). Daar hij een betrouwbare autoriteit is, die in vriendschappelijke verhouding stond tot den vermaarden Haarlemschen bloemist Joris (George) Voorhelm (1712-1787), is er geen reden om de juistheid te betwijfelen van zijn verhaal, waarin diens grootvader de hoofdrol vervult.

Deze grootvader, Pieter Voorhelm († 1728) begon in 1684 dubbele Hyacinten te kweeken. De oudere Haarlemsche bloemisten hadden de gewoonte alle dubbele Hyacinten uit hun tuinen te verwijderen, daar zij destijds alleen waarde hechtten aan de enkele soorten. Huns inziens bestond de hoogste schoonheid der Hyacinten in de regelmatigheid en de gelijkheid der planten in de bedden, en in de zuiverheid der kleuren. Voorhelm en anderen wonnen reeds nieuwe soorten uit zaad en hij zag er steeds nauwkeurig op toe, dat alles weggeworpen werd, wat niet beantwoordde aan de hoogste eischen. Zoo vernietigde hij stelselmatig alle dubbelbloemige Hyacinten nog vóór hij had kunnen waarnemen, hoe ze zich zouden ontwikkelen. Hij achtte het van belang, alle soorten, waarvan de bloemen in staat waren zaad voort te brengen, aan te houden en daarom beschouwde hij de dubbele bloemen, die immers geen zaad gaven, als mismaakt.

Tengevolge van ziekte was Voorhelm eens niet in de gelegenheid geweest, zelf zijn bloemen te controleeren, voordat zij bijna waren uitgebloeid. Toen zag hij een dubbelbloemige soort, die over 't hoofd gezien werd en niet uitgetrokken was. Deze was zeer klein en van een vorm, die hem alleen voortreffelijk toescheen, omdat ze slechts met de enkele soorten vergeleken kon worden. Hij kweekte haar voort en bemerkte, dat bloemenliefhebbers haar mooi vonden en bereid er een tamelijk hoogen prijs voor te geven. Daardoor kwam hij ertoe alle zaailingen met dubbele bloemen voort te kweeken en hij speurde naar deze thans even ijverig als hij ze te voren had uitgeroeid. Pieter Voorhelm's eerste dubbele Hyacint noemde hij *Marie*, maar deze ging, evenals de beide volgende, die hij uit zaad won, verloren. Omstreeks het jaar 1702 werd de *Koning van Groot Brittannië* gewonnen, genaamd door den Koning-Stadhouder Willem III, welke soort zeventig jaar later nog in cultuur was. Deze stond hoog aangeschreven en werd met meer dan f 1000.- per bol betaald. Deze uitkomst spoorde uiteraard aan tot het schenken van de grootste opmerkzaamheid aan het winnen van nieuwe Hyacinten uit zaad.

De dubbele Hyacinten, welke vóór 1682 gewonnen waren, hadden nagels met een dubbele rij bloemslippen; de stampers en meeldraden ontbraken niet en er kon dus zaad van gewonnen worden. De later gewonnen soorten echter hadden volkomen gevulde bloemen, waaruit de geslachtsorganen in bloemblaadjes waren veranderd. Hoe de eerste gevulde Hyacint ontstaan is, wordt niet vermeld. Na het ontstaan van deze voorlooper zijn in den loop eener eeuw rond 2000 verschillende soorten van hetzelfde karakter ontstaan en in den handel gebracht.

Tusschen 1700 en 1720 zullen er een honderdtal verschillende dubbele soorten gewonnen zijn. De tuinbouwliteratuur van dien tijd legt getuigenis af van de toenemende belangstelling voor de Hyacint. Te voren had deze bloem slechts weinig plaats ingenomen te midden

De ideale hyacint der 18e eeuw. Gravure van C. van Noorde naar een tekening van H. Budde. Uit N. van Kampen & Fils, *Traité des fleurs à oignons* 1760

van de uitvoerige hoofdstukken, aan Tulp, Anjer en andere modebloemen gewijd.

De kleuren beperkten zich aanvankelijk tot blauw in tal van schakeeringen en wit, maar allengs verschenen ook roze tinten, die later door roode en donkerroode zouden worden aangevuld. Een Duitsch tuinbouwkundige, die in 1709 ons land bereisde¹⁰⁴), roemde de dubbele witte *Koningin van Scheba* als de volmaakste toen bekende soort; de bloemtros bestond uit 38 nagels, wit met een roze hartje. Waarschijnlijk was dit laatste aansprakelijk voor den prijs van *f* 140.- per bol, terwijl de andere witte en blauwe verscheidenheden *f* 30.- tot *f* 50.- per bol geprijsd waren. De kleurschakeeringen beschrijft hij als loopend van diep blauw of ultramarijn naar parelkleur, en van zuiver wit naar vleeschkleur en zelfs rood-achtig. De eerste rozekleurige Hyacinten dagteekenen dus uit die jaren.

Uit de genoemde prijzen blijkt duidelijk, hoe begeerig de welgestelde bloemenliefhebbers waren om de fraaiste en zeldzaamste Hyacinten te bezitten. De Hyacint werd de modebloem en wist deze bevoorrechte positie gedurende de geheele 18e eeuw te handhaven, ten koste van de tulp en alle andere bolgewassen.

Twintig jaar had de Hyacint noodig gehad om de eerste plaats onder hare zusters in te nemen. Van 1720 tot 1734 had de steeds toenemende vraag een voortdurende stijging der prijzen tengevolge, totdat in de jaren 1733-1736 een toppunt in den Hyacintencultus was bereikt.

II. De hyacint verdringt de tulp als modebloem

De tijdsomstandigheden waren voor die ontwikkeling gunstig. Na de geweldige inspanning, die de steeds terugkeerende oorlogen in de 17e eeuw van de Republiek geëischt hadden, en de voortdurende activiteit op handelsen scheepvaartgebied, was het even vergefelijk als verklaarbaar, dat zij naar rust en vrede verlangde om kalm de vruchten te plukken van haar zoo moeizaam verworven welvaart.

‘Zelden’ - aldus Brugmans - ‘is er een periode in onze geschiedenis geweest waarin zoo weinig voorviel, waarin het leven in zoo kalme, rustige banen verliep, waarin de dingen van iederen dag zoo geheel en volkomen het nationale leven schenen te vormen. Dat gaat zoo ver, dat deze geheele periode in sommige geschiedboeken niet anders dan als een groote leegte verschijnt: van 1713 tot 1747 staat onze geschiedenis stil.... de menschen leefden rustig en genoeglijk voort in tamelijken welstand en zelfs in groote welvaart; zij aanvaardden zonder bezwaar het leven, zooals het nu eenmaal was.’

In dat tijdvak van gezapige rust bloeide de verzamelzucht op zeer uiteenlopend gebied. Bibliotheken en kunstportefeuilles behoorden evenzeer tot de onontbeerlijke uitrusting van den welgestelden burger als verzamelingen van schelpen, mineralen en andere natuurvoortbrengselen en van penningen. In de tuinen behoorden de modebloemen te prijken in zoo groot mogelijke

verscheidenheid, zij het ook slechts in een exemplaar van elke bekende kleurschakeering of bloemvorm. Daarvoor legde men bakken aan, die door een tentbedekking tegen te fel zonlicht konden worden beschermd, om de kleuren niet te doen verbleeken.

De Hyacint, met haar regelmatige bloemtrossen, en steeds toenemende verscheidenheid van kleurschakeeringen, leende zich bij uitstek tot dit doel. De hoge prijzen beperkten het aantal van hen, die uitgebreide collecties zouden willen aanleggen: de liefhebberij bleef exclusief, en daardoor te aantrekkelijker.

De Haarlemsche bloemisten - er waren destijds geen andere en zij waren gering in aantal - werkten dit streven in de hand. Hun teeltgronden bepaalden zich tot hun tuinen aan den buitenrand van de stad, en zij gaven de voorkeur aan het kweken van een kleiner aantal bollen tegen hoogen prijs boven de teelt van grooter hoeveelheid voor minder geld.

De voorliefde voor de Hyacint in 't bijzonder koesterden vereerders omdat zij haar eigenschappen toekenden, die zij in andere bloemen misten. Voorhelm's Verhandeling over de Hyacint¹¹²), ofschoon pas in 1752 verschenen, maar volkomen toepasselijk ook op den voorafgaanden tijd, betoogt op acht gronden de 'voortreffelijkheid der Hyacint en derzelver verhevenheid boven andere bloemen'. Hij stelt voorop, dat er destijds slechts zes bloemsoorten waren, welke de liefhebbers 'kunnen bekooren': de Hyacint, de Tulp, de Auricula, de Anjelier, de Ranonkel en de Anemoon. De overige zijn niet in tel, die 'dienen alleenelijk om de tuynen te vercier en ten behoeve van de kruidkundigen', wat blijkbaar zeer minderwaardig gevonden werd.

Van Voorhelm's acht punten moge een zeer beknopt uittreksel volgen.

1. Na den winter vertoont zich de Hyacint als lentebode. 'Zij trekt als een generaal aan 't hoofd zijner armee voor hare zusters op.'

2. Zij is 'bewonderenswaardig wegens haren geur'. Als men dien te sterk vindt, over smaak valt niet te twisten, daarom 'zoude men tegens alle billijkheid handelen, indien men haaren geur voor ondeugend wilde uyt krijten'.
3. De enkelbloemige Hyacint levert aan haar bloemstengel een 'volkomen bouquet'.
4. In tegenstelling met de tulp is de Hyacint onveranderlijk; behoudens zeer zeldzame gevallen van kleurveranderingen (verloopen van blauw in wit, enz.) is zij standvastig. 'Men behoorde haar den naam van de getrouwe te geven.'
5. In geen 50 jaar ontaardt de Hyacint in tegenstelling met de Anjelier, die na 4 tot 5 jaar en de Anemoon, die na 20 jaar waardeloos is.
6. Zij kan zonder bezwaar 'aan de twee uiterste eynden' van Europa gebruikt worden.
7. Zij kan drie maanden in bloei vervroegd worden en maakt daarbij geen onderscheid tusschen aarde en water.
8. De Hyacint is slechts korten tijd en daardoor minder algemeen bekend, dus zeldzamer dan de andere bloemen.

De volmaakte Hyacint had aan de volgende eischen te voldoen. De bol moest bij voorkeur van middelmatige grootte zijn; de stengel stevig en regelmatig van hoogte; het blad rechtop, maar tevens horizontaal. De geheel als roosjes gevulde bloempjes behoorden waterpas aan den stengel te staan, de grootste onderaan, de steeltjes naar den top korter wordend. De geheele bloemtros moest een pyramide vormen, waarbij het bovenste bloempje rechtop moest staan.

De kansen op prijsstijging bij toenemende verzamelzucht zullen in de jaren van John Law's actiehandel hebben bijgedragen, om ook minder kapitaalkrachtigen te verleiden tot het wagen van een poging tot speculatie in de populaire modebloem. De feiten wijzen uit, dat

sinds 1720 de Hyacinten in steeds toenemende mate belangstelling trokken.

Reeds toen waren de nieuwere aanwinsten en de zeldzame soorten hoog in prijs. Aan de bollenprijzlijst van Dirk Voorhelm te Haarlem voor het jaar 1716 (overgedrukt in R. Bradley, *Dictionarium botanicum*⁸⁷) zijn de volgende prijzen per bol ontleend. Rose, die toen nog onder de witte werden opgenomen: *Coralijn f 100.-*, *Rose triumphant f 30.-*, *Apollo f 20.-*. Witte: *Morgenstar f 200.-*, *Flos solis f 150.-*, *L'admirable Colossus* en *Generalissimus*, elk *f 100.-*. *Koning van Groot-Brittannië* was toen tot *f 8.-* gedaald. De blauwe waren minder in tel dan de andere kleuren: de hoogstgeprijsde waren: *Arend f 40.-*, *Adonis f 25.-*, *Impériale f 30.-*. Onder de enkelbloemige soorten, die alle tegen veel lager prijzen werden aangeboden, van *f 6.-* tot 2 stuiver per stuk, trekt de witte *Premier Noble*, die *f 40.-* gold, alleen de aandacht.

De strenge winter van 1729 bracht ernstige schade toe aan het Hyacintengewas en vele soorten verdwenen dientengevolge geheel uit de cultuur. Een jammerklacht, die enkele jaren later werd opgenomen in het eerste deeltje van Flora's Bloemwarande¹⁰⁷), waarover later meer, geeft de verslagenheid der kweekers in dichtvorm weer. Na de schade aan Anjelieren, Narcissen, Ranonkels en Tulpen aangestipt te hebben, gaat de rijmer door:

Den Hyacinthus heeft meer regen
Van hagel in deez' tijd geleên;
Och ja, die nog al helden leken,
Die worden slap nog net van pas,
Zo dat'er heel bar wordt gekeken.
Haal nu vrij flessen vol Lavas,
Wijl mijn floristen hunne buiken
Van pijn opkrimpen, wat een smart;
Geen wonder, het begint te ruiken
Na al meest weg, is dat niet hard?
Deez' heeft een *Passetout* verloren,

Een aêr de *Staate Generaal*,
 Een moet een *Mars* het hart uitbooren,
 Of *Roode Roos*, is dat niet kaal?
 Hoe waren nu de *Vrederijkers*?
 Ik vrees, zij worden wel in 't kort
 Van *Vrederijkers*, bangekijkers,
 Zo dat het overal aan schort,
 En *Rose blanche violette*
 Heeft mede in deeze wintertijd
 Een voet in Carons boot gaan zetten;
 Wie kan'er tegen? En de spijt
 Die berst een derde uit de oogen,
 Wijnl *Bing*, daar hij zijn hoop op had,
Monsieur zoo schandig heeft bedrogen,
 Mijn *Zonnebloem* is op een pad:
 Men roept *Granaat* en *Coralijn*,
 O jé! het heele kraam is rot,
 Mijn lieve man, elk mist de zijne,
 Want *Flora* heeft een droevig lot.
 Die *Amurath* is na de kelder,
 Gewis, het muft'er, 't is niet pluis;
 De *Piramied* is die wel helder?
Triumph d'Europa is mê niet thuis.
 Daar ginter is er een aan 't roepen,
 Mijn *Scheba*, ja die *Koningin*;
 'k Beloof U, 'k zal geen bloemen snoepen,
 Tracteert men mij zo in 't begin.
 De *Cerberus* is ook gaan strijken,
 De hond, juist na de bloeme hel,
 En laat mij na de staart toe kijken.
 Wat dunkt U, staat mijn bak niet wel?
 Maar ei, wat is dat voor een bode,
 Wat staat'er op die witte brief?
 Het is de nette lijst der dooden,
 Mijn heer, van tien naar een, dat's lief,
 En mannen zeg, wie zal het klikken,
 Of *Brizetout*, in spijt van magt,
 Al meê geen pil heeft moeten slikken,

De winter heeft *Cálo* in pagt.
 Hoe vaart de *Koning van Brittanje*,
 Vermeerdert hij van één op tien?
 De massa is na winjewanje;
 Hoe 't met de rest gaat, zal men zien:
Colossus, *Atlas* en *Czarinne*,
 Mijn *Imperator* en zijn wijf,
 De rottiĝheid, die is van binne,
 Dat's een, dat's twee, dat's drie, vier, vijf,
 Ja zes à acht op eene regel,
 Daar is geen raad toe, schrijf maar dood,
 En hangt aan 't briefje vrij een zegel,
 Mijn likkebroêrs, de schâ is groot.

In toelichtende noten voegt de schrijver hieraan toe: ‘*Vrederijk*, een bloem, die groot in achting was en waarvoor 2 à 300 gulden betaald is, dog meest gestorven’ en ‘Zeker persoon, een bak geplant hebbende van 120 bollen, bevond dezelve gedeclineerd op 10 stuks’.

De kleuren der in het vers genoemde soorten en de prijzen per stuk, die zij vier jaar later zouden bedingen, volgen hieronder.

<i>Passetout</i> , blauw	-
<i>Staate Genraal</i> , wit	f 210.- en f 181.-
<i>Mars</i> , blauw	-
<i>Roode roos</i> , wit met rood	-
<i>Vrederijck</i> , wit met rood	f 80.-, f 63.-, f 60.- en f 36.25
<i>Rose blanche violette</i> , wit	f 110.- en f 105.-
<i>Generaal Bing</i> , wit	-
<i>Monsieur</i>	-
<i>Zonneblom (Flos solis)</i> , wit	-
<i>Granaat</i> , wit met rood	f 66.-, f 60.- en f 54.-
<i>Coralijne</i> , wit met rood	f 14.25, f 13.25, f 13.- en f 12.75
<i>Empereur Amurath</i> , blauw	-
<i>Piramidaele incarnate</i> , wit	f 50.-

<i>Triomphe d'Europe</i> , wit	-
<i>Koningin van Scheba</i> , wit	-
<i>Cerberus</i> , blauw	-
<i>Brisetout</i> , wit	f 30.25 en f 30.-
<i>Câlo</i>	-
<i>Koning van Groot Brittanje</i> , wit	-
<i>Colossus</i> , wit	-
<i>Atlas</i> , wit	-
<i>Czarine</i> , blauw	-
<i>Imperator</i> , wit	-
<i>Imperatrice</i> , blauw	-

In 1733 hadden de prijzen een dusdanige hoogte bereikt, dat de Hyacint de rol van de tulp van honderd jaar geleden dreigde te gaan vervullen. Voor één bol *Passé non plus ultra* met zijn aanwas van jongen werd 1600 gulden besteed, voor een anderen bol van dezelfde soort met 8 jonge bollen 1850 gulden. *Gloria mundi* werd verhandeld voor 500 tot 800 gulden per stuk, *Tempel Salomons* voor 430 gulden, en 10 gulden was al een zeer lage prijs voor één enkelen bol.

Dat dergelijke transacties de publieke belangstelling hadden, blijkt wel uit het nummer van den Hollandschen Spectator van 14 Augustus 1733, waarin een gefantaseerde brief van een Haarlemschen wever Japik Schietspoel is opgenomen, waarin deze zich beklaagt, dat zijn schoonzoon door die hoge prijzen ‘gaende geraekt’ is. Met zijn neef Abram heeft hij voor het geld van een erfenisje van een ouden oom een tuintje gekocht, dat hij met Hyacinten beplant heeft, ‘die hij sukke misselikke namen geeft, dat ik niet ken bedenken waar hij ze vandaen haelt’. Hij hoopt er zooveel voor te krijgen, dat hij koets en paarden zal kunnen houden. Hij is dan ook zelden bij zijn weefgetouw, maar zit altijd in den grond te wroeten. ‘Hij ken uren lang zitten spikkeleeren op een blommetje en loopt van bed tot bed met een stokje in de hand om de blaedjes sagjes op te ligten en te sien of ze wat groeyen.’ De schoonzoon krijgt dagelijks bezoek van velen, maar Schietspoel is bang, dat dezen hem

voor den mal houden, en vraagt nu aan den Spectator raad, hoe hij hem die malligheid uit het hoofd zal praten, om te voorkomen, dat hij zijn vrouw en toekomstige kinderen ongelukkig maakt. Waarop de Spectator met een vaderlijk betoog over de gevaren van het speculeeren antwoordt.

In 1734 vreesde men zóó zeer een herhaling van den tulpenwindhandel, dat een herdruk verscheen van de drie Samenspraken van Waermond en Gaergoed, van de in 1643 onder den verzamelnaam ‘Sotte-bollen’ herdrukte pamfletten uit het jaar 1637, van den ‘Troostbrief’ uit hetzelfde jaar¹⁰⁵) en van de ‘Clare ontdekking’ van 1636¹⁰⁶). Aan deze herdrukken was een gravure naar een tekening van Piet Nolpe, Flora's Gekskap (zie blz. 44) met een samenspraak daarover, voorts aanhalingen uit Schriverius en Abr. Munting over den tulpenhandel en een lijst van eenige Hyacintenprijzen uit de jaren 1733 en '34 toegevoegd. Blijkens de voorrede van den drukker Johannes Marshoorn had deze uitgave ten doel, ‘om als tot een spiegel te verstrekken, waer in de hedendaegse bloemisten kunnen zien hoe haer Flora, haer geld-gierige liefhebberen, op 't laetst, als hun voor-ouderen, heeft en zal bedriegen.’

Het besluit met het navolgende

Slot-vaers

Dus word die oude hoer, de geyle Flora weêr
Verheft, ten koste van veel goude en zilvre schijven:
Weg rouwband, hang het lint, men zal hier handel drijven!

Roept eene bloemzot, en nog veele anderen meer.
Zij gaen ter feest op 't zien dier malle kost'lijkheden;
Zij kruypen met de bril bij 't bloem-bedde, om te ontleden
De nagels, de netheyd en 't pluys, en and're fraayigheên,
Die niemant zien kan als een Floraas gek alleen.
Waer wil 't nog heen, bloemist? denk, denk om uwe schijven.

Denk om het zotste jaar; denk om uw huysgezin,
Maar, is 't wel om 't vermaak? neen, om het groot gewin
Van harsenlooze, daar zij mede handel drijven.
Foey, keert, onnoos'len! want het is alleen te doen
(Ik zeg het rond uyt) om uw goude en zilv're poën.

III. Flora's bloemwarande 1734-'36

Bevat de herdruk der ‘Samenspraecken’, behalve de Hyacintenprijzenlijst, voor ons doel geen gegevens, des te merkwaardiger in dit opzicht is de driedeelige ‘Flora's Bloemwarande in Holland, alwaar haere heerlijkheid weer ten troon werd verheven, geviert en aangebeden van Flora's lievelingen. Beschreven door 't Kunstgenootschap E Musis Aeternitas, 't Amsterdam bij Dirk Swart, boekverkoper in de oude Lelystraat, 1734, 1735 en 1736'¹⁰⁷).

Als schrijver wordt genoemd Jacob Cleiburg of Clyburg, van wiens hand tussen 1718 en 1726 eenige tooneelstukjes verschenen. Evenwel betwijfelt Ebbinge Wubben (N. Ned. Biogr. Woordenboek) of Clyburg zich wel bediende van het devies ‘E Musis Aeternitas’.

Onder ditzelfde devies verscheen een gedicht in vier kolommen, uitgegeven op groot plano formaat, waarin honderden Hyacintennamen zijn verwerkt. De volledige titel luidt: ‘Flora's Heerlijkheid of de Bloemgodin onder de bloemen’. Te Haarlem gedrukt bij Mozes van Hulkenroy aan de Markt in Laurens Koster. Den tweeden druk, vermeerderd en verbeterd met honderd-twee-en-veertig naamen¹⁰³).

Van den eersten druk is geen enkel exemplaar meer bekend, maar hij heeft blijkbaar zooveel aftrek gevonden, dat een tweede oplaag noodig was. Het jaartal van uitgave is niet vermeld, maar zal omstreeks 1730 gesteld moeten worden, toen de Hyacintenfieber in vollen

bloei stond en de strijd tegen de speculatie nog niet begonnen was.

Het is wel merkwaardig, dat dezelfde rijmer, die dezen lofzang vervaardigde, ook in drie opeenvolgende jaren een satiriek geschrift tegen de speculatie heeft uitgegeven.

In dit boekje worden in een mythologische inkleeding en onder latijnsche namen de kweekers en liefhebbers van Hyacinten aan de kaak gesteld, en allerlei voorvallen, op hun teelt en handel betrekking hebbende, min of meer satiriek behandeld. Voor den eenigen schrijver, die getracht heeft de beteekenis van die mededeelingen te doorgronden, Mr. W.P. Sautijn Kluit, 'bleef de allegorische voorstelling een beletsel om hier historische waarheden te vinden' en hij betreurde het, dat 'dit boekje kennelijk zeer verstaanbaar voor den tijdgenoot, voor den nakomeling gesloten is.'

Prof. H.W. Tydeman (1778-1863), die een exemplaar van het boekje bezat, waarin de ware namen der daarin onder schuilnamen voorkomende personen zijn bijgeschreven en dat thans in bezit is van Ir. A.F. de Graaff te Lisse, teekende daarin aan, dat 'het eenige begrijpelijke ... de aanwijzing is, wanneer deze gebeurtenis heeft plaats gegrepen', met welk oordeel Sautijn Kluit zich geheel vereenigde. 'Wel is waar', voegde hij hieraan toe, 'zijn er nog enkele bladzijden, waar wel de eene of andere historische waarheid schijnt door te schemeren, maar dat alles is zoo onbepaald, dat men zeker het beste doet, het werkje verder op zijde te leggen.'

Deze uitspraak is gelukkig veel te somber. Verschillende der vermelde episoden zijn geenszins zoo duister, als Mr. Sautijn Kluit het doet voorkomen en zijn voor onzen tijd de moeite van het navertellen waard, omdat zij eenig inzicht geven in de dwaasheden, waaraan degenen, die in den Hyacintenhandel opgingen, zich overgaven, waarvoor dit boekje de eenige bron is.

In de voorrede van het eerste deel noemt de schrijver dit 'een werk, dat van yder spreekt, en niemand meend,

dewijl wij het maar als ijdele denkbeelden en harssensschaduwen opdissen, waarbij wij verklaren dat wij op niemand het oog gehad hebben, nademaal wij voorgenoomen hebben niemands fouten of gebreeken met eenen Zoilus of Momus te heekelen.’

Deze betuiging, waarschijnlijk bedoeld om de betrokkenen niet van de lezing af te schrikken, is bewust onjuist, niet alleen omdat ze in tegenspraak is met bovengenoemden klapper op de in het boekje voorkomende personen, maar ook en vooral, omdat een der slachtoffers het zelfs noodig oordeelde, een Apologie tegen de Bloem warande te doen drukken. Bovendien is een der gehekeldde gevallen zóó nauwkeurig weergegeven, dat de ambtelijke bevestiging ervan in de notariele protocollen kon worden gevonden. Indien dit eene geval zoo naar waarheid blijkt te zijn vermeld, terwijl een tweede, dat een verdediging van den beleedigde uitlokte, blijkens die verdediging zelve, een juist beeld van het gebeurde geeft, dan is er zeker geen reden om aan te nemen, dat de overige toespelingen niet op ware feiten gegrond zouden zijn.

In deze voorrede wordt reeds de verschijning van het tweede deel aangekondigd, dat in het volgende jaar uitgegeven werd. Als inleiding hiertoe strekt een ‘opdragt aan Narcissus, beminnaar van zijn eigen schaduw’, een langademig vers van zes bladzijden. Hier volgen een paar aanhalingen:

Wie hoorden ooit in vroeger tijden,
 Dat blaauwende saffier, als ook
 Smaragd, die 't oog steeds kon verblijden,
 Nu niet meer zijn als ijdele rook,
 En voor de Hyacinthen dreeven
 De hoogerhand steeds moeten geven!
 De roem der bloemen en haar glans
 Is nu, helaas! zoo ver gekomen,
 Dat, als het Godendom ten dans
 Weêr moesten treden binnen Romen,

Ik was verzeekerd, dat Jupijn
 Een kleed droeg van deez' bloemenschijn,
 En Venus zag men weder prijken
 In nieuwen dos, zo schoon en net
 Met Hycinthen, die niet wijken
 De prilste bloemen van Hymet,
 Waar op de bijtjens zouden aazen,
 En honig op haar boezem blaazen.

Zie hier uw kroost, die u doen leeven,
 Zie hier uw maaksels, door uw hand
 Gevormd, en op uw voetspoor streeven,
 Daar zij de bloempjes op het land
 Als egte vrouwen streelen, kussen,
 En op haar schoon hun mingloed blussen,
 Terwijl haar egtkoets leedig staat,
 En daar haar wederhelft met zugten
 Ontmoet met een gefronst gelaat,
 Om dat hij liefde komt te ontvlugten;
 Waar door 't heelal in honderd jaar
 Te niet is, of in groot gevaar!

Aan het slot wordt de verschijning van een vervolg in uitzicht gesteld. Dat derde en laatste deel verscheen in 1736, beginnend met een 'Opdragt aan de waarzegger van Endor', toespeling op het verhaal van de waarzeggende vrouw in I Samuel 28, 7.

Van dezen waarzegger verwacht de schrijver, dat 'gij door uw buitengewoone weetenschap onze kranken, zieken, dwaaze, driftige, ingebeelde en verwaande spitsbroeders van Flora zoodanig door de kracht uwer planeeten zult weeten te helpen, dat ... gij door uw voorzienigheid de behulpzaame hand zult bieden aan deeze onze Bloemwarande, en onze verwarde helden geneezen.'

Volgens den klapper op de namen wordt met dezen waarzegger bedoeld Hans Christoffel Ludeman te Amsterdam. Dr. D.J.H. ter Horst heeft ons dezen kwakzalver en astrologist doen kennen in zijn in de Patria-

Titelblad Flora's Bloemwarande 1734

serie opgenomen levensbeschrijving van Franciscus Lievens Kersteman¹²³), een door Ludeman geïnspireerden avonturier. Hij heette eigenlijk Johann Christophorus Lüdeman en was in 1683 te Harburg bij Hamburg geboren. Na een wegens financieele moeilijkheden niet voltooide studie te Jena en een eerste bezoek aan Nederland, werd hij wegens atheïstische gevoelens genoopt uit Harburg naar ons land te vluchten. Hij vestigde zich in 1713 te Amsterdam, waar hij schraal den kost verdiende met horoscopoptrekken en het uitoefenen van de kwakzalverspractijk. Toen het 3e deel der Bloemwarande in 1736 verscheen, was hij reeds in zeer goeden doen gekomen: de planeetdokter bewoonde toen een prachtig huis, bezat een buitenplaats en hield rijtuig met livreaknecht. Geen wonder, want, zooals Dr. ter Horst mededeelt, getuigde één Duitsch schrijver over Nederland, dat Ludeman de eenige groote kwakzalver geweest is, die het vertrouwen van het grauw had weten te winnen. Waaraan de vertaler van het boek, A. Loosjes Pz., toevoegde: ‘Niet alleen van het grauw, maar ook van zeer veelen burgerlieden, wier geloof aan Ludeman's Geschrijf even groot is als aan hun Bijbel of Catechismus.’

De schrijver van de Bloemwarande heeft niet tot die geloovigen behoord. In de zes bladzijden van de ‘Opdragt aan de waarzegger’, in den hoogdravenden stijl van een eerbiedige hulde, spaart hij hem zijn spot niet. ‘Gij’ - aldus de aanhef - ‘die bestuurd zit als Orion onder de planeeten, en toond uwe doorschijnende glanssen als een heidens priester voor zijn gewaande afgoden, terwijl gij, leunende op het agtereind van de Beer, door uw vermaarde wichelroede en hoogdraavende bezweeringen het hoofdgesternte weet te voeren in uw heldere urinaalen, en de onderaardse geesten uit haare altijdbaarende nachtsponken op doet koomen, en haar raadvraagd, wat na deezen gebeuren zal! Gij die door uw vrije oeffening zo ver gekomen zijt, dat ge als een orakel onder uwe medeburgen verkeerdt, en uit uw geleerde driehoek wonderen meld, die de natuur zelfs te boven gaan!’

Ludeman stierf in 1757 en werd met groote pracht en luister begraven in de Luthersche Nieuwe Kerk te Amsterdam.

Het eerste deel begint met een herinnering aan de godin Flora in het oude Rome en de aan haar gewijde Floralien, en aan het ontstaan van een bloem uit het bloed van den schoonen jongeling Hyacinthus. Vondel's vertaling van Ovidius' *Metamorphosen* wordt hierbij aangehaald. Evenmin als Vondel en velen met hem, heeft de schrijver van de *Bloemwarande* zich weten te hoeden voor de verwisseling van Hyacint- en Gladiolusbloem.

Toen Zephyr en Apollo elkander Hyacinthus' gunst betwistten, veranderde Zephyr de richting van den werpschrijf, waarmede Apollo gooide, zoodat die het hoofd van Hyacinthus raakte met doodelijk gevolg. In Vondels' vertaling gaat het verhaal van Ovidius dan aldus verder:

Terwijl Apol dus kermde en schreide
 Begonnen druppels van het bloet, het welk de weide
 Besprengelde, geen bloet te schijnen, maar een bloem
 Rees schooner uit den grond der aerde, die den roem
 Van Tirus purper dooft, doch liefelijk van geuren
 Schijnt als een lelie het hooft om hoogh te beuren,
 En trekt alleen den vorm der witte lelie aen:
 Maar wat de verf behangt, zij pronkt met purple blaên.
 Dit docht Apollo niet genoegh: want Godt vereerde
 Hem met deze eere, en schreef van rouwe, die hem deerde,
 Zijn kermen op de blaên, daer leest men nog *ay, ay*.
 Men ziet de boekstaef van den lijkrouwe en 't geschrey
 Getekent op dees bloem.

De bloem, die den dichter voor oogen stond en in de oude volksoverlevering leefde, had dus den bloemvorm van de lelie, was purper van kleur en had eenige vlekken of figuren op hare bloembladen, waarin de letters *ai, ai* met eenigen goeden wil te herkennen waren. De 'geuren' van Vondel staan niet in 't origineel vermeld en zijn een typisch voorbeeld van dichterlijke vrijheid. Vondel dacht

natuurlijk aan de geuren van onze Hyacintenbloem, zonder te vermoeden, dat het hier een geheel andere bloem gold, die volkomen reukeloos is.

Onze Hyacint, ook in den oorspronkelijken in Klein-Azië voorkomenden stamvorm, kan hier met geen mogelijkheid bedoeld zijn, omdat zij in geen enkel onderdeel aan de gegeven beschrijving voldoet. Allerlei vernuftige en minder vernuftige gissingen zijn ter oplossing van dit vraagstuk geopperd. Het ligt echter zeer voor de hand, om in dit verband aan *Gladiolus byzantinus*, ook in Klein-Azië inheemsch, te denken, die volkomen voldoet aan de beschrijving van Ovidius. De kleur herinnert aan het bloed van Hycinthus en in de eigenaardige figuren op de beneden-bloemblaadjes kan men zeer wel letterschrift zien, zij het ook niet van een schrijfmachine, maar van één geniaal, onleesbaar handschrift.

De Bloemwarande gewaagt dan verder van vereering van Flora in Nederland, waar de godin grooter nog was dan in de voorafgegane eeuw, in de jaren van 1720 tot 1733 en '1734, 't jaar dat wij jegenswoordig beleeven, gaat het allergrootste vernuft te boven, en geeft aan de geheele waereld en aan de eeuwigheid stof van verwondering, hoe dat een onnoozele bloem, die door de tijd verfrenst, verdord, en eindelijk weder gaat gelijk hij te voorschijn kwam zoodanig hoog geschat werd, dat het geheele schatrijke Oosten niet in staat zij, om haare gaave naar waarde te betaalen zodat een aasje van een Hyacinth hooger in waarden geschat en gehouden werd dan de allerzuiverste paarl.'

Er volgt dan in uittreksels uit gedichten van Huygens, Jac. van der Does en anderen een beeld van Haarlem, waar de tempel van Flora gevestigd is. In dezen tempel, 't prieel des waerelds, Flora Bloemwarande', komen de goden van den Olympus bijeen, maar ook de aardsche onderdanen komen daar, het zijn 'groote heiligen, die uit niet grooten winst trekken. Wel aan, - gaat de schrijver voort - ik zal u den handel dier onderdanen verhaelen.'

Na deze inleiding beginnen dan de toespelingen op be-

paalde personen, waarvan een dertigtal in dit eerste deeltje voorkomt. Voorzoover in den klapper de beroepen bij de namen worden vermeld, is er een deurwaarder en een makelaar bij; ook wordt iemand als kwaker aangeduid. Van de ook uit anderen hoofde bekende bollenkweekers van den tijd treffen we er Huybert Langendijk, Jan Bolt en Seger van Sompel aan. Het is niet na te gaan, of er nog andere vakmannen bij zijn. Uit de namenlijst blijkt overigens, dat de Hyacintenteelt zich niet tot hen beperkte. Particulieren, niet alleen te Haarlem, maar o.a. ook in Den Haag, zaaiden Hyacinten, om nieuwe aanwinsten te verkrijgen, in de hoop, hiermede een goeden slag te slaan. Daar er ten minste vijf jaren verlopen vóór de zaailing voor 't eerst bloeit, is het verklaarbaar, dat de Hyacintenrage vele jaren achtereen kon worden gaande gehouden. Ook zonder zelf te zaaien, hadden vele bloemenliefhebbers bij de teelt van Hyacinten, zij het ook op bescheiden schaal, belang, daar de bloemisten ook bij hen, zoo noodig, hun tekorten dekken. Evenals honderd jaar te voren bleef de belangstelling voor de Hyacint niet tot de deftige burgerij beperkt, hoewel ze, wegens de veeleischender kweekwijze, niet zoo algemeen werd als die voor de tulp.

In het eerste deeltje worden de meeste personen slechts even genoemd, vaak onder bijvoeging van een spottende opmerking. Een paar maal wordt een handeling of gebeurtenis uitvoeriger beschreven. Wij kunnen ons bepalen tot het weergeven van twee gevallen, die beide bekende kweekers betreffen.

Jan Bolt was een bloemist, wiens kweekerij 'buiten de Kruispoort' gelegen was, op een deel der gronden, waarop in de 19e eeuw de boomkweekerij der firma Zocher gevestigd was. Dit terrein, aan den Kloppersingel gelegen, is sedert jaren volgebouwd.

Hij wordt vermeld onder de leveranciers van tulpen aan den Markgraaf van Baden-Durlach, en overleed nog in 't zelfde jaar, waarin de Bloemwarande voor 't eerst verscheen. Hij wordt hierin voorgesteld onder den naam

Adelbert, van wien verhaald wordt, hoe handig hij zijn eigen nieuwe aanwinsten in prijs wist op te drijven, door een goeden vriend over te halen, daarin deel te nemen. De vriend koopt een half aandeel in een of andere nieuwe Hyacint voor zeg *f* 1.000.-, waarop hij slechts 10% behoeft te betalen. De transactie wekt levendige belangstelling bij andere kweekers, die zich haasten, zich 1/4 of 1/6 deel in dezelfde bloem te verzekeren. Sommigen betalen contant, anderen nemen hypotheek op hun vast goed, of beleenen voorwerpen, ten einde de begeerde kans op waardevermeerdering van hun bollenvoorraad te verwerven. Als nu een nieuweling wenscht deel te nemen, deelt de eigenaar hem mede, dat hij den vorigen dag *f* 1.000.- voor 1/2 aandeel heeft ontvangen en derhalve nu een bod van *f* 600.- voor 1/4 aandeel moet weigeren. Ten slotte verwerft de nieuweling zijn aandeel en helpt nu ijverig mede, om den prijs op te jagen. Maar helaas, binnen een paar jaar bemerkt hij, dat de prijs van dezelfde soort tot *f* 25.- per bol is teruggelopen.

Men kan deze handelingen geen ernstige vergrijpen noemen. In een tijd, toen men geen prijsregeling van overheidswege kende, stond het den verkooper vrij, den hoogst mogelijken prijs voor zijn waar te bedingen. Eveneens om zijn waar aan te prijzen, mits hij zich daarbij onthield van bedrog of misleiding. De koper behoort voldoende ter zake kundig te zijn om te beoordeelen of het aangeboden den gevraagden prijs waard is, en hij alleen is verantwoordelijk voor het afsluiten van den koop. Degenen, die zich op het glibberig pad der Hyacintenspeculatie waagden, zullen echter wel eens een gemakkelijke prooi geweest zijn voor de bloembollenhandelaren, die van hun onervarenheid misbruik maakten.

Onder den naam Demosthenes treedt de bejaarde Seger van Sompel op. Hij is drager van een bekenden kweekersnaam, die in 't midden der 18e eeuw verbonden was aan den vermaarden naam van Voorhelm, in de firma Voorhelm & van Zompel. Daar Seger in 1734 als een grijsaard met gebogen rug, een afgesloofd hoofd en een gerimpeld

gezicht wordt beschreven, zal de medefirmant van Voorhelm wel een zoon van hem geweest zijn. Seger's zoon Willem, die hem 1736 in de vaderlijke firma Seger van Sompel & Zonen opvolgde, overleed in 1740.

Over het gesprek, dat de schrijver met hem in Flora's tempel houdt, vult hij dertig bladzijden, zooals gewoonlijk doorspekt met tal van aanhalingen uit min of meer toepasselijke dichtwerken. Bij die gelegenheid houdt Seger van Sompel uitvoerige lofredenen op zijn Hyacinten, vermoedelijk op eigen aanwinsten. Onderwijl rookt hij vele pijpen tabak, wat weer de inlassching van een paar verzen medebrengt, zooals:

Wat toond ons dit vermaak, verdweenen in de lugt?
 Een schets, een zweemzel van ons leven, 't welk steeds vlugt
 En heenvaart als een damp, uit klei zo broos als glas;
 O enkel niet, eerst rook, en uitgerookt, maar as.
 Dit voorbeeld van ons nietig leeven,
 O ouden grijsaart, toond ons aan,
 Dat al uw bloemen, hoog verheeven,
 Gelijk een rook en damp vergaan.

Dit alles is zeer natuurlijk en de schrijver onthoudt zich feitelijk van spottende opmerkingen, al tracht hij door het van lieverlede in de plaats stellen van goden en godinnen door Hyacinten, die hun naam dragen, een eenigszins komisch effect te bereiken.

Van Sompel begon dan zijn bezoeker 'met een philosophische reedenvoering te onderwijzen'. Hij vertelt in zijn lusthof een verwarde stem gehoord te hebben, die aldus in zijn ooren klonk: 'o schoone godin Venus (Morgenstar), [naam van een bekende witte Hyacint], hoe zielverkwikkend zijt gij; hoe liefelijk is uw adem, die gij uit uw ambrozijnen mond mij toeschiet; hoe oogverkwikkend uwe verf, mijn gezigt verlieze zig in uw helder wit, zij verduistert van uw wederomstraalend en schitterend vuur, ik beef en zidder voor uw schoone en overheerlijke

glans; mijn tong verstijft, om de lof van u naar waarden uit te breiden, alle mijne leden trillen; tegenwoordig kan ik het niet langer verdraagen, de dierbre gloed van uw bijzijn te omhelzen, indien gij mij niet met uw zielsverkwikkende balzemlugt sterkte; mijne krachten komen weder bij door het gezigt van uw prachtige standvoet (hyacinthesteel). Vergun mij, ô doordringende schoonheid, voor u neder te vallen, om een kus te plukken van het loofwerk uwer voeten. Ey wat ziels bekoorlijk groen omhelsen u, vergun me (indien een aards mens zulks vergund kan werden) dat ik nog een weinig van uwe tegenwoordigheid genieten mag, om met diepe bedenkingen en stille opgetoogenheid uwe Majesteit aan te schouwen, en onder een brandoffer (pijp tabak) mij in Uwe schoonheid te verliezen, en dus gelukkig in uw aanschijn te sterven’.

In dien geest gaat het nog een heelen tijd door, maar dit staaltje moge volstaan om een indruk te geven van den vermoeienden, gezwollen stijl, die het boek in zijn geheel kenmerkt. Van Sompel toont verder *Koning David*, *Alexander de Groote* en *Koning van Groot-Brittanje* ‘een bloem van groote verwondering om haare volmaakte schoonheid, staande hoog en pal vast op zijn steel, schoon van kroon, vroolijk van nagels, wel agter over krullende, en wit van koleur, een heerlijk rood in zijn hart, gemengt met Sydonis purper, zuiver violet, glinsterend en levendig, zoo dat het oog hem nauwlijks op eenen dag terdegen kan beschouwen’.

Hij vestigt verder nog de aandacht op verschillende soorten, o.a. *Koningin Esther* ‘een wonder en een puik dier schoonheden; men zouw op haar verlieven gelijk een Jupiter en Neptunus, deeze op Danae en geene op Amphitrite. Wij beminnaars van die doordringende aantreklijkheden zwemmen in een zee van liefde, tot dat wij eindelijk ons zelven geheel en al verliezen, en als een Leander op zijn Hero's wille in de Hellespont dier schoonheid verdrinken’.

Eindelijk de *Koningin van Scheba*! ‘deeze ontsteekt

het hart en kitteld onze ziel, hier knield men voor haar, gelijk zij weleer knielde voor de wijsheid van Salomon’.

Om zijn oordeel gevraagd, antwoordt de bezoeker: ‘Ik staa verbaast, en als tot in de ziel verslaagen, ik weet niet, wat ik daar van zeggen zal, niet zo zeer over de schoonheid van uwe bloemen, als wel over de bijzondere spreekwijzen en boven-natuurlijke reedenvoeringen, als ook over de aan haar gegeevene naamen.’

‘O mijn vrind’ - hernam Van Sompel - ‘dat is nog niets, gij ziet de heerlijkheid van Flora nog maar ten halven. Een oud grijsaart is niet meer bekwaam, om een aanvallig meisje te behaagen, of haar in Venus boogaard het zoet der vrugten, daarin wassende, voor te zetten; ook zoude zij ons gewis met haar poesle nek aanzien, al was het ook, dat men nog vrij wat meer bekwaamheid bezat, om van haar ambrozijne mond kusjens te plukken, die de min weleer in nectar doopten Zoohaast mijn edele ziel de eerste trek der schoonheden van Flora ontdekte, kreeg Venus de schop, en ik zag Cupido steeds met nijldige oogen aan. Nu leeven ik gerust, en in die stilte ontvangt mijn hart al die rust, die de waereld aan een sterveling schenken kan, want, zie daar, werd mijn hart een trek der liefde gewaar, zo gaa ik in mijn bloemprieel, daar spreek ik met de schoone *Juno*, *Cithera*, of *Amphitrite*; bestormd de haat en gramschap mijn gemoed, zo treede ik in den drang der helden, als bij *Diomedes*, *Achilles*, *Nestor*, *Alexander*, *Agamemnon*’ [alle namen van Hyacinten]. Andere namen wekken zijn vaderlandsliefde op of aesthetische gevoelens, en de bloemen, die de namen dragen van vijanden, staan in zijn hof bijeen als in ‘een prieel des vredes’. Maar ten slotte ligt een donkere schaduw over een deel van den hof. ‘Zie daar heele rijen der helden en heldinnen zijn door Atrops schigt geheel verslaagen.’

Als moraal van het gesprek met Van Sompel volgt dan een echolied.

O echo, luisterd na mijn treurgezangen,

Gij ziet maar, die gij nimmermeer zag treên
 Met droevig leed en smart behangen,
 Waar zijn mijn bloemen nu dog?

Echo: heen.

Hoe, heen? aan wien ik was verbonden
 Met hart en ziel, mijn smart vergroot,
 Nu daalt mijn hoop geheel te gronden;
 O echo, zeg, waar zijn zij?

Echo: dood.

Dood, hoe dood? hoe zal dit enden?
 Wat is de reên van dit geval,
 Ach, echo, wild u nog eens wenden,
 Of ben ik wat te deun? of

Echo: mal.

Hoe ben ik mal? gong ik niet treden
 Gelijk een wijs man na mijn hof
 En daar met zorg mijn tijd besteeden;
 Wat's Flora's Heerlijkheid dan?

Echo: stof.

Heb ik op stof, en met die stof mijn tijd versleeten?
 Wat straffe zal ik in deez' nood
 Mede ondergaan, nu 't lot te fel op mij gebeeten,
 Ach, echo, spreek wat straf dog?

Echo: dood.

O heldre spiegel, daar 'k mijn eige leed in vinde,
 Ik ben niet, die ik was,
 De waereld is een apekas,
 Die zijn aanschouwers komt in 't einde te verslinden.

Dit vers is niet rechtvaardig tegenover den bejaarden Van Sompel, wien door den schrijver van de Bloemwarande nòch verkeerde praktijken nòch dwaasheden verweten kunnen worden. Hij steekt alleen den draak met zijn wat overdreven, maar onschuldige ingenomenheid met zijn Hyacinten en eigen aanwinsten. Welke raskweeker is niet een vurig bloemenliefhebber! Het tegendeel ware abnormaal. Van Sompel behoorde tot de eersten onder zijn vakgenooten; de bekendste Hyacinten,

door hem en zijn tijdgenooten gewonnen, hebben nog honderd en meer jaren de bloemenliefhebbers geboeid en hij verdiende dus zeker niet, dat het smadelijke echolied juist met hem in verband gebracht werd.

Behalve Van Sompel komt, blijkens den klapper, geen enkele der voornaamste Haarlemsche bloemisten met buitenlandschen handel uit dien tijd in de Bloemwarande voor, ofschoon zij uiteraard toch zeer nauw bij de Hyacintenspeculatie betrokken moeten zijn geweest. Het pleit voor hun goeden roep, dat er blijkbaar niets in hun handelingen of gedragingen te vinden was, waarop de spotlust vat had. Nicolaas van Kampen noch Valentijn Scherzer, Dirk noch Simon Voorhelm komen in het boekje voor. Wel wordt Simon's zoon Joris Voorhelm, die toen pas 23 jaar was, even terloops genoemd, maar zonder eenige opmerking en wel zal met Valentijn (uit den klapper) vermoedelijk Scherzer bedoeld zijn, maar ook hem wordt als kweeker of handelaar geen enkel verwijt gedaan.

Het is zeer begrijpelijk, dat een vakman zich voor dwaasheden wist te hoeden. Hij had een naam op te houden en mocht zijn toekomst niet uit het oog verliezen. De dwaasheden kwamen vooral op rekening van de speculanten, die buiten het bollenvak staande, te veel afhankelijk waren van voorlichting door anderen, en door gebrek aan ervaring domheden begingen en zich belachelijk maakten of te recht kritiek uitlokten op hun daden en gedrag.

Na het gesprek met Van Sompel gaat de schrijver der Bloemwarande naar bed, waar hij droomt van de verwoesting van Flora's heerlijkheden door Boreas, den Noordenwind. Maar op een smeekbede van Flora maakt Mercurius Boreas duidelijk, dat hij over deze 'bloemgewesten' niets te zeggen heeft en dat Jupiter ze zal beschermen. Er volgt dan een uitvoerige discussie onder de goden, waarbij Venus tegenover Juno den Vrede voorstaat en Jupiter den knoop doorhakt door Mercurius naar de aarde te zenden, 'omme alle de bloemhandelaars

aan de eene zijde zoodanig gaande te maaken, dat ze als Orestes twee Thebens voor één zullen zien, en haare bloemen hooger schatten als een eenig bergstof of dierbaare edelgesteentens; zullende hier door den eene rijk, den anderen berooid van zinnen, zijn gewissen ondergang niet eêr zien voor dat ze daar middel in staan; anderen zullen dezelve met voorspoed kweeken, geenen wederom dezelve zien sterven; kortom, 't zal hier door zo verwilderd raaken, dat er in 't kort duizende van processen opdaagen zullen voor de vierschaar van Apollo, die den eisscher of gedaagden geen regt zullen geeven, op dat wij haast hier door een eind van zaaken zullen zien en elk dier handelaars tot andere gedagten gebragt werden, en stilstand van waapen aanschouwen; die nietige aardwurmpjes, dat'er onze heele woonplaats van daveren.'

Daarop ontstond een ernstige ziekte onder de bollen, en de hemel der Goden 'weergalmd op de droeve moordkreet der bloemisten'. Er ontstonden vele onderlinge geschillen. De stad gaat in den tempel offeren aan Juno, die weldra zelve, op een wolkje verschijnt om mede te deelen, dat zij 'wegens de groote smerten en schaaden tot andere zinnen gebragt' is. De bloemhandelaren moeten voor de vierschaar van Apollo beloven, dat zij tot hun 'eerste zuivere en onnozele bekwaamheid' zullen terugkeeren. Dit deden zij in den tempel, waarboven met gouden letters *Non plus ultra* geschreven stond (naam van een der hoogstgeprijsde Hyacinten dier dagen). Apollo deelde daar plechtig de uitspraak der Goden mede, waarin bezwaar gemaakt wordt, dat de bloemhandelaar 'door uw verwaandheid, als een Salmoneus, Koning van Elis, de hemelgoden naar den kroon steekt', dat 'gij, ô zoonen van Briareus, hebt in eene worp honderd rotzen Jupiter naar 't hoofd gegooit, gelijk uw vader' en dat 'onder u gevonden werden Tyfoëussen en Egeons, reuzen met honderd handen en vijftig hoofden'. Ten slotte wordt geëischt, dat alle Alcitoees - en nog een twaalftal andere groepen - zullen gestraft worden. Heel duidelijk is dit inderdaad niet, maar het zal

wel bedoeld zijn als een veroordeeling van de talrijke mythologische namen, waarmede de Hyacinten prijkten.

Waarna het eerste deel der Bloemwarande met een soort vredes- en zegezing eindigt.

Het tweede deel begint met een phantastisch verhaal, waarin de schrijver allerlei wonderlijke avonturen beleeft, maar dat geen toespelingen van eenig belang behelst. Na 27 bladzijden belandt hij in den tempel van Flora, waar Pieter Leendertz (de oude Priamus) en Jurriaan Rigter (de jonge Askaan) stonden, om een door hen gewonnen zaailing te doopen. De schrijver maakt hiervan een pompeuze plechtigheid, waarbij hij Hermanus Morgenstar (Androgeos) als priester en ceremoniemeester laat optreden. Hij stelt hun, in naam van 'onze lieve godinne Flora', plechtig twee vragen ter beantwoording.

1. 'of gij deeze uwen nieuwgewonnen bloem tot uwe eenige en universeele erfgenaam begeerd aan te neemen, voor het tedre spruitje altijd zult waaken, zorgen, en alle uwe moeite besteeden; nimmermeer voor denzelven ontzien zult, om door regen, wind, hagel of sneeuw te gaan; hetzelve zorgvuldig bewaaren voor alle onweêr, van wat naam hetzelve ook zoude mogen wezen; ten tweeden zult gij gehouden zijn, bij alle onze broeders de eer en luyster zodanig uit te breiden, opdat zijne naam vereeuwigd bij en onder ons leeven mag; hier voor zult gij uw eige huisbelangen, hoe noodzakelijk dezelve ook zoude mogen wezen, laten vaaren, tot die tijd, dat gij dat geene bezorgd hebt, dat uw bloempje vereiste en van noden had, hierop zult gij mij antwoorden. En zij spraken gezamentlijk: Ja.'

2. 'dat zo wanneer deeze onze, die heden den bentnaam gegeven zal worden, tot zijne mondige dagen van generatie gekomen zal zijn, en eenige jongen begint te krijgen, of gij diezelve jongen zo hoog en duurbaar

agten zult, ja yder van hen op die zelve prijs zult houden als gij jegenswoordig deeze uwe bloem houdt, op dat zijn zaad en nakomelingschap vereeuwigd bij ons in waarde blijve en leeven. Wat antwoord gij hier op? En zij antwoordde beide: “Ja”.’

Nadat zij den priester den naam hadden opgegeven, die echter niet wordt vermeld, wenschte hij hen geluk. Daarop vulde Frans van den Berg, de waard uit de Drie Brabanders (hier optredend als der Goden schenker Ganimedes) de bokaalen en trad een dubbelkoor op. Het eind was, dat allen zóó beschonken werden ‘dat'er een aapenspel onder de aapen gehouden wierd’, en hun de heilige plaats werd ontzegd.

Nu wordt Cornelis Bogaert, alias Cees Uyl (Galenianus) ten tooneele gevoerd. Hij blijkt den kwaker Pieter Leenderts (Julius) - vermoedelijk niet dezelfde als de zooeven genoemde Pieter Leendertz - beetgenomen te hebben met een middel om Hyacinten van kleur te doen veranderen. Deze had hem opgedragen de witte soort *pulchra* in een blauwe te veranderen. Zijn bewerking kwam hierop neer, dat hij den bol van zijn wortels en buitenste rokken ontdeed, en daarna met een penseel met hemelblauw vocht bestreek. Nadat de bol dan nog met ‘warme aqua vita’ ingespoten was, werd zij weder geplant. Leenderts ‘zag (ô wonder) hem voor een nieuwe blaauwe Hyacinthebloem aan, waarop hij zoo trots is, dat hij nu al een jaar agter den ander zijn hoofd meê gebrooken heeft, om aan den zelven een naam te geeven’. Cees Uyl kreeg 50 kronen voor zijn werk, en niemand heeft ooit meer iets van hem gehoord.

Dan volgt de aankondiging dat een beroemde, door Seger van Sompel gewonnen Hyacint, vermoedelijk *Gloria mundi*, ‘overleeden’ is. Pieter Leendertz (Cleobulus), die voor eenige ponden goud daarin een aandeel had gekocht, was ‘tot aan de ziel verslagen’.

De schrijver bestelde bij een beeldhouwer een marmeren graftombe versierd met de beelden van Heracliet en

Democriet, des Waerelds Heerlijkheid [*Gloria mundi*] beschreiend en belachend, met op den top een beeld der ijdelheid met twee spelende cupidootjes. Het grafschrift luidde:

Memoriae sacrum.
 Hier rust het overschot
 Van 's Waerelds Heerlijkheden,
 Weleer gevierd en aangebeden
 Met agting als een halve God,
 Zij was 't, die elk tot haar kon trekken:
 Sta, leezer, sta, zwijg stil, gij zoud haar ligt opwekken. 1735.

Er stonden nog andere, nieuwe grafmonumenten in de nabijheid.

Vervolgens ontmoet de schrijver Jacob Elout van der Vliet (Telemachus), die hem den toegang tot den hof wil ontzeggen. Dit ontstemde den ander, die hem boos aanspreekt:

Zeg mij eens net: hoeveel percent
 Gij met uw bloemen 's jaars kunt winnen.
 De man vergramt en nors van zinnen
 Spreekt: dertig ben ik 's jaars gewend.
 Hierop kwam ik te repliceeren
 Bij wijze en forme van debat,
 Of hij het facit van zijn schat
 Der bloemen mij eens wouw vereeren:
 En na ik had voorheen gehoord,
 Zo was zijn kraam bij hem begonnen,
 Gekogt voor honderd ducatonnen,
 Dat hij ook toestond op zijn woord;
 Zo dat mijn vrind nu veertig kroonen
 En vijf gewonnen heeft van 't jaar,
 Maar na ik weet, zal ik hem klaar
 Verschot en uitgaaf nader toonen
 En zien dan of hij zo veel geld
 Vrij over houd. Ik bid u teld

Eens, voor het planten van uw bloemen
 Betaald twee guldens, zegge hier *f 2 0:*
 En ook betaald aan wijn en bier, *f 1 10:*
 Wat dunkt u, zoud gij dit wel noemen,
 Voor huur der bloembak zeeven gulden *f 7 0:*
 En nog een footje daar gij 't plant,
 Voor 't dekken 's winters, schrijf eens,
 want
 Dit hoord ook tot de bloemensschulden *f 2 10;*
 Nu zestig dagen agter een,
 Waarin men in de hofwaranden
 Op-Flora's outer komt te branden
 En springd voor haare ontzachlijkheên.
 Nu zestig dagen, als voorschreeven,
 Verteerd aan oud belegen bier,
 Twee pintjens daags dus ergo hier *f 12 0:*
 En aan jenever weggegeeven *f 4 0:*
 Doet hier nu bij aan Franse wijn
 Verteert een reeks van zestig flessen
 Wie zou daarmee zijn dorst niet lessen?
 Gewis wel, elk trek uit voor mijn *f 42 0:*
 Gebesoigneert in al die dagen
 Tien maalen, en daar in verteert *f 15 0:*
 Wat dunkt mijn heer, wat dunkt u, keerd
 Het al, om tot uw winst te slaagen;
 Doet hier nog bij door u betaald
 Voor het opneemen van de bollen,
 Als ook voldaan aan Flora's tollén
 Bedraagende een som bepaald *f 18 0:*
 Nog hier en boven ook gegeeven
 Aan die de bollen droeg na huis *f 0 12:*
 Aan doode bollen of niet pluis *f 20 0:*
 En nog aan scha geleeden eeven *f 2 0:*

Monteerende den uitgaaf

f 110 0:

De volgende episode geldt Metridatus (sic!), wiens ware naam in den klapper niet voorkomt, en zijn huwelijk met een nieuwe door hem gekocht Hyacint. Hij zat

op een muilezel behangen met een goud gestikt dekkleed, met belletjes onder aan den zoom. Een aap, achter op den ezel gezeten, hield een groote parasol boven zijn hoofd. Te midden der menigte moest hij nederknielen bij de huwelijks-fontein, die hemelhoog sprong, wanneer de liefde voor de bloem-nymf oprecht was, maar gesloten bleef, als deze geveinsd en bedriegelijk was. In dit geval gaf de fontein zooveel water, dat Mithridatus geheel nat werd en zich terstond moest verschonen. Nadat bij het beeld van Flora de priesteres een lang gedicht had uitgesproken, vroeg Mithridatus in een even lang vers inlichtingen, die de echo hem verschafte en hem zoo teleurstelde, dat hij uitriep:

Neen Mithridatus zal niet langer draalen,
Maar geeft de bloemprinces de schop,
Daar gij, ô neering! blijft mijn pop
Daar ik zo lang ik leef meê speelen,
En haar op 't vrind'lijkst weder streelen.

De toegang tot Flora's tempel werd hem ontzegd en hij verliet den hof.

De schrijver verhaalt vervolgens van een transactie tusschen Huybert Langendijk (Fabius) en Gerrit van der Heyde (Bellizarius), waarvan de vermelding in de Bloemwarande aanleiding gaf tot een tegenbrochure van dezen laatste onder den titel: Apologie tegen de drie deelen van Flora's Bloemwarande¹⁰⁸), die wederom beantwoord werd door de uitgave van een 'Kamerspel' onder den titel: Flora in 't Lazarushuis of Dolle blijdschap¹⁰⁹).

Van der Heyde was een bollenhandelaar, die geregeld o.a. naar Hamburg en Bremen verzond. Er is een prijscourant van hem bekend uit het jaar 1718. In 1734 werd hij failliet verklaard. Langendijk had hem, om hem te helpen, bloembollen voor den verkoop in die plaatsen ter beschikking gesteld. Toen Van der Heyde van zijn reis terugkeerde, bleef hij echter in gebreke om Langendijk volledig te betalen, maar wel had hij zich nieuwe kleeren

aangeschaft. In zijn Apologie ontkent hij deze feiten niet, maar betwist hij alleen de juistheid van enkele onderdeelen, terwijl hij een tegenaanval doet, door Langendijk zijn gedrag tegen Mr. Clant te verwijten, bezitter van een landgoed, die zijn bollen eenige jaren geleden in publieke veiling had verkocht. Het is niet mogelijk de waarde van deze klacht te beoordeelen. Na de apologie verscheen 'Flora in 't Lazarushuis of Dolle Blijdschap' (Amsterdam 1737). In de 'opdragt aan 't Kunstgenootschap E Musis Aeternitas' wordt Bellizarius en 'het door hem bij malkander geftenste prulletje' zeer smalend besproken, en de indruk gewekt, dat het kamerspel tegen hem gericht is. Er komt echter geen enkele toespeling op dit geval in voor, het dicht- of liever rijmwerk, dat zeer plat is, hekelt wel in 't algemeen de speculatie in Hyacinten in verband met den val der prijzen. Intusschen blijkt uit deze opeenvolgende geschriften opnieuw, hoe zeer de gemoederen door den Hyacintenhandel in beroering werden gebracht.

Eenige Brabantsche linnenkooplieden werden ook al door de Hyacintenspeculatie aangetast. Zij ruilden met een zevental Haarlemsche eigenaars hun linnen tegen bollen, en te zamen zongen zij:

Terwijl wij pronken met hun waar,
En zij met onze bollen praalen,
Zo wenschen wij hier in deez' zaalen
Godin een vrolijk nieuwe-jaar,
En laat haar bollen dapper wassen,
Terwijl wij op haar beurzen passen.

Maar er ontstond weldra ruzie 'door onkunde in hunne nieuwe koophandel, maar wel voornamentlijk door het geduurig pooyen van de genever, bij hen genoemd voezel.' Zij vernielden zelfs een oogenblik hun bollen, maar kwamen tot inkeer, kochten opnieuw bollen, ditmaal, om tweedracht te vermijden, voor gezamenlijke rekening en betaalden ten deele in linnen.

Hoewel het er niet bij wordt vermeld, lijkt het niet onwaarschijnlijk, dat de Haarlemmers uit de onervarenheid der Brabanders voordeel hebben trachten te trekken door hun minderwaardige soorten aan te bevelen. De geschiedenis pleegt zich te herhalen; in de jaren omstreeks 1930, toen de bloembollenteelt zich in de buitenprovincies Groningen, Friesland, Noord-Brabant en Zeeland sterk uitbreidde onder boeren en tuinders, en dezen bij de aanschaffing van plantgoed argeloos vertrouwden op de bollenleveranciers uit de bollenstreek, werden zij deerlijk teleurgesteld door sommigen, die deze gelegenheid aangrepen om zich van nieuwere soorten te ontdoen, waarvan reeds vaststond, dat ze in de bollenstreek geen toekomst zouden hebben.

In het volgend verhaal treden de vrouwen der speculanten op. De inleiding vormt een vermakelijke ontmoeting van Willem Hessen (Asdrubal) en den schrijver in den tuin van Valentijn [Scherzer] (Varus) met een slapend 'vrouwspersoon, die de gepasseerde nacht opgepast had voor het rooven der Afrikaansche faizanten, tuk op bloemen', waardoor Hessen 'in liefde verward' raakt en haar met een gedicht van 40 regels tracht te wekken, 'waarin hij haar deugd en schoonheid zoude laten vloeyen'. Dit gelukt inderdaad, waarop haar meester haar wegzendt. De schrijver noemt iemand, die een andere vrouw meer lief heeft dan zijne eigene een 'overspeeler', en maakt daarop een vers, dat Hessen zeer ontstemt. En zoo belandt de discussie, steeds in verzen, bij de vraag, wie meer Hessen's genegenheid heeft: Flora of zijn vrouw. Hierop antwoordt hij, dat hij zijn 'ega meer als Flora' mint, hij is veel vaster aan haar geboeid dan Jupiter aan Danae. Als echter zijn vrouw Kaatje (Canidia) zelve er bij komt, zwelt haar man 'van benaauwdheid om zijn hoofd zodanig, dat men naauwlijks zijne oogen meêr zien konde', zoodat de schrijver vraagt:

Wat schort vrind Asdrubal, hoe staat gij zo te trillen?

Of schrikt gij, dat uw wijf 't vel van uw leên zal villen? Gij zei daar aanstonds, dat zij goed was, vroom en zagt Van imborst, nu zal ik wel zien, hoe dat ze u acht.

Kaatje overlaadt haar man als 'een onweder losgebroken met donder en blixem' met scheldwoorden en verwijt hem, dat hij zijn gezin verwaarloost, dat nauwlijks brood heeft. Hij liet haar, klaagt zij, in een berooiden winkel, de kast en de kisten zijn ledig, terwijl hij zelf alles door zijn keelgat jaagt en zooveel op de publieke bloemenveilingen koopt, dat hij zich schaamt het haar te zeggen. Nu eischt zij, dat 'onze winkel weder in staat kome als voor deezen' en dat hij zijn 'Godin de schop geeft'. Daarop krijgt zij haar man 'bij de kop'. Nadat de schrijver hen gescheiden heeft, moet de man met zijn vrouw naar huis.

Na een uurtje komt zij terug en deelt mede, dat zij haar man opgesloten heeft. Zij biedt zijn 'Flora' (het bloembollenkraam) voor 500 Kronen te koop aan, maar Scherzer en de schrijver weigeren dit en spreken een verzoenend woord, dat niet zonder uitwerking blijft.

Dit voorval stond niet op zich zelf. De vrouwen der bloemenhandelaren achtten zich door hun mannen om den tuin geleid en besloten daarom, zich tot Apollo te wenden om recht te verkrijgen. 'De misleidene vrouwen' zonden hem een rekwest, waarin zij betoogden dat, door 'de nieuwe en buitengewoone koophandel, die haare mannen met Flora ondergaan hebben', 'allerlei huiskrakkeel en twist' ontstaat, en zulke groote liefdeloosheid, dat wij niet meer bij henlieden geagt werden als hunne geëgte vrouwen. Vroeger offerden zij hun eens per jaar 'de vrugt des huwlijks', 'daar de waereld in stand door blijft', maar voortaan zal 'zo gij alwijze voorzorg hier in ons niet te hulp komt, de waereld door den tijd ontbloot worden van menschen'. Daarbij komt, dat wij steeds worden lastig gevallen door schuldeischers over vorderingen, buiten onze voorkennis door onze mannen gemaakt.

De raad van den Parnassus besloot de zaak uit te stellen, onder bijzondere verzekering van zijn leedwezen aan de vrouwen. De bijvoeging ‘met 20 tegen 10 stemmen’ schijnt te wijzen op een door een of ander college inderdaad genomen besluit, waarop dit verhaal een parodie zou kunnen zijn.

Toen dit bekend werd, zeide Hessen (Orestis) wel een middel te weten om de vrouwen te helpen. In den winkel van Pieter Smeeding (Pylades) kon men pillen vinden voor allerlei kwalen en vooral voor ingebeelde ziekten.

Getwist over de prioriteit van een naam, zoo veelvuldig voorkomende onder botanische systematici en tuinbouwkundigen, bleef ook den Hyacintenkweekers en liefhebbers niet bespaard. Twee Haagsche heeren, Mierlo (Turnus) en Van Dulken (Eneas) hadden ieder een nieuwe blauwe conquest (vakterm voor nieuwe, nog onbenaamde zaailing) gewonnen. Mierlo noodigde zijn vriend uit dezen te komen bezichtigen en vroeg hem de nieuwigheid te doopen, waarop Van Dulken den naam *Blaauwe Staaten Genraal* voorstelde. (Er bestond reeds een witte Hyacint van dien naam van groote vermaardheid). Dit werd met blijdschap aangenomen.

Toen nu echter Van Dulken zijn vrienden bij zijn eigen conquest bracht, doopten zij op voorstel van hemzelf deze ook *Blaauwe Staaten Generaal*. Mierlo was hierover terecht ontstemd en riep zijn spitsbroeders te wapen. Het wordt een soort Romeinsche strijd, waaraan door Apollo een eind gemaakt wordt. De schrijver belooft later het vervolg van dit verhaal te zullen geven, indien de strijd blijft voortduren, maar hij is er in de Bloemwarande niet op teruggekomen.

Tegenwoordig is de naamgeving der tuinvormen aan vaste regels onderworpen, die door de periodieke internationale tuinbouwcongressen (laatstelijk te Berlijn 1938) worden vastgesteld. Bovendien zetelen te Haarlem de door de Algemeene Vereeniging voor Bloembolleneultuur ingestelde deskundige commissies voor de nomenclatuur der verschillende bolgewassen, zonder welker toestem-

ming geen enkele nieuwe naam wordt erkend of geregistreerd. Een afzonderlijke commissie zorgt, in samenwerking met de Koninklijke Tuinbouw Maatschappij van Londen, voor de registratie van Tulpen- en Narcissennamen. Het geven van denzelfden naam aan twee verschillende soorten, zoowel als het geven van meer dan één naam aan dezelfde soort, alsmede de toekenning van ongewenschte of ongeschikte namen, wordt door deze maatregelen voorkomen. In 1735 was men nog niet zoo ver.

Van de weinige overige voorvallen uit het tweede deel der Bloemwarande is alleen der vermelding waard, dat in 1735 een ziekte onder de Hyacinten uitbrak, vermoedelijk het ring- of oudziek, waaraan bij één kweeker op 1000 pond van de soort *pulchra* 900 pond verloren gingen.

In het derde deel vernemen wij, dat Gerrit van der Heyde (Bellizarius), van wiens reis naar Hamburg en Bremen en de gevolgen daarvan in het tweede deel gesproken werd, armlastig is geworden en door voorspraak van bekenden in het oudemannenhuis is opgenomen.

Er volgen een paar gevallen van bloemenliefhebbers, die op ongebruikelijke wijze hun Hyacinten tegen de koude trachten te beschermen, de een, Blanquin (Memnon), door ze met een oude deken te bedekken, een ander, Jan Goeree (Roscius) door zijn planten met warm water te begieten. Een derde, Hendrik Aartsen (Esculapius' leerling) beschermde zijn planten met potten, die hij boven ze plaatste en door er deuren op te leggen.

Daniel Liorius (Beltazar) bezocht eens uit nieuwsgierigheid het congres van Flora, 'waar de hoofden als prijszetters der bloemen vergaderd waaren'. Hij werd er als nieuweling welkom geheeten en beschonken gemaakt, en vervolgens naar den Hyacintenbak gedragen, waar hij op het welvaren van Flora moest drinken, 'maar deeze als een vijand van dezelve, begeerde zulks niet te doen', waarvoor de schrijver lof toekent aan dezen 'schranderen wederstreever'.

Van Michiel van Leeuwen (Apollo) wordt verhaald, dat hij, zeer bevreesd voor dieven in zijn tuin, verschrikt ontwaakte, en gewapend naar buiten ging, waar hij slechts een verjaagde kat aantrof, die hard wegliep.

Het was gedurende de geheele 18e eeuw de gewoonte der bloembollenhandelaren, om hun Hyacinten en andere bolgewassen in waterverf te doen afbeelden, waarvoor zij de medewerking inriepen van bekende bloemschilders, als vijf leden van de schildersfamilie Van der Vinne, Jan Augustini, Van Beesten, Budde, C. van Noorde e.a. Deze afbeeldingen werden den klanten getoond, wanneer de bloeitijd voorbij was en de levende bloemen derhalve niet beschikbaar waren. De bloemisten wenschten de bloemen op die afbeeldingen zoo voordeelig mogelijk te doen uitkomen, en voor eenige overdrijving of verfraaiing werd niet geschroomd. De schrijver van de Bloemwarande steekt daarmee den draak door zijn verhaal van een bloem van bijzondere schoonheid, waarvan aan drie schilders een afbeelding was opgedragen. Het betrof *L'assemblage de beautés*, een soort, die twintig jaar later door den engelschen tuinbouwkundige Justice geestdriftig beschreven werd, en waarover in de Bloemwarande aan Egbert van der Vaert (Camillus), die een derde aandeel in deze soort had, de uitspraak in den mond gelegd wordt, dat, als Jupiter deze bloem gekend had, hij zich liever in de gedaante van deze Hyacint, dan in die van een zwaan aan Leda vertoond zou hebben.

De eerste schilder, een eenvoudige Overveener, Hendrik Verwij, maakte een grove afbeelding met een steel 'zo lomp als of men een noordse juffer (balk) daarop afgebeeld zag, de nagels waaren zo onmanierlijk groot, dat denzelve eer na Franse zonnebloemen geleken als na Hyacinthe nagels'. De tweede, die zich aan de opdracht waagde, Alexander de Vos, bracht er evenmin veel van terecht, 'want het geleeek beter na een bloem, die Flora nog eerst zouw moeten maaken, als na een, die reeds bekend was'. Beter wordt de aquarel van den derden schilder Wierne (Zeuxis) beoordeeld, want deze 'schil-

derde hem zo juist en welgevormd uit, dat yder op de bloote tekening aanstonds' de bloem herkende. Maar een der mede-eigenaars van de soort maakte bezwaar, dat de bovenste nog niet ontloken nagel groen geschilderd was, ofschoon dit natuurlijk volkomen juist was weergegeven. 'Gij moest hem zo geschilderd hebben, dat hij alle-man bekoorlijk voor de oogen kwam.'

'Wel hoe', antwoordde Wierne, 'zouw ik door mijn schilderij U ten gevalle, alle liefhebbers misleiden, en mijn eigen eer en fatsoen in de waagschaal stellen? Neen, Jurriaan Rigter (Mithridatus), moet gij zulke schilders hebben, die een valse copy maaken, zo moet gij mij niet weder in 't werk stellen, maar dezulke haalen. Ik voor mij ben niet belust, om op zulken wijs van doen mijn kost te winnen.' En met deze woorden nam Wierne zijn aquarel voor 't gezicht van Rigter weg, om ze aan zijn vriend Jasper Pieterse te schenken, die den schilder bij de kweekers had ingeleid.

De neiging, waarvan dit verhaal zulk een sprekend staaltje is, om bloemen voor den handel mooier en grooter voor te stellen dan de werkelijkheid, is tot op onzen tijd in alle landen levendig geweest. Vooral in Amerika heeft deze slechte gewoonte welig getierd, maar gelukkig is daarmede zelfs ginds gebroken en stelt men er thans prijs op smaakvolle afbeeldingen, die de bloemen wel onder gunstige omstandigheden van belichting en omgeving, maar zonder overdrijving of onware verfraaiing weergeven.

Op de beschrijving van de plechtige begrafenis van een doode Hyacint van Isac van den Berg (Pupius Lollius), eindigende in een braspartij, volgt een zeer merkwaardige mededeeling, waaruit blijkt, dat de kunstmatige vermenigvuldiging der Hyacinten reeds in 1735 werd toegepast. De bewerking bestaat in het maken van drie sneden, die elkaar in 't midden kruisen, in de onderzijde of het bodemvlak van den bol. Deze sneden geven een prikkel aan de weefsels van de concentrische lagen, waaruit de bol bestaat, welke prikkel de vorming van

adventief-knoppen bevordert. Bij verdere ontwikkeling groeien deze op tot kleine bolletjes, die losgemaakt zich tot volwassen bollen vormen. Op die wijze verkrijgt men een veel grooter aantal exemplaren, die precies dezelfde eigenschappen hebben als de moederbol, dan wanneer men alleen beschikt over de gewoonlijk slechts weinig talrijke jonge bolletjes, die de moederbol van nature ontwikkelt. Nog talrijker is het kroost bij de tweede methode van kunstmatige vermeerdering, die bestaat in het ‘hollen’, d.w.z. het wegnemen van de geheele benedenhelft van den bol, door deze er min of meer in kegelvorm uit te snijden.

De eerste nu van deze kunstbewerkingen wordt reeds in de Bloemwarande vermeld, als toegepast door Isaac Stieltjes (Paracelsus). In een gesprek wordt tot een beginnend kweeker gezegd: ‘Zo gij van hem (Paracelsus) iets wil leeren, zo legt uwe moeite te kosten, om een bloembol door de snijkunde te doen maaken, dat hij zo veel jongen krijgt, als gij hem kerft. Door deeze manier van behandeling heeft Paracelsus duizenden van jonge *Koningen van Groot Brittanje* in de waereld gezonden; want bij andere liefhebbers kocht hij leverbaare bollen van 16 guldens 't pond; en aan deeze zijn konst geoeffend hebbende, verkocht hij dezelve (als tot honderd aangegroeit zijnde) voor 40 à 50 guldens 't pond, waardoor hij in 2 à 3 jaaren zo veel gewonnen heeft, dat zijn vrouw door die winst van hem een porceleinkas gekregen heeft, die hij waardeerd op meer dan duizend kroonen.’

Die snellere vermeerdering van Hyacintensoorten werd evenwel in dien tijd allermint gewaardeerd. Het geval van den *Koning van Groot Brittanje* gaf aanleiding tot het houden van een vergadering van kweekers op 5 December 1735 in de herberg De Drie Brabanders, op den Wagenweg, bijeengeroepen door Pieter Leendertz (Julius) en Huybert Langendijk (Fabius).

Pieter van der Sprang (Achilles) stelde voor, ‘dat wij de prijs der voornaamste soorten bloemen zetten, waardoor gijlieden zult zien, dat alle meerdere en mindere

soorten, hoe zwaar door aanwas ook aangewonnen, in hunne waardigheid verheven zullen blijven, derhalven oordeel ik, dat men twaalf van de voornaamste en meest gewilligde soorten voor dit tegenwoordige en aanstaande voorjaar vaststelle, dat men die niet minder onder ons zal verkoopen als voor die prijs, daar zij tot de planttijd laastleden toe van verkogt zijn; en zo doende zult gij zien en bevinden, dat Flora in haare oude heerlijke pragt en staat zal blijven, daar zij voor deezzen in verheven is; en hier door zullen wij ook merkelijk voordeel bij behaalen, want alle nieuwe conquesten moeten hierdoor rijzen en hierdoor ook van betaald worden’.

Het was dus een onderlinge afspraak nopens minimum prijzen in optima forma.

Nadat het voorstel eenparig was aangenomen, werd de prijs van den beruchten marktbederver *Koning van Groot Brittanje* vastgelegd.

‘De eerste zaak, die hier op het tapijt kwam, behelsde de zetting van de *Koningen van Groot Brittanje*, die door de heeren bloemprijzsetters geoordeeld wierd te zullen moeten vallen wegens haare sterke aanwas en derhalven noodig hierinne te voorzien; waarop besloten wierd de prijs voor 't jaar dat aanstaande was, vast te stellen op 12 guldens het pond leverbaare bollen, en de andere soorten na advenant, gelijk op deeze wijze met de andere soorten ook gedaan wierd.’

Dergelijke prijsafspraken zijn, nadat het bloembollenvak zich in de tweede helft der negentiende eeuw georganiseerd had, in de laatste jaren dier eeuw in zwang gekomen, en later nauwkeuriger omschreven en ook wel als bindend voorschrift door den Bond van Bloembollenhandelaren, al dan niet na onderling overleg met de kweekers, aan de leden opgelegd. Het bleek echter vaak moeilijk dergelijke bindende bepalingen met sancties tegen overtreding te handhaven, en vermoedelijk zal men zich ook in de jaren der Hyacintenspeculatie wel niet altijd aan de afspraken gehouden hebben.

Wegens den samenhang van de kunstmatige vermeer-

dering met de prijszetting is van de volgorde van het boekje afgeweken. Wij keeren nu tot de tusschen beide onderwerpen behandelde gevallen terug, maar deze verdienen geen uitvoerige vermelding.

Zij betreffen een combinatie van drie liefhebbers, van wie een de beide anderen beetnam; het geval van iemand, die, achterop geraakt, zijn tuin verkocht en een anderen, van veel minder kwaliteit aankocht, waarin hij het ook wel niet zou kunnen houden; en een verhaal over Dr. Poelgeest (Galenus), die zijn bollen ‘op een veld van borstel die afgetrokken is en overdekt met aarde’ plantte, met het gevolg, dat alle bollen doodgingen. Hij uitte zijn droefheid in een vers van veertien coupletten, waarin een honderdtal namen van verloren Hyacintensoorten verwerkt zijn en steeds eindigende met den regel: ‘Helaas, wie trekt met mij het droevig rouwkleed aan.’ Ook wordt nog Lucas Nieuwenhuyzen (Nicotiaan) bespot, die zijn tabakswinkel verkocht om een Hyacintenbak aan te schaffen, die hij op buitengewoon overdadige wijze inrichtte. Hij leerde alle namen van Hyacinten van buiten en meende, dat hij als bezitter van de mooiste soorten er ook de meeste kennis van bezat; hij geloofde de bloemen naar goëddunken te kunnen doen veranderen en bestreek ze daartoe met een geel vocht om ze een nieuwe kleur te geven. Als dit lukte, had hij zijn vrouw een hoepelrok beloofd. Ofschoon de schrijver het niet er bij zegt, mogen wij aannemen, dat zij die niet gekregen heeft.

Na de vergadering over de prijszetting keeren wij in de godenwereld terug, waar beslist zal worden over het vroeger vermelde rekwest der vrouwen van de bloemhandelaars. De raad onder voorzitterschap van Apollo deelde de uitspraak in versvorm mede.

Waaromme wij te zaam oordeelen, dat gij al
Gestraft zult werden voor uw listige geval,
Om drie jaar agtereen in 't laz'rus huis te woonen
En daar uw bloemgodin met klap en bel te kroonen,

welk vonnis terstond voltrokken werd, onder het geleide van duizenden Haarlemsche burgers.

De schrijver bezoekt deze ‘nieuwe commenzaalen’ in het lazarushuis en vindt daar verscheidene personen, die hij in zijn boek gehegeld heeft, in zonderlinge uitrusting en hun teleurstelling in toepasselijke verzen uitende. Onder deze mannen treft hij ook Camillus aan, die met 99 bloemistjes water moet scheppen in bodemlooze vaten.

‘Deeze Camillus had voordeezen aan Livius eenige bloemen verkogt, die den naam van *Staat*en draagen, en door hem ontfangen, betaald en denselve voor een klein voordeel aan Marcus Curtius, een burger van Romen, weder verkogt had, die dezelve op zijn verheevene akker plantte en het jaar daaraan, toen zij begonnen te bloeyen, al te vroeg gewaar wierd, dat het geen *Staat*en, maar *Granaaten* waaren, en alzo was hij bedrogen in zijn koop: die hierover Livius aansprak, welke hem verklaarde, dat het dezelve bollen zijn, die hij van Camillus gekogt en ontfangen had.’

Volgens den klapper wordt met Camillus bedoeld Hendrik Haamblok en met Livius Gijsbert Verpoorten. De ware naam van Marcus Curtius wordt niet vermeld. Daar Amsterdam op andere plaatsen in het boekje als Rome aangeduid wordt, is de derde belanghebbende blijkbaar een Amsterdammer. Het gebeurde is in geuren en kleuren vastgelegd in deel 1025 van de notarieele protokollen, waarin de acte, den 10 Augustus 1735 voor notaris Berens te Haarlem, voorkomt. De zeer beknopte mededeeling uit de Bloemwarande wordt er volkomen door bevestigd¹²²).

Deze koop, waarbij de kooper zich beklagde, dat hij *Granaten* inplaats van *Staten* ontvangen had, was inderdaad een strop voor hem, want volgens het ‘Register van eenige Hyacinthen’, voorkomende in den herdruk der tulpenpamfletten, was de dubbele witte Hyacint ‘Staten Generaal’ verkocht voor f 210.-, terwijl voor de dubbele roode *Granaat* slechts resp. f 66.-, f 60.- en f 54.- was betaald.

Gijsbert Verpoorten was ‘een bloemist van den Kleinen Houtweg’, reeds toen klassieke bloembollengrond. Men herinnert zich deze beroepsaanduiding ook uit de Camera Obscura, waarmede daar een bepaalde kaste van de Haarlemsche bevolking uit Hildebrand's jeugd wordt aangewezen. Verpoorten was afkomstig uit Lier bij Antwerpen en had in Juni 1732 de Haarlemsche jonge dochter Catharina Visscher gehuwd. Hij wordt vermeld op de lijst van leveranciers van tulpen aan de tuinen te Karlsruhe en te Bazel van den Markgraaf van Baden-Durlach⁸⁸) en zijn naam is verbonden aan het door hem in den handel gebrachte tulpenras ‘Incomparable Verpoort’, dat tot het laatst der 18e eeuw in binnen- en buitenland gewaardeerd werd.

Hendrik Haamblok daarentegen was geen vakman, maar verwer en glazenmaker. Hij behoorde dus tot de burgers, die op hoop van zegen bollen kochten en in hun bakken plantten om er, zoo mogelijk, een zoet winstje mee te behalen.

Natuurlijk bracht Verpoorten de klacht van zijn Amsterdamschen klant aan zijn leverancier Haamblok over. Trouwens hij zelf had ook reeds vastgesteld, dat de bollen niet soort-echt waren. Maar Haamblok hield vol, dat hij wel degelijk *Witte Staaten Generaal* geleverd had.

Wat stond Verpoorten in deze omstandigheden te doen? Er was geen Scheidsgerecht voor den Bloembollenhandel - dat in onzen tijd sedert zijn vestiging in 1907 meer dan 2600 geschillen berechtte - maar men had in die dagen de gewoonte, verklaringen over twistpunten notarieel te doen vastleggen, ten einde zich daarop zoo noodig in rechten te kunnen beroepen. Zoo riep dan Verpoorten de hulp in van drie collega's van den Kleinen Houtweg, Simon Voorhelm, Wouter de Graaff en Bartel van den Bosch, die in den tuin van Haamblok de betwiste Hyacinten, waarvan hij bollen had afgeleverd, gingen bezien en acte nemen van de verklaringen van partijen.

De deskundigen hadden in den bloeitijd van 1734 van Verpoorten en anderen gehoord, dat hij het jaar te voren

van Haamblok voor f 210.- drie jonge bolletjes van de dubbele witte *Staten Generaal* had gekocht, onder beding, dat Haamblok ze nog een jaar moest opplanten en ze in 1734 in gezonden toestand moest leveren.

De deskundige Wouter de Graaff deelde mede, dat hij in 1734 een dezer bolletjes van Verpoorten had overgenomen, maar daar zij het er niet over eens konden worden, of deze koop het grootste *geplante* of het grootst *gegroeide* bolletje betrof, hadden zij elkander bij onderling goedvinden van deze transactie ontslagen. Het vorig jaar had De Graaff in den tuin van Haamblok de vier bolletjes zien staan, maar slechts ‘met één spier’ boven den grond.

De beide andere deskundigen, Voorhelm en Van den Bosch verklaarden, dat Verpoorten hun verteld had, dat Haamblok hem inplaats van *Staten Generaal* de dubbele roode Hyacint *Granaat* geleverd had en dat hij de bollen die bij Haamblok als *Granaat* geplant stonden voor *Staten Generaal* hield.

Voorhelm en Van den Bosch zijn op een Zaterdagmiddag in Mei 1735 in den tuin van Haamblok zich hiervan gaan overtuigen en vroegen hem, hun ook de *Granaten* te toonen. Haamblok wees hun toen in zijn kweekbak 2 jonge plantjes aan, waarvan één met 3 tot 4 niet geopende nagels. Er waren twee open plaatsen op denzelfden regel, waarop volgens Haamblok ook *Granaten* gestaan hadden. De bezoekers constateerden, dat de twee plantjes ziekelijk waren en aan de bloemknoppen en het blad te oordeelen, dat het geen *Granaten*, maar *Staten Generaal* waren.

Haamblok, ‘daarop hevig wordende’, ontkende dit en merkte op, dat Verpoorten dit het vorige jaar bij het koopen dan evengoed had kunnen zien, waarop deze antwoordde, dat hij droge bollen gekocht had.

‘Dat is niet waar’, riep Haamblok uit, ‘als het waar is, verbeurd ik een anker wijn.’

‘Goed’, zeide daarop Verpoorten, ‘dan zal ik, als 't niet waar is, een vaatje van 4 stoop verbeuren.’

Waarop Haamblok volhield: ‘Het kan niet waar zijn, want ik zou het grootste jonge bolletje van *Granaat* verkocht hebben, indien het niet bij het afbreken van de moederbol beschadigd was.’

Dat is volgens Verpoorten nog sterker bewijs, dat Haamblok ongelijk heeft, omdat het grootste jong, dat hij hem voor *Staat en Generaal* verkocht heeft, in drieën was gevallen, toen hij het bij Haamblok uit den grond nam.

De deskundigen opperden toen, dat 't best zou zijn, ‘dat Haamblok die saak door goede luyden die tusschen beiden quaamen zag aan een kant te maken, want dat hij seekerlijk gedwaald had’. Maar Haamblok wees dit af. ‘Dat wil ik niet doen’, zeide hij, ‘want ik weet wel, dat ik niet gedwaald heb.’

Verpoorten stelde daarop nog voor, dat hij de twee gezonde plantjes, die Haamblok als *Granaten* geplant had, als *Staat en Generaal* zou aannemen zonder verdere actie tegen Haamblok, maar ook dit aanbod werd geweigerd.

Blijkbaar is Haamblok na het vertrek der deskundigen tot inkeer gekomen, want zoowel Wouter de Graaff als Simon Voorhelm verklaarden, ieder voor zich, dat Haamblok den volgenden Zondagmiddag bij hen gekomen was om hun te vragen, het geval met Verpoorten zoo mogelijk nog dien avond tot een oplossing te brengen, ‘op een kruisgulden of 25 gulden kwam het niet aan’.

De Graaff en Voorhelm gingen toen samen naar Verpoorten, die zeide, dat hij de door hem gekochte bolletjes alle aan anderen verkocht had, en geen eisch tot vergoeding aan Haamblok zou stellen, zoolang hij niet wist, op welke wijze hij zijn koopers kon bevredigen. Hij zou hun schrijven, dat het een abuis was en verzocht Voorhelm, die ook een bolletje gekocht en weer verkocht had, hetzelfde te doen.

Zij scheidden dus, zonder dat de zaak afgedaan was. Voorhelm trof bij zijn thuiskomst Haamblok bij zich aan huis, wien hij mededeelde, wat er besproken was. Hier-

mede eindigt het notarieel verhaal over dit geschil, waarop de deskundigen den eed aflegden, met uitzondering van Voorhelm als ‘mennonist’.

Nadat de bloemenhandelaren eenigen tijd in het lazarushuis hadden vertoefd, kwamen daar ‘drie heeren’ binnen. Een hunner deelde hun mede, dat zij dagelijks zooveel geld moesten ophalen, dat de bewoners van het huis daarvan konden leven, aangezien de middelen van het huis daartoe niet toereikend waren. Daarom moesten zij in de steden en op het land aalmoezen ophalen. Zij verlieten het huis in troepjes en verspreidden zich in alle richtingen. Weldra waren zij uit het gezicht verdwenen.

De schrijver heeft dan nog een ontmoeting met de schoone dochter van den binnenvader van het huis, wat een stroom van rijmelarij in hem doet ontvonken, waarna hij eindigt met een verontschuldiging voor de niet-voortzetting van het werk. ‘De reden is, dat de waarheid, hoe verbloemd of zuiver die afgeschilderd werd, geen minnaars krijgt.’

Wanneer de lezer van de Bloemwarande zich door veel gezwollen bombast, langdradige redeneeringen, kreupele verzen, lang uitgesponnen onbeduidendheden en eenige platheden heeft heengeworsteld, behoudt hij van de kern van het boek een tijdbeeld, dat alle waarborgen bezit van betrouwbaarheid. De schrijver beschikte over een groot aantal gegevens betreffende de transacties en gedragingen van de speculanten in Hyacinten, die, zooals uit een paar te controleeren gevallen bleek, volkomen naar waarheid worden medegedeeld, waardoor hij ook in 't algemeen vertrouwen verdient. De indruk, dien men hieruit van de Hyacintenspeculatie ontvangt, is, dat zij, in vergelijking met den tulpenwindhandel, veel minder diep in de samenleving heeft ingegrepen, waardoor ook hare gevolgen niet van zoo ernstigen aard zijn geweest. Evenals een eeuw te voren vervielen de speculanten in dwaasheden en werden zoo een welkom mikpunt voor spot en hoon.

Ook de Hyacintenspeculatie had haar crisis. Uit het

reeds vermelde kamerspel, waarin over den val der prijzen wordt gesproken, kan worden afgeleid, dat deze in 1737 intrad. Er zijn een paar bollenprijscouranten¹¹⁰,¹¹⁶) bewaard gebleven uit het jaar 1739, waarin de prijzen over de geheele linie zeer aanzienlijk verlaagd zijn, zooals uit het volgende staatje blijkt.

(prijzen per stuk)				
Dubbel wit		1734		1739
<i>Staaten</i>	<i>f</i>	210.-	<i>f</i>	20.-
<i>Generaal</i>				
<i>Struysvogel</i>	<i>f</i>	161.-	<i>f</i>	20.-
<i>Miroir</i>	<i>f</i>	141.-	<i>f</i>	10.-
<i>Rose blanche</i>	<i>f</i>	110.-	<i>f</i>	20.-
<i>violette</i>				
<i>Koning</i>	<i>f</i>	105.-	<i>f</i>	20.-
<i>Salomon</i>				
<i>Gekroont</i>	<i>f</i>	82.-	<i>f</i>	3.-
<i>Salomon's</i>				
<i>Juweel</i>				
<i>Salomons</i>	<i>f</i>	44.-	<i>f</i>	6.-
<i>kroon</i>				
<i>Gekroont</i>	<i>f</i>	35.-	<i>f</i>	5.-
<i>Juweel van</i>				
<i>Haarlem</i>				
<i>Turksche</i>	<i>f</i>	15.-	<i>f</i>	6.-
<i>Keyzer</i>				
<i>Starrekroon</i>	<i>f</i>	11.50	<i>f</i>	1.-
Dubbel rood en roze				
<i>Koning</i>	<i>f</i>	100.-	<i>f</i>	8.- tot 16.-
<i>Sesostris</i>				
<i>Vredenrijck</i>	<i>f</i>	80.-	<i>f</i>	8.- tot 16.-
<i>Granaat</i>	<i>f</i>	66.-	<i>f</i>	16.-
<i>Pyramidaele</i>	<i>f</i>	50.-	<i>f</i>	6.- tot 10.-
<i>incarnaat</i>				
<i>Prins Frederick</i>	<i>f</i>	43.-	<i>f</i>	10.-
<i>van</i>				
<i>Baden-Durlach</i>				
<i>Brisetout</i>	<i>f</i>	30.-	<i>f</i>	2.-

<i>Coralijn</i>	<i>f</i>	12.75	<i>f</i>	2.-
<i>Robijn</i>	<i>f</i>	12.-	<i>f</i>	2.- tot 4.-
Dubbel blauw				
<i>Vredefaam</i>	<i>f</i>	35.-	<i>f</i>	20.-
<i>Roy de Congo</i>	<i>f</i>	28.-	<i>f</i>	0.75
<i>Carolus</i>	<i>f</i>	16.50	<i>f</i>	3.-
<i>Magnus</i>				
<i>Merveille du monde</i>	<i>f</i>	10.75	<i>f</i>	2.-

De duurste Hyacinten, uit het register der prijzen opgenomen in den herdruk der tulpenpamfletten, waaraan bovenstaande prijzen van 1734 ontleend zijn, n.l. *Passé*

non plus ultra en *Gloria mundi* komen in de prijscouranten van 1739 niet voor. Daar beide tot de blauwe soorten behoorden, mag uit de lagere prijzen in het staatje niet worden afgeleid, dat de blauwe Hyacinten minder in tel waren dan die van andere kleur.

Wat de rechtstreeksche aanleiding tot den val geweest is, blijkt uit de geschriften van dien tijd niet. Het speculatie-tijdvak in vollen omvang was eigenlijk reeds in 1720 begonnen en besloeg dus ongeveer vijftien jaar, waarin de prijzen steeds stegen. Het is begrijpelijk, dat dit niet zoo zou doorgaan, en misschien heeft Flora's Bloemwarande de oogen voor de ook aan deze speculatie verbonden dwaasheden en bezwaren geopend. De herdruk der tulpenpamfletten moge daartoe ook bijgedragen hebben, voldoende geslaagd is deze uitgave daarin niet: nog gedurende twee jaren na deze publicatie bleef Flora's Bloemwarande de Hyacintenmanie hekelen.

In tegenstelling met de Tulpen crisis heeft deze val niet veel indruk op de tijdgenooten gemaakt. Er waren veel minder personen bij betrokken en zij konden hun verlies veel beter dragen dan de talrijke on- en minvermogenden onder de tulpen speculanten. Bovendien handhaafde de Hyacint zich onbetwist als modebloem en zij, die zich met zaaien bezig bleven houden, ter verkrijging van nieuwe 'conquesten', behielden een goede kans om deze aan de Haarlemsche bloemisten voor hun buitenlandschen handel te verkoopen. De normale prijs voor een nieuwe soort bleef toch nog altijd in de buurt van f 25.- per stuk en de Hyacintenteelt en handel in 't algemeen bleef zeer loonend. De crisis kon dus zonder schokken of ernstige ongelukken te boven worden gekomen.

IV. De hyacint handhaaft zich op de eerste plaats gedurende de geheele 18e eeuw

Gedurende de geheele 18e eeuw is de Hyacint aan de spits gebleven van alle bolgewassen. Als men van bloembollen sprak, meende men Hyacinten, al de overige, met inbegrip van de tulpen, waren tot 'bijgoed' gedegradeerd. Wel kwamen de langstelige, late tulp, die vooral in Vlaanderen en Rijssel vele vrienden telde, en de renonkel in de tweede helft dier eeuw weer meer op den voorgrond in de Haarlemsche kweekerijen, maar de Hyacint bleef onbetwist de eerste.

Kort na de speculatie werkte een nieuwe prikkel mede, om den Hyacintenhandel op peil te houden. Madame de Pompadour nam de Hyacint onder haar invloedrijke bescherming. Zij wist haar voorliefde voor het buitenleven over te brengen op Lodewijk XV, die haar belangstelling voor bloem-, moes- en fruittuin deelde. De koning ontbood van alom bloemen, planten en boomen voor de tuinen van Groot-Trianon en de Ménagerie, maar vooral te Choisy, waar hij een groot en een klein kasteel had met heerlijke terrassen aan de Seine, vanwaar uit men een prachtig uitzicht genoot. Jaarlijks liet de koning voor 6 tot 8000 livres bollen bestellen bij de Haarlemsche bloemisten en in de Fransche archieven heeft Jean Monval in 1910 nagesnuffeld, dat hij in 1759 363 Hyacintenbollen voor bedden en 200 voor glazen in den winter liet komen, waaronder 6 *Gloria florum*,

1 *Gloria florum suprema* en 12 *Illustre beauté*.

Het rijk van Madame de Pompadour duurde van 1745 tot 1765. Daar zij den toon aangaf in mode en gebruiken, vond haar voorbeeld alom navolging. Het was dus een gulden tijd voor de Voorhelms, de Van Kampens, de Schertzers, de Kreps' en de zeer weinige anderen, die destijds in Haarlem bloemist waren. Daar er toen geen enkele bollenhandelaar buiten Haarlem gevestigd was, hadden zij met hun tien - ten hoogste! - het monopolie van den bollenhandel. Buitenlandsche reizigers, die hen in Nederland bezochten, noemen hen in hun reisverhalen zeer vermogend. Niet alleen naar alle naburige landen werden bloembollen verzonden, ook naar de Oostzeehavens, Scandinavië, Italië en naar den Sultan van Turkije werden ze verscheept.

Regel bleef nog steeds de rechtstreeksche verzending aan particulieren. Zij ontvingen kleinere of grootere collecties, bestaande uit niet meer dan één bol van elke soort. De verkoop aan wederverkoopters was uitzondering, maar te Hamburg en enkele andere plaatsen waren commissiehuizen gevestigd, die de bollen distribueerden.

De beide firma's Voorhelm genoten een wereldroep; George Voorhelm gaf een handleiding voor de Hyacint uit, die drie uitgaven in het Fransch¹¹³) beleefde en in 't Engelsch¹¹⁴), Duitsch¹¹⁵) en Italiaansch¹¹⁶) werd vertaald. Nicolaas van Kampen volgde hem na met een handleiding voor bloembollen in 't algemeen, die eerst in het Fransch¹¹⁷) en daarna ook in het Engelsch¹¹⁸) en Duitsch¹¹⁹) werd gedrukt.

Voorhelm sloeg daarmede een nieuwen weg in, dien geen zijner voorgangers nog betreden had. In de voorrede van zijn 'Verhandeling over de Hyacinth'¹¹²) verontschuldigt hij zich daarover bij zijn landgenooten. 'Mij dunkt, ik hoor ze zeggen, dat Holland het eenigste gewest zij, waar men in de aanqueeking van Hyacinthen kan slagen, maar het is niet dan enkele jaloersheyd, zij geloven en weten zeer wel dat, indien men elders daarmede niet te regt kan komen, het alleenlijk schort aan

gebrek van kundigheyd hoe men ze moet behandelen. Andere zullen vergeefs hietegen opperen, dat men in zijne hersenen geprikt moet zijn, het geheym van 't vaderland aan de geheele waereld te openbaaren, een geheym, dat weynige weten, en hetgeen altoos zoude opgesloten blijven. Zonder gehouden te zijn van hierop te antwoorden, zal ik haar doen begrijpen en noodzaken te bekennen, dat zij in haare meening zeer bedrogen worden.'

Maar hij wist wel, wat hij deed. Als de buitenlanders slaagden in de goede behandeling der bollen voor huis en tuin - wat allermint mededinging voor de Hollandsche Hyacintenteelt beteekende - zouden zij, die nooit meer dan 20 stuivers voor een bol over hadden, 'aanstonds met de passie behebt' worden en minder bezwaar maken *f* 25.- voor een bol te besteden dan vroeger een halve gulden.

C. van Noorde graveerde Voorhelm's portret dat in een der fransche edities van zijn *Traité* prijkt met het onderschrift:

Voici George Voorhelm, ce célèbre fleuriste,
Flore doit à ses soins ses plus belles couleurs.
Zéphirs, dieux du printemps, couronnez cet artiste,
Il offre à vos amours les plus brillantes fleurs.

Een belangrijke monografie over de Hyacint, die het onderwerp voor dien tijd uitputte, verscheen in 1768¹²⁰). De ongenoemde schrijver was een Fransch officier, de Markies de Saint Simon (1720-1799), die geruimen tijd in ons land gevestigd was. Het werk bleef langen tijd een der weinige bronnen voor de botanische en tuinbouwkundige kennis van de Hyacint. Hij besteedde ook bijzondere aandacht aan de 'paradebedden', die de Haarlemsche bloemisten in den bloeitijd plachten ter bezichtiging te stellen. Zij waren bestemd om de bloemen op haar voordeeligst te doen uitkomen en werden daarom door tentbedekking tegen felle zon beschermd.

Het aantal verscheidenheden, dat in dezen gloriëtijd der Hyacint in de Haarlemsche kweekerijen werd aangehouden, bedroeg ongeveer 2000 en er werd beweerd, dat George Voorhelm ze ook naar den bol wist te onderscheiden. Deze waren echter niet alle door de bloemisten zelf uit zaad gewonnen.

Uit den tijd van den hiervóór beschreven Hyacintenhandel, waarbij ook vele personen betrokken waren zonder zelf bloemisten of handelaren te zijn, is gedurende de gansche 18e en het begin der 19e eeuw overgebleven het kweeken van Hyacinten in de tuinen der liefhebbers - vooral in Den Haag - die zich toeleiden op het zaaien van Hyacinten ter verkrijging van nieuwe aanwinsten. Slaagden zij in het winnen van waardevolle 'conquesten', dan verkochten zij deze tegen hooge prijzen aan de Haarlemsche bloemisten, die ze in hun culturen opnamen. Deze inkomsten waren voldoende om de tuinen der particulieren, hetzij bij hun woning, of als speeltuin buiten de steden gelegen, geheel te bekostigen¹²¹). Werden deze tuinen, hetzij wegens sterfgeval, hetzij om andere reden geliquideerd, dan werd de verkoop per advertentie in de Haarlemsche Courant uit de hand of in openbare veiling aangekondigd van een 'liefhebberij van Flora', waarbij vele geheel nieuwe conquesten van Hyacinten.

De Hyacintenteelt heeft in onze dagen een geheel ander karakter aangenomen, waarop hier niet nader kan worden ingegaan. Tegenover het groot aantal verscheidenheden, waarvan slechts kleine hoeveelheden gekweekt werden in de 18e eeuw, staat in onzen tijd ten hoogste een vijftigtal, waarmede een oppervlakte van 500 Hectaren in weinige kleuren beplant zijn, waarvan de meest gekweekte witte *L'innocence* alleen 60 H.A. beslaat.

Natuurlijk waren onze bollendagen in de 18e eeuw onbekend. Wel kwamen in 't bijzonder de Amsterdammers in den bloeitijd naar Haarlem om de 'nageltakken' te zien, maar zij moesten daartoe de tuinen der Haarlemsche bloemisten bezoeken, die gedeeltelijk van den openbaren weg af te zien waren.

Toen op 26 April 1768¹²¹) Prins Willem V en zijn gemalin, kort na hun huwelijk een ‘speelreisje’ naar Haarlem maakten om de bloemen te zien, kon het stadsbestuur hun nog geen tocht door de bollenvelden aanbieden, maar liet hun de tuinen in de stad van niet minder dan vijf bloemisten bezoeken. Dit thans wat ongewoon schijnend programma was echter volkomen verantwoord wegens de betrekkelijk kleine oppervlakte van elken tuin, terwijl men bovendien vermoedelijk moeilijk één der vijf ongeveer gelijkwaardige bloemisten voorbij kon gaan en een keuze niet gemakkelijk was. Zoo werden dus achtereenvolgens Van Kampen, Schertzer, Kreps, Voorhelm, Van Zompel en Dirk Voorhelm bezocht. Bij Van Kampen, wiens tuin aan den Wagenweg tegenover de Hazepaterslaan gelegen was, kwam het prinselijk paar, dat per trekjacht door de Leidsche vaart gevaren had, het eerst. Het werd daar door twee regeerende burgemeesters verwelkomd. Ook de andere tuinen lagen aan de Zuidzijde der stad en zullen in volgorde van hun ligging zijn bezocht.

Dit beknopte overzicht over de lotgevallen van de Hyacint na de speculatieve periode, die in 1736 eindigde, moge voldoende zijn om te doen zien, hoe ook deze bloem, evenals de tulp na den windhandel, daarna een tijdperk van grooten bloei genoten heeft, waarin, evenmin als bij de tulp, eenig spoor van de gevolgen van vroegere dwaasheden te bespeuren valt.

Ter verantwoording

De hier volgende bronnenlijst, hoewel reeds vrij omvangrijk, is niet volledig. In vele geschriften pleegt herhaald te worden, wat vroeger reeds geschreven was; de lijst beperkt zich tot die bronnen, waarin de oudste of meest betrouwbare mededeeling over het onderwerp wordt gedaan; van de pamfletten van den windhandel zijn slechts die vermeld, waaraan aanhalingen werden ontleend. De lijst der tulpenboeken is zoo volledig mogelijk gegeven, omdat een overzicht van hetgeen hiervan nog voorhanden is en waar het te vinden is, tot nu toe ontbrak. De onder No. 63 en 75 vermelde boeken hebben echter geen betrekking op de tulpen van de windhandelperiode.

Een uitgebreider bibliografie over de geschiedenis der bloembollen in meer algemeenen zin geeft de Catalogus der tentoonstelling betreffende de Geschiedenis van de Bloembollencultuur en den Bloembollenhandel, in 1935 in het Frans Halsmuseum te Haarlem gehouden.

- ¹⁾ *Nic. van Wassaenaer en Barent Lampe. Historisch Verhael alder ghedeckweerdichste geschiedenissen, die hier en daer in Europa.... van 1621 voorgevallen sijn. Amsterdam 1622-25.*
- ²⁾ *Meteranus novus, das ist Newer Niederländischen Historien IV, Thell, in welchen warhafft und grundtlich erzehlet wird was sich gedenkwürdiges vom 1630 Jahr bis 1638 in diesen Niederlanden.... begeben und zugetragen, Amsterdam 1640.*
- ³⁾ *L. van Aitzema. Saken van staet en oorlog. Vol. II, 's Gravenhage, 1669.*
- ⁴⁾ *Th. Schrevelius. Harlemias of eerste stichting der stad Haarlem. Haarlem, 1647.*

- 5) *Joh. Beckmann*. Beiträge zur Geschichte der Erfindungen. Vol. II en III. Leipzig, 1786-1805.
- 6) *P.W. Lothes*. Bloemen en Bloemenhandel in Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht, van N. van de Monde, VI, 1840.
- 7) *H.W.T. Tydeman*. Iets over den Tulpenwindhandel (Verslag 1865 van het Prov. Genootschap v. Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant).
- 8) *W.P. Sautijn Kluit*. De Tulpen- en Hyacinthenhandel in Mededeelingen gedaan in de vergaderingen van de My. van Nederl. Letterkunde te Leiden, 1865-66.
- 9) [*Robert Fruin*.] De verhandeling van Mr. W.P. Sautijn Kluit over den Tulpenhandel van 1636, in Ned. Spectator, 2 Maart 1867.
- 10) *A. van Damme*. [Aanteekeningen betreffende de geschiedenis der bloembollen] in Weekblad voor Bloembollencultuur, Haarlem, 18 Februari 1899-27 Februari 1903.
- 11) *H. Graf zu Solms Laubach*. Weizen und Tulpe und deren Geschichte, Leipzig, 1899.
- 12-14) *N.W. Posthumus*. De speculatie in Tulpen in de jaren 1636-37, in Economisch-Historisch Jaarboek XII, XIII en XVIII, 1926, '27 en '34.
- 15) *N.W. Posthumus*. The tulip mania in Holland in the years 1636 and 1637 In Journal of Economic and Business History, Vol. I, May, 1929.
- 16) *E.H. Krelage*. De pamfletten van den Tulpenwindhandel 1636-37. (Werken uitgegeven door het Ned. Economisch-Historisch Archief XI), 's Gravenhage, 1942.
- 17) *Max Wirth*. Geschichte der Handelskrisen 1858. Frankfurt a. M. (3. Auflage), 1883.
- 18) *R. Stammler*. Die Harlemer Tulpenmanie. In Deutsches Rechtsleben in alten Reich. Vol. I. 1928.
- 19) *A.G. Busbequius*. Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gisleenio Busbequij.... ad Solimannum Turcarum Imperatorem. Antverpiae (Off. Plantini), 1581.
- 20) *H. von Diez*. Denkwürdigkeiten von Asien. Vol. II, Berlin, 1815.
- 21) *Conrad Gesner*. De hortis Germaniae liber recens, una cum descriptione Tulipae Turcarum [ook Epistola de Tulipo Turcarum genoemd]. In: Valerii Cordi Annotationes in

- Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica materia libros V. [Argentorati], 1561.
- 22) *R. Dodonaeus*. *Florum et coronariarum odoratarumque nonnullarum herbarum historia*. Antverpiae (Off. Plantini), 1568.
- 23) *Rembert Dodoens*. *A Nievve Herball, or Historie of Plantes: wherein is containd the vvhole discourse and perfect description of all sortes of Herbes and Plantes.... First set foorth in the Doutche or Almaine tongue.... And nowe first translated out of French into English*. London, 1578.
- 24) *R. Rapaicz*. *A Magyarság Virágai*. Budapest, 1932.
- 25) *Matthias de L'Obel*. *Kruidtboek oft beschrijvinghe van allerleye Ghewassen, Kruyderen, Hesteren, ende Gheboomten*. Antwerpen (Plantijn), 1581.
- 26a) *C. Clusius*. *Rariorum aliquot stirpium per Hispanias observatarum historia, libris duobus expressa*. Antverpiae (Off. Plantini), 1576.
- 26b) *C. Clusius*. *Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam et vicinas quasdam Provincias observatarum historia*. Antverpiae (off Plantini), 1583.
- 26c) *C. Clusius*. *Rariorum plantarum historia*. Antverpiae (Plantin-Moretus), 1601.
- 26d) *C. Clusius*, *Appendix altera et auctuarium [van 26c] in Exoticarum libri decem*. Antverpiae (Plantin-Raphelingus) 1605.
- 27) *Emanuel Sweerts*. *Florilegium*. Francofurti ad Moe. 1612.
- 28) *Chr. van de Pas*. *Hortus floridus*, Utrecht, Arnhem, 1614.
- 29) *Chr. van de Pas*. *Een cort verhael van de Tulipaenen ende haere oefeninghe, saeyinge, plantinge ende daer by gevoecht de uitnemenste tulipaenen die nu teghenwoordich by de liefhebbers ghevonden worden en van groter weerden zijn (1620?)*.
- 30) *Roemer Visscher*. *Sinnepoppen*, Amsterdam. 1614.
- 31) *Petrus Hondius*. *Dapes inemptae, of de Moufe-schans, dat is, De soeticheydt des buytenlevens, vergheselschap met de Boucken*. Nieuwe ed. Leyden, 1621.
- 32) *Jean Franeau*. *Jardin d'hyver ou Cabenet des fleurs*. Douai, 1616.
- 33) *L'Anglois*. *Livre des fleurs*. 1620.
- 34) *John Parkinson*. *Paradisi in sole Paradisus Terrestris. A garden of all sorts of pleasant flowers which our English*

ayre will permitt to be noursed up.... 1629.

- ³⁵⁾ *Th. Velius*. Chronyk der. stad Hoorn. Hoorn, 1648.

Pamfletten

- ³⁶⁾ Clare ontdeckingh der dwaesheydt der ghener, die haer tegenwoordigh laten noemen Floristen. Hoorn (Zacharias Cornelisz.), 1636.
- ³⁷⁾ [*S.T. van der Lust.*] Nieu-Iaers Pest-spiegel, waer in te sien is de rechtveerdige peststraffe Gods voorghestelt tot opmerck der weeldige Neder-Landers in dese snoode bedurven Eeuwe. Hoorn, 1637.
- ³⁸⁾ Een nieuw liedeken van de Kappisten [1637] in *Floraes Sotte bollen*, 1643.
- ³⁹⁾ Een nieuw liedeken van de Floristen [1637] in *Twee Liedekens van de Floristen met een Liedeken teghen de verachters der Floristen*.
- ⁴⁰⁾ [*Pieter Jansz. van Campen.*] Geschockeerde Blom-Cap, T'samen ghenaeft van veelderhande lappen ende wel warm gevoert met Schotse bocken-vellen gemaect op 't versoeck van verscheyden niet-Tulpisten, maer oprechte Bloemisten ofte Liefhebbers van alle bloemen en bloemkens. Cuylenburgh [Hoorn] 1637.
- ⁴¹⁾ Lijste van eenighe Tulpaen, verkocht aende meestbiedende op den 5. Februarij 1637. Op de sael van de Nieuwe Schutters Doelen, int bywesen vande E.Heeren Wees-Meesteren ende Voochden, ghecoomen van Wouter Bartelmiesz. Winckel, in sijn leven Casteleyn vande Oude Schutters Doelen tot Alckmaer.
- ⁴²⁾ Samen-spraeck tusschen Waermondt ende Gaergoedt, nopende de opkomste ende ondergangh van Flora. Haerlem (Adriaen Roman), 1637.
- ⁴³⁾ [*Jan Soet.*] *Floraas Swijmelsnicken*, 1637.
- ⁴⁴⁾ Klachte van Joost van Kortrijcke over de bedriegerije van Flora. [1637] in *Floraas Sotte bollen*, 1643.
- ⁴⁵⁾ Aanleydingh tot opmerck van 't misbruyck en rechte ghebruyck der bloemen, tot verbeteringhe der hedendaeghsche ghebreken. Enchuyzen (Albert Wesselsz. Kluppel), 1637.
- ⁴⁶⁾ Copye van een notoriael accoordt, ghemaect tusschen de Gecommitteerde der Floristen van verscheyde steden (24 Febr. 1637).
- ⁴⁷⁾ Tweede Samenspraeck tusschen Waermondt ende Gaer-

gordt, zijnde het vervolg van den op ende ondergangh van Flora, Haarlem, (Adr. Roman), 1637.

- ⁴⁸⁾ [*Jan Soet.*] Doodrolle ende groefmael van Floortje Floraas. [1637].
- ⁴⁹⁾ [*Jan Soet.*] Testaments openinghe en uytheelinghe ghedaen bij de vrienden ende erfghenamen wijlen Floortje Floraas, [1637].
- ⁵⁰⁾ [*S.T. van der Lust.*] Troost voor de ghescheurde broederschap der rouwdragende kapbroertjes ofte Floraas staetjonckers [1637] in Floraas Sottebollen, 1643.
- ⁵¹⁾ [*S.T. van der Lust.*] Den ondergangh ofte val van de groote thuynhoer, de boeffgoddin Flora [1637] in Floraas Sottebollen, 1643.
- ⁵²⁾ Floraas Mallewagen, behoordende bij de prent: De Mallewagen alias het Valet der Bloemisten, toegheschreven aan Chr. vande Pas Jr. [1637].
- ⁵³⁾ [*Corn. van der Woude.*] Tooneel van Flora. Vertonende: Grondelijcke redens-ondersoekinghe van den handel der Floristen, Amsterdam, (Joost Broersz.), 1637.
- ⁵⁴⁾ Apologia, ofte verantwoordinghe van Flora met haer collegie ofte lief-hebbers over het schandelijck smalen over haer sonder fundamenteele reedenen. [1637].
- ⁵⁵⁾ De rechte bloem-prijs. Enchuyzen, 1637.
- ⁵⁶⁾ [*Anthony Smyters.*] De verstoorde en noyt gestorven Flora, [1637].
- ⁵⁷⁾ Copie. Resolutie van de Staten van Holland en West-Friesland, 27 April 1637, over de liquidatie van den tulpenhandel.
- ⁵⁸⁾ Register van de prijzen der bloemen zijnde de Derde Samenspraec tusschen Goergoed ende Waermond. Haarlem (Adr. Roman), 1637.
- ⁵⁹⁾ [*J. Marshoorn.*] Troostbrief aen alle bedroefde Bloemisten, die treuren over 't sterven oft 't overlijden van Flora, Goddinne der Floristen. Haarlem (Hans Passchiers van Wesbusch), 1637.

Tulpenboeken

aantal afb.

- ⁶⁰⁾ A. Verzameling van een meenigte Tulipaanen, naar het leven geteekend, met hunne naamen en swaarte der bollen zooals die publicq verkogt zijn te Haarlem in den jaare Ao 1637 door P. Cos, bloemist te Haarlem,

	1637, fol., half lederen band (coll. Krelage)	66
⁶¹⁾	B. zonder titel, fol., perkamenten band, (waarbij 19 losse bladen van dezelfde hand) (coll. Krelage)	156
⁶²⁾	C. zonder titel, fol., perkamenten band (coll. Krelage)	39
⁶³⁾	D. zonder titel, 1667-1674, gr. fol. half linnen band (coll. Krelage)	133
⁶⁴⁾	E. 'Geteekende en naar het leven gecouleurde tulpen' fol. (coll. Krelage).	65
⁶⁵⁾	Fa. Jacob Marrel, losse teekeningen op perkament, fol. (coll. Krelage).	65
⁶⁶⁾	Fb. Jacob Marrel, Tulpenboek voor Francesco Gomez Da Costa, obl. fol. (coll. Krelage).	170
⁶⁷⁾	G. teekeningen op perkament in portefeuille 4° (19 stuks ontbreken), (coll. Krelage).	95
⁶⁸⁾	H. Plusieurs espèces de fleurs dessinées d'après le naturel. fol., (coll. Krelage).	14
⁶⁹⁾	J. zonder titel, fol., half linnen (Universiteitsbibliotheek, Utrecht).	92
⁷⁰⁾	K. zonder titel, fol., half linnen (Econ. Hist. Bibliotheek, Amsterdam)	78

- 71) L. zonder titel, fol. (Jhr. Dr. 42
J.J.E. van den Brandeler,
Velp)
- 72) M. Tot lof der eedele Tulp, 126
1636, fol. (J.M.C. Hoog,
Haarlem).
- 73) N. zonder titel, door Judith 49
Leyster, 1643, fol. (J.M.C.
Hoog, Haarlem).
- 74) O. zonder titel, obl. 4° 121
(Gemeente archief, Delft)
- 75) P. Florilegum Franciscus
de Geest, 1668 (Bibl.
Centr. Naz. Vittorio
Emanuele, Rome).
- 76) R. zonder titel, fol. 52
(Gemeente Archief,
Haarlem)
- 77) S. zonder titel (familie 37
Schoehuys, Uitgeest) in
Museum voor
Bloembollencultuur te
Limmen.
- 78) Eerste T'Samenspraeck tusschen Waermondts ende Gaergoedt.
- 79) Tweede T'Samenspraeck tusschen Waermondts ende Gaergoedt.
- 80) Register van de Prijzen der Bloemen, zijnde de derde T'Samenspraeck.
- 81) Floraes Sotte Bollen; afghemaelt in Dichten en Sanghen, door verscheyde
autheuren.

- 82) Troostbrief aen alle bedroefde Bloemmisten. - Amstelredam (Corn. Danckaertz), 1643
[gezamenlijke herdruk in één deeltje].
- 83) *De la Chesnee Monstereul*. Le Floriste François, traittant de l'origine des tulipes. De l'ordre qu'on doit observer pour les cultiver et planter.... Avec un catalogue des noms des tulipes, et distinctions de leurs couleurs. Caen, 1654.
- 84) *John Rea*. Flora, seu de Florum Cultura, London, 1665.
- 85) *Joan. Sigism. Elsholz*. Vom Garten-Baw, oder Unterricht von der Gärtnerey. Cölln an der Spree, 1666.
- 86) *Abraham Munting*. Waare Oeffening der Planten.... Amsterdam, 1672.
- 87) *R. Bradley*. Dictionarium Botanicum: or, a botanical dictionary for the use of the curious in husbandry and gardening. London, 1728.
- 88) Catalogus über saemmtliche Ihre Hochfürstl. dem regierenden Herrn Marggrafen zu Baden-Durlach zugehoerige, zu Carls-Ruh und Basel florirende Tulpanen. 173(3).
- 89) *C. Linnaeus*. Hortus Cliffortianus. Amsterdam, 1737.
- 90) [*J.Ch. Benemann*.] Die Tulpe, zum Ruhm ihres Schöpffers, und Vergnügung edler Gemüther beschrieben von dem Verfasser derer Gedancken über das Reich derer Blumen. Dresden-Leipzig, 1741.
- 91) [*D'Ardène*.] Traité des Tulipes, qui non-seulement réunit tout ce qu'on avoit précédemment écrit de raisonnable, mais est augmenté de quantité de remarques nouvelles sur l'èducanion [sic!] de cette belle fleur. Par l'Auteur du Traité des Renoncules. Avignon 1760.
- 92) *S.J. Buchoz*. Le Jardin d'Eden, le Paradis Terrestre renouvelé dans le Jardin de la Reine à Trianon. Collection coloriée des plus belles variétés de Tulipes. Paris, 1781.
- 93) *D.M. Caylay*. 'Breaking' in tulips. In *Annals of Applied Botany* XV, 1928.
- 94) *A.W. McKenny Hugues*. Aphis as a possible vector of 'breaking' in tulip species. In *Annals of Applied Botany* XVII, 1930.
- 95) *A.W. McKenny Hugues*. Aphides as vectors of 'breaking' in tulips. In *Annals of Applied Botany* XVIII, 1931.
- 96) *E. van Slogteren en Maria P. de Bruyn Ouboter*. Onderzoekingen over virusziekten in bloembolgewassen II. Tulpen I. Mei, 1941.

- ⁹⁷⁾ *Alexandre Dumas*. La tulipe noire. Paris, 1850.
- ⁹⁸⁾ *Jacques Normand*. L'amiral, comédie en deux actes en vers. Paris, 1880 (nouvelle éd. 1895).
- ⁹⁹⁾ *Miguel Zamacois*. La fleur merveilleuse, pièce en quatre actes, en vers. Paris, 1910.
- ¹⁰⁰⁾ *G.D. Gratama*. In De Kunst der Nederlanden I. (1935).

Hyacintenhandel

- ¹⁰¹⁾ *J. van der Groen*. Den Nederlandtschen Hovenier. Amsterdam, 1668.
- ¹⁰²⁾ *Gerrit van der Heyde*. Register van.... dubbelde en enkele Tulipanen en Hyacinthen. 1718.
- ¹⁰³⁾ Flora's Heerlijkheid of de Bloemgodin onder de Bloemen. [1730?]
- ¹⁰⁴⁾ Der neu-ankommende Holländische Gärtner, oder gründlicher und deutlicher Unterricht, wie die Holländische Blumen-Zwiebel, als Tulipen, Hyacinthen, Narcissen, Jonquillien, Irides, Martagons, Ranunculen, Anemonen etc. etc. in unserm Ober-Teutschland am sichersten zu pflanzen, zu warten und zu vermehren sind. Nürnberg, 1731.
- ¹⁰⁵⁾ [Herdruk der] Samenspraecken, Sottebollen en Troostbrief, 1734.
- ¹⁰⁶⁾ [Herdruk der] Clare ontdeckinge. 1734.
- ¹⁰⁷⁾ Flora's Bloem-Warander in Holland, alwaar haare heerlykheid weêr ten troon werd verheven, geviert en aangebeden van Flora's lievelingen. Beschreven door 't Kunstgenootschap E Musis Aeternitas. Amsterdam, 1734. II. 1735; III, 1736.
- ¹⁰⁸⁾ Apologie van Gerrit van der Heyde, onder de naam van Belizarius, tegen de drie deelen van Flora's Bloemwarande. 1736.
- ¹⁰⁹⁾ Flora in 't Lazarushuis, of Dolle Blijdschap. Kaamerspel onder de zinspreuk Tragt na Beeter. 1737.
- ¹¹⁰⁾ *Nicolaas van Kampen*. Catalogus van curieuse soorten Hiacinten, Tulpaanen, Ranoncules, Anemonen, Bouquetnarcissen en verdere bloem-bollen. 1739.
- ¹¹¹⁾ *Dirck en Pieter Voorhelm*. Catalogus der schönsten Tulipanen, Hyacinthen, Ranunculen, Anemonen, und andere Zwiebelblumen. 1739, (MS).
- ¹¹²⁾ *George Voorhelm*. Verhandeling over de Hyacinthen. In 't Fransch in 't jaar 1752 door den auther uytgegeven

- en daaruyt vertaald door een liefhebber van Flora. 1754, (MS).
- ¹¹³⁾ *George Voorhelm*. Traité sur la Jacinte. Contenant la manière de la cultiver suivant l'expérience qui en a été faite par -. Haarlem, 1752 (Enschedé). 2e dr. 1762 (Bohn). 3e dr. 1773 (Beets).
 - ¹¹⁴⁾ *George Voorhelm*. A treatise on the Hyacinth. London, 1753.
 - ¹¹⁵⁾ *George Voorhelm*. Abhandlung vom Hyacinthen. Nürnberg, 1753.
 - ¹¹⁶⁾ *Giorgio Voorhelm*. Del Giacinto o sia trattato. Roma, 1756.
 - ¹¹⁷⁾ *Nicolas van Kampen et fils*. Traité des fleurs à oignons: Contenant tout ce qui est nécessaire pour les bien cultiver, fondé sur une expérience de plusieurs années. Haarlem, 1760.
 - ¹¹⁸⁾ *Nicholas Van Kampen and Son*. The Dutch Florist: or, true method of managing all sorts of flowers with bulbous roots, NewCastle, 1763. 2d. ed. London, 1764.
 - ¹¹⁹⁾ *Nicolaus von Kampen und Sohn*. Abhandlung von Zwiebelgewächsen. Aus dem Französischen. Regensburg, 1764.
 - ¹²⁰⁾ [*De Saint Simon*.] Des Jacinthes, de leur anatomie, reproduction et culture. Amsterdam, 1768.
 - ¹²¹⁾ *C. de Koning*. Tafereel van Haarlem, Deel III en IV, Haarlem, 1808.
 - ¹²²⁾ *E.H. Krelage*. Hyacinten-perikelen in de 18e eeuw. In 'Haerlem', Jaarboek 1937.
 - ¹²³⁾ *D.J.H. ter Horst*. Franciscus Lievens Kersteman. Amsterdam, 1937. (Patria serie.)
 - ¹²⁴⁾ *Edward K. Balls*. Plant collecting in Turkey in Asia. In *Gardeners' Chronicle*, November 23, 1935.

Lijst van afbeeldingen

	Blz.
Eerst bladzijde van Conrad Gesner's beschrijving van de tulp	tegenover 16
Hollandsche tulpentuin	26
Semper Augustus	tegenover 32
Floraes Gecks-kap	tegenover 48
Flora's Mallewagen	tegenover 88
Tulpentuintjes aan den Zuidrand van Haarlem	tegenover 96
Tooneel uit de opvoering door de Comédie Française van La Fleur merveilleuse	121
Persiflage op den tulpenhandel	tegenover 124
De ideale hyacint der 18e eeuw	tegenover 144
Titelblad Flora's Bloem Warande	tegenover 158